Hymnologi

NORDISK TIDSSKRIFT

UDGIVES AF SALMEHISTORISK SELSKAB
OG NORDHYMN

1-4

44. ÅRGANG
2016

Kolofon

HYMNOLOGI // Nordisk tidsskrift gik i 2012 over til *peer-review*, hvorfor videnskabelige artikler, der er blevet bedømt, udskilles i en afdeling for sig.

Web: **www.hymnologi.com**
Facebook: **facebook.com/hymnologi**
Twitter: **twitter.com/hymnologi** *(@Hymnologi)*

Hymnologi - Nordisk tidsskrift
C/O Ove Paulsen, Hoffmannsvej 20, 3. tv., DK-8220 Brabrand.

Ansvarshavende redaktør: Ove Paulsen, tlf.: (+45) 2621 1943, e-mail: ove@hymnologi.com

Redaktion: Lea Wierød Borĉak, Uffe Holmsgaard Eriksen, Mads Djernes, Christian H. Paulsen og ansvarshavende redaktør.
E-mail: redaktion@hymnologi.com

Abonnement/sekretariat: Christian Hebell Paulsen, tlf. (+45)5186 7575, e-mail: christian@hymnologi.com.

Redaktørens faglige referencegruppe:
Litteratur: Steffen Arndal, adjungeret professor, dr. phil., e-mail: arndal@litcul.sdu.dk
Inger Selander, docent, fil. dr. E-mail: inger.selander@litt.lu.se
Musik: Ole Brinth, rektor. E-mail: jorb@km.dk
Birgitte Ebert, domorganist. E-mail: beb@km.dk
Teologi: Jørgen Kjærgaard, lektor, stiftskonsulent, adjungeret professor. E-mail: jkj@km.dk
Jens Lyster, dr. theol. h. c. E-mail: jensblyster@gmail.com

Redaktørens nordiske referencegruppe:
Finland: Anna Maria Böckerman, teol. dr. MuL., e-mail: am.bockerman@evl.fi
Erkki Tuppurainen, professor em., mus. dr., e-mail: erkki.tuppurainen@koti.fimnet.fi
Island: Einar Sigurbjörnsson, professor, teol. dr., e-mail: eisig@hi.is
Norge: David Scott Hamnes, rådgiver, ph.d., e-mail: dsh@kirken.no
Sverige: Anna Jönsson Evertsson, teol. dr., e-mail: Anna.Evertsson@tele2.se

Krav til manuskripter
Manuskripter indsendes som attachment til e-mail i almindelig Word-format (*.doc eller *.docx).
Find yderligere oplysninger og download vores style sheet på **www.hymnologi.com**

Publikationssprog: *Dansk, norsk (bokmål/nynorsk) og svensk, samt engelsk og tysk.*

Layout og grafisk forarbejde: HebellGrafisk • Tryk: Laser-Tryk A/S, Skejby

Forord

Hermed foreligger det ny hefte omsider. Det har været længe undervejs. Hvor nr. 3-4 2015 var forsinket af en sen levering til Løgumkloster, som oven i købet skete efter lukketid og til en garage, ingen normalt kigger ind i, så udsendelsen blev ret meget forsinket, har dette hefte, som vi regner for et firdobbelt hefte, i det hele taget været frygtelig længe undervejs, fra først til sidst.

2016 var det år, hvor FUVs tjenester, som vi havde nydt rigtig godt af i 10 år, ikke længere var mulige. Vi skulle overgå til egen drift, hvad vi også var klar til. Vi havde jo allerede besluttet at samle årets hefter i ét, da vi nok kunne regne ud, at overgangen ikke ville blive nogen helt let sag. I slutningen af april overtog vi arkivet fra Helle Sangild Qvist, vor gode og trofaste samarbejdspartner gennem alle årene, og både FUV og vi i redaktionen regnede med, at nu skulle vi bare lige have ophævet de to fuldmagter til bankkontoen, som de havde, og have dem overført til mig og en anden, så kunne det hele køre videre. Næsten uden stop.

Men det hele fik et temmelig anderledes forløb. På grund af de restriktioner, der i vore dage er for foreningskonti, varede det mere end syv måneder, før to af os fik fuldmagt til kontoen. Det var som at udkæmpe et stort slag. Hver gang vi mente, at nu var problemerne løst, viste svaret fra banken, at der var endog særdeles langt til målet. Til sidst, kort før jul, gik det hele i orden, og vi fik adgang til *Hymnologi*s konto.

Vi var på forhånd advaret om, at der stod et fejlindbetalt beløb fra Fyens Stift på kontoen. Det havde stået siden marts, men fejlen var ikke blevet opdaget, før de to gange fuldmagt, som FUV havde rådet over, var blevet inddraget, og ingen havde adgang til *Hymnologi*s konto. Så Fyens Stift måtte klare sig uden det fejlindbetalte beløb det meste af året 2016. Nu er beløbet ført tilbage, men da det var sket, var der ikke mere tilbage på kontoen, end til at købe konvolutter og etiketter.

FUV kom os til hjælp i vores nød og bevilgede *Hymnologi* et engangsbeløb på 30.000,-- DKK. Med det kan vi finansiere dette årshefte, og vente på jeres indbetalinger uden at frygte for, at kongens foged banker på.

Dette er altså årgang 2016. Vi tænker os, på grund af den lange tid, der gik, før vi kunne gå i produktion, at vi udskyder forårsheftet 2017 til juni måned og efterårsheftet til november, men ikke senere. Der følger en opkrævning med dette hefte. Den næste kommer ikke, som ellers, med forårsheftet, men med efterårsheftet, så der bliver en vis pause i indbetalingerne.

Vi vil fra 2017 tilstræbe, at alle opkrævninger udsendes elektronisk. Send derfor gerne jeres mailadresser til os på den måde, at I sender en mail til

christian@hymnologi.com. Send dit navn og din postadresse som tekst. Tak!

Vores bank er stadig Sydbank, og kontoen er den samme, nemlig:

Reg.nr. 7990, kontonr. 0001063697
Swift-/Bic-code: SYBKDK22
IBAN-nummer: DK5579900001063697

Hvis nogen ikke skulle have betalt for 2015, modtager vi gerne beløbet. Abonnementet/medlemskabet af Salmehistorisk Selskab koster stadig kun 275 DKK om året, med tidsskriftet frit leveret til egen postkasse.

Som det vil fremgå af kolofonen er *Hymnologis* adresse nu midlertidig min adresse.

Heftet indeholder igen en række spændende artikler, hvoraf det bl. a. fremgår, at vi allerede i 2016 tog hul på 500-året for Martin Luthers opslag af 95 teser om afladshandel. Det fremgår bl.a. af vores præmiekonkurrence om en gendigtning af hans salme *Sie ist mir lieb, die werte Magd* fra 1535.

Medlemmer af redaktionen har været aktive som medarbejdere på et enestående værk. *Luthers salmer på dansk. Tekst, melodi, liturgi og teologi*, som bogen kommer til at hedde, er nemlig den første udgave af Luthers salmer i deres ældst kendte danske form. Bogen udkommer på Eksistensen 14. februar. Den er den danske parallel til den tyske udgivelse *Lass uns leuchten des Lebens Wort. Die Lieder Martin Luthers*, der udkommer på samme tid i Halle. Se nærmere under præmiekonkurrencen og på internettet: http://www.eksistensen.dk/catalogsearch/result/?q=luthers+salmer

Bortset fra den usædvanlige præmiekonkurrence har vi, fra reformationsårhundredet, artikler med emne i Hans Thomissøn og Johann Habermann, men også artikler, der beskæftiger sig med den senere salmehistorie, såsom Grundtvig, nyere salmedigtning i Norden og Simon Grotrian. Dertil en stribe anmeldelser af spændende bøger og en enkelt CD, samt Anne Vads muntre sang om Luther, skrevet på opfordring for Kirkeministeriets ansatte i december 2015.

Rigtig god fornøjelse med læsningen!

Brabrand, 31. januar 2017
Ove Paulsen

Indholdsfortegnelse

Redaktionen: *Luthers salmer på dansk - en konkurrence*	**5**
Konrad Küster: *Thomissøns Påske i Ribe år 1560*	**13**
Stig Wernø Holter: *Hans Thomissøns fortale på norsk*	**43**
Jens Lyster: *Johann Habermann og hans bønnebog*	**52**
Bent Rosendal: *Den muntre Grundtvig*	**58**
Sven-Åke Selander: *Nyare psalm i Norden*	**71**
"At se med ordene" - interview med Simon Grotrian, Louise Højlund og Jesper Gottlieb	**115**
Anne Vad: *Sang om Martin Luther*	**119**

ANMELDELSER

Anders Dillmar: *Kyrkomusikens förändring under andra halvan av 1900-talet* (anmeldt af Mattias Lundberg)	**121**
Psalmodie: *Sela* (anmeldt af Birgitte Søndergaard)	**124**
Niels Thomsen: *Jeg kender et land* (anmeldt af Jens Lyster)	**126**
Niels Thomsen: *Jeg kender et land* (anmeldt af Jane Laut)	**130**
Iben Krogsdal: *Vild opstandelse - salmedigte* (anmeldt af Ove Paulsen)	**133**
100 salmer. Et salmebogstillæg (anmeldt af Ove Paulsen)	**137**

Luthers salmer på dansk - og en konkurrence!

Det er næppe gået nogen af dette tidsskrifts læseres næse forbi, at i år er 500-året for reformationen; eller i hvert fald for udsendelsen (og muligvis også opsættelsen) af Martin Luthers berømte 95 teser mod afladshandel og pavekirken. I den anledning er der allerede gang i en række aktiviteter rundt omkring i Norden og i Tyskland, ikke mindst på hymnologien og salmesangens område.

En af de væsentlige udgivelser dette år er Hans-Otto Korths tekst- og melodikritiske udgave af Martin Luthers salmer, *Lass uns leuchten des Lebens Wort. Die Lieder Martin Luthers,* der afløser Markus Jennys udgave fra 1985. Denne tyske udgivelse bliver suppleret af en tilsvarende på dansk, som for første gang samlet præsenterer Martin Luthers salmer i de tidligste danske oversættelser med de tilhørende melodier. Bag udgivelsen står en redaktionsgruppe, der består af navne kendt fra nærværende tidsskrift: Jørgen Kjærgaard og Ove Paulsen er redaktører og sammen med Mads Djernes, Peter Albek Noer, Lea Wierød Borĉak og Uffe Holmsgaard Eriksen har de indsamlet og transskriberet tekster og melodier og skrevet fyldige introduktioner og kommentarer til salmerne. Projektledere er Eberhard Harbsmeier og Wolfgang Miersemann, og bogen er blevet til i et nært samarbejde med Korth og Miersemann, som er ansat ved Franckesche Stiftung i Halle og har stor erfaring med udgivelse af kritiske udgaver af salme- og melodibøger. Den danske bogudgivelse blev udgivet 14. februar, mens den tyske udgivelse udkom 1. marts 2017 og blev præsenteret ved et seminar i Halle samme dag. Et tilsvarende arrangement vil finde sted i Danmark og er under planlægning - hold øje med Hymnologis hjemmeside eller facebook-side for flere oplysninger (www.hymnologi.com).

En mindre forskel på de to bøger er, at den tyske indeholder de 37 salmer, Hans-Otto Korth anser for at være autentiske. Oversættelserne af de liturgiske led i *Deudsche Messe*, som muligvis er oversat af Luther selv, samt nogle omtvistede salmer, er ikke medtaget. Den danske udgave indeholder kun 36 salmer. Hvordan kan det nu være? Jo, Luthers salme om kirken og Guds moder, *Sie ist mir lieb, die werte Magd* (1535), blev simpelthen aldrig optaget i nogen af de autoriserede salmebøger i Danmark. Man kan kun komme med vage gisninger om, hvorfor dette er tilfældet, for det er faktisk en meget fin og poetisk vellykket salme, om end lidt dunkel, da den bl.a. er baseret på Johannes Åbenbaring kap. 12. I Norden findes der, så vidt jeg har kunnet opspore, kun tre oversættelser af teksten. I 1589 er den med i den første islandske salmebog, *Ein ny Psalma Bok*, mens den

for første gang oversættes til dansk i 1648 af Peder Matthissøn Offvid, der var tiendemand i Trondheim len. Den blev udgivet i hans salmebog, *Aandens glæde*, men fandt aldrig vej til de autoriserede salmebøger. Endelig oversatte Magnus Brostrup Landstad salmen til norsk i 1855 i *Martin Luthers aandelige Sange oversatte og med Anmærkninger ledsagede*, der blev genudgivet med de originale tyske melodier af Ludvig Mattias Lindeman i 1859. Udover disse gendigtninger findes melodien som forlag for "Venniste min / see du est skiøn" i Laurids Pedersen Thura, *Canticum Canticorum Salomonis*. København 1640, s. 142-161. Denne salme er en gendigtning af Højsangen, kap. 4,1-14, men altså sat til en luthermelodi.

Lav en gendigtning og vind *"Luthers salmer på dansk"*

I princippet mangler vi altså i Danmark en oversættelse eller gendigtning af Martin Luthers kirkesalme. Derfor har vi for fornøjelsens og sportens skyld valgt at udskrive en konkurrence til alle salmedigtere - og dem, der måtte have en sådan vordende i maven - om at lave den bedste gendigtning af salmen. Om det er på moderne dansk eller f.eks. på Hans Tausen'sk 1500-tals dansk er for så vidt underordnet; der vil blive lagt vægt på forholdet til den tyske original, opfindsomhed og poetisk udtryk.
Vinderen, der senere på året i 2017 vil blive afsløret i Hymnologi, vil blive begunstiget med et eksemplar af *"Luthers salmer på dansk - Tekst, melodi, liturgi og teologi"*. Vinderbidraget vil sammen med de bedste bidrag desuden blive trykt i nærværende tidsskrift; forudsat naturligvis at nogen vil lege med på spøgen. Som inspiration til arbejdet følger her først den tyske melodi og tekst, som den er tilrettelagt af Hans-Otto Korth. Vi vil meget gerne takke ham for tilladelse til at trykke melodi og tekst inden udgivelsen af hans bog. Dernæst følger Offvids gendigtning fra 1648 og endelig Landstads fra 1859. Teksterne er holdt i den originale sprogdragt, men der findes en udgave af Luthers tyske salme med moderne retskrivning på http://www.luther-gesellschaft.de/assets/pdf/lieder/sie_ist_mir_lieb_die_werte_magd.pdf

Omslaget til "Luthers salmer på dansk". ©Eksistensen.

Sie ist mir lieb, die werte Magd

Efter Hans-Otto Korth

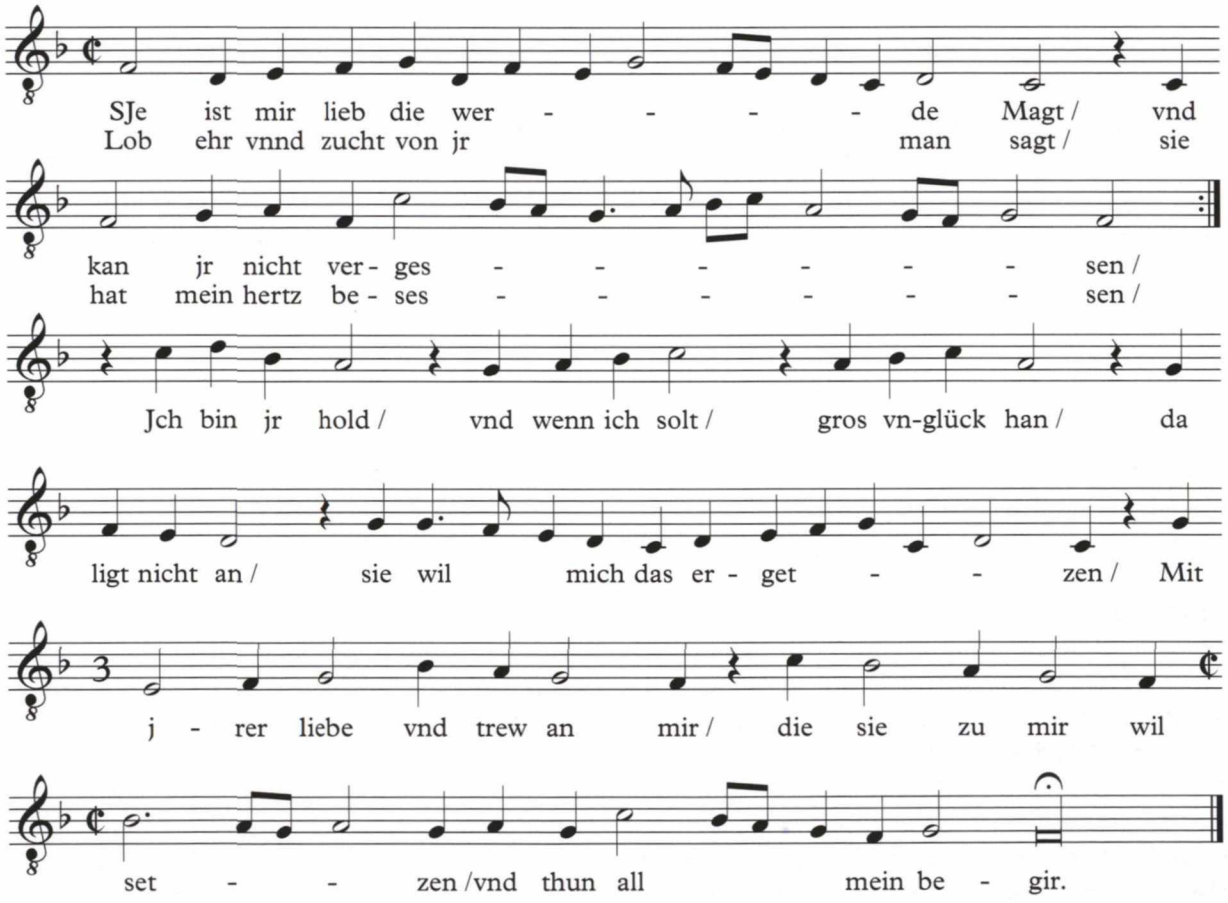

Sie ist mir lieb, die werte Magt
Martin Luther 1535

[1.] SJe ist mir lieb die werde Magt /
vnd kan jr nicht vergessen /
Lob ehr vnnd zucht von jr man sagt /
sie hat mein hertz besessen /
Jch bin jr hold /
vnd wenn ich solt /
gros vnglück han /
da ligt nicht an /
sie wil mich das ergetzen /
Mit jrer liebe vnd trew an mir /
die sie zu mir wil setzen /
vnd thun all mein begir.

[2.] Sie tregt von gold so rein ein kron /
da leuchten inn zwelff sterne /
Jr kleid ist wie die Sonne schon /
das glentzet hell vnd ferne /
Vnd auff dem MOn /
jr füsse ston /
sie ist die Brawt /
dem HERRN vertrawt /
jr ist weh vnd mus geberen /
Ein schönes kind / den edlen Son /
vnd aller welt ein HERren /
dem ist sie vnterthon.

[3.] Das thut dem alten drachen zorn /
vnd wil das kind verschlingen /
Sein toben ist doch gantz verlorn /
es kan jm nicht gelingen /
Das kind ist doch /
gen himel hoch /
genomen hin /
vnd lesset jn /
auff erden fast sehr wüten /
Die mutter mus gar sein allein /
doch wil sie Gott behüten /
vnd der recht Vater sein.

Korths udgave er baseret på Valentin Bapsts salmebog fra 1545, nr. XXXIIII, den første version med melodi.

HVn er mig kier den Jomfru skiøn
Peder Matthissøn Offvid, 1648

1. HVn er mig kier den Jomfru skiøn /
Jeg kand hend' ey forsage /
Loff / Ær' oc Tuct lad'r hun mig røn /
Hind's Yndist mig betager /
Jeg er hend' huld /
Om hun end skuld'
Stor Modgang lijd' /
Aff Verden slid' /
Hun skal det alt forgiette /
Hun er mig kier
J Tro oc Ær'
Sin Lijd til mig hun sætter /
Oc giør all min Begær.

2. Aff Guld hun bær en deylig Kron /
Der i liuse tolff Stierner /

Som Nat til Dag kand vende/
Hart hos er Land/gandsk' vel bekandt/
Huor Skibet det skal lænde:
Hielp trofast Gud / aff Nøden ud/
Vi Kaasen ret kand finde
Hen til den Sted/din Christenhed
Forlængis alle Sinde.

En Anden.

Sjungis som:
Nu er forborget Solens Lius / etc.

1.

HVn er mig kier den Jomfru skiøn/
Jeg kand hend' ey forsage/
Loff/Ær' oc Tuck lad'r hun mig røn/
Hind's Yndist mig betager/
Jeg er hend' huld/
Om hun end skuld'
Stor Modgang lijd'/
Aff Verden slid'/
Hun skal det alt forgiette/
Hun er mig kier
I Tro oc Ær'/
Sin Lijd til mig hun sætter/
Oc giør all min Begær.

Aff

2. Aff Guld hun bær en deylig Kron/
Der i liuse tolff Stierner/
Hendis Klæder blanck som Solen skiøn
Skin hellig nær oc fierne:
Paa Maanen klar
Hendis Fødder staar/
Hun er min Brud ævig trolofd/
Er singlig oc skal føde
Jt Barn saa skiøn/
En ædel Søn/
Ofv'r Himmel oc Jord en Herre/
Som er hans Underdan.

3. Den gamle Drag' aff Mact oc Konst
Ville det Barn omkomme/
Hans daarlig Anslag er omsonst/
Hand skal det icke ramme:
Det Barn er høyt
Til Himmels føy't
Oc taget hen/
Dragen igien
Paa Jorden stift regierer:
Men Moderen
Er slet alleen/

Offvids gendigtning af "Sie ist mir lieb, die werte Magd". Kopi fra mikrofilm på Det Kongelige Bibliotek (AV-DA-MF 339).

Hendis Klæder blanck som Solen skiøn
Skin hellig nær oc fierne:
Paa Maanen klar
Hendis Fødder staar /
Hun er min Brud ævig trolofd /
Er siuglig oc skal føde
Jt Barn saa skiøn /
En æddel Søn /
Ofv'r Himmel oc Jord en HERRE /
Som er hans Vnderdan.

3. Den gamle Drag' aff Mact oc Konst
Ville det Barn omkomme /
Hans daarlig Anslag er omsonst /
Hand skal det icke ramme:
Det Barn er høyt
Til Himmels føy't
Oc taget hen /
Dragen igien
Paa Jorden stift regierer:
Men Moderen
Er slet alleen /
Dog vil hende Gud bevare /
Som en Skytzherre fijn.

fra P.M. Offvids *Aaandens Glæde. Det er: Nogle ny Aandelige Vijser, Psalmer oc Loffsange om Guds den hellig Trefoldigheds store Naadeverk*, København 1648, s. 64-66. Skrevet af efter mikrofilm af eksemplaret i Karen Brahes bibliotek, fotograferet i 1970. Mikrofilmen findes på Det Kongelige Bibliotek, AV-DA-MF 339. Offvid har ikke melodier med i sin salmebog, men angiver, at den skal synges på "Nu er forborget Solens Lius", som jeg ikke ved redaktionens slutning umiddelbart har kunnet opstøve.

Hun er mig kjær den ædle Mø
Magnus Brostrup Landstad, 1859

1.
Hun er mig kjær den ædle Mø,
jeg hende ei kan glemme,
jeg hendes Ros vidt ud vil strø,
og sødt i Hjertet gjemme.
Saa dydefuld,
og tro som Guld!
En tornet Vei
jeg agter ei,
hun vil min Sjæl hugsvale
alt med sin Kiærlighed og Tro,
og med sin Trøstetale
gjør hun mit Hjerte fro.

2.
Hun har en gylden Krone paa
med Stjerner tolv i Skaaler,
de Klæder, hvori hun mon gaa,
er Solens blanke Straaler,
og Maanens Skin
om hendes Trin.
Hun er en Brud
udvalt af Gud.
Hun lider Fødsels-Smerte.
Det søde Barn, al Verdens Trøst,
det bær hun ved sit Hjerte
og trykker til sit Bryst.

MARTIN LUTHERS

AANDELIGE SANGE

OVERSATTE OG PAA NY OMARBEIDEDE SAMT

25 SALMER FRA DET 16DE OG 17DE AARHUNDREDE

ORDNEDE AF

M. B. LANDSTAD.

DE HERTIL HØRENDE OPRINDELIGE MELODIER RYTMISK FREMSTILLEDE OG 4STEMMIGT HARMONISEREDE SAMT LEDSAGEDE MED ANMÆRKNINGER

AF

LUDV. M. LINDEMAN.

UDGIVET PAA OFFENTLIG FORANSTALTNING.

CHRISTIANIA. 1859.

W. C. FABRITIUS'S FORLAG, BOG- OG NODETRYK.

3.
Det gjør den gamle Drage harm,
han vil det Barn opsluge.
Det skal han ei! Gud vil sin Arm,
den sterke, mod ham bruge.
Den kjære Skat
til Himlen brat
optagen er:
lad Helveds Hær
med Vold i Verden fare !
den Moder eensom vandrer for,
Gud hende vil bevare,
det har han sagt og gjort.

fra M.B. Landstad og Ludvig M. Lindeman, *Martin Luthers aandelige sange oversatte og paa ny omarbeidede samt 25 salmer fra det 16de og 17de aarhundrede*, Christiania: W.C. Fabritius' forlag, 1859, s. 31-33 (nr. 15a-c). Lindeman angiver i alt tre melodier, hvoraf den første svarer til melodien i Valentin Bapsts salmebog, mens den sidste svarer til den melodi, der anvendes i *Ein ny Psalma Bok*.

Hermed er bolden givet op til alle flittige og velbyrdige salmedigtere, begyndere som øvede. Bidraget skal sendes elektronisk til **redaktion@hymnologi.com** - skriv gerne *"Sie ist mir lieb"* i emnefeltet.

Alternativt kan man, hvis man foretrækker håndskrivning, sende den analogt med postvæsenet til Hymnologi c/o Ove Paulsen, Hoffmannsvej 20, 3. tv, DK-8220 Brabrand. Mærk gerne kuverten *"Sie ist mir lieb"*. Deadline for indsendelse er: 1. maj 2017.

Thomissøns påske i Ribe, år 1560

Hvordan så en dansk-luthersk festgudstjeneste ud?

KONRAD KÜSTER

Liturgi: Nøgle til en ny koncertpraksis?
I løbet af de sidste årtier har den kirkemusikalske praksis fundet en ny tilgang til præsentationen af 1500- og 1600-tallets kirkemusik. Traditionelt set blev den kirkemusikalske arv brugt i form af en stor mængde isolerede værker, som kunne gå ind i et koncertprogram, uanset deres tekster eller de liturgiske forhold, der oprindeligt dannede en ramme for musikken. En salme, en evangelielæsning eller et udsnit af hvilken som helst bibelsk tekst blev behandlet, som om komponisten var fri til at vælge den som grundlag kun ud fra et kunstnerisk synspunkt eller (måske) en særlig teologisk tilgang. Kun i forholdsvis få tilfælde var sammenhængen mellem musikværket og liturgien ikke til at se bort fra: nemlig i forbindelse med advent, jul, passion og påske, og i en del kantater af Bach og af hans tidsfæller.
Sådan set var det banebrydende nyt, at man prøvede på at genskabe historiske, kirkemusikalske opførelser. Det krævede en rekonstruktion af en gudstjeneste: Uden den som ramme ville sakralmusikken fra tiden inden o. 1800 næppe eksistere. Men så opstod der et problem: Det var musikerne, der planlagde disse opførelser; og ingen af dem ønskede at genskabe f.eks. en 1600-tals prædiken, som altid varede i en time – blot for at skabe sig en ramme for en ny slags koncertprogram. Derfor stod aftenens vespergudstjeneste som mere brugbar og som langt mere musikrelateret end formiddagens højmessen.

Vespergudstjenesten dannedes ud af en klart defineret gruppe af Davids Salmer, som man kender det fra Monteverdis Marievesper[1] eller Mozarts vesperkompositioner, med den tilhørende lovsang fra Det Nye Testamente, Magnificat, som afslutning. Det var ikke tilfældigt eller frit valgt, ud fra hvilke tekster Mozart dannede en sådan større komposition – betegnelsen "de confessore" refererer til en helt bestemt gruppe helgener, hvis "medlemmer" blev hyldet med de samme Davids Salmer ved de tilsvarende helligdage i kirkeåret[2]. Foruden musikken bestod en vespergudstjeneste kun af nogle få bønner. Og så var den nye kirkemusikalske ramme allerede fundet.

Det afgørende skridt tog englænderen Paul McCreesh, da han knyttede musikværker sammen for hypotetisk at genskabe en vespergudstjeneste, som den kunne have været i de tidlige 1640erne (Monteverdis sidste leveår)[3]. Derefter kom flere lignende eksempler omkring lutherske vespergudstjenester[4] til.

Ingredienserne var altid de samme: Hvis man havde et antal Davids Salmer komponeret af én komponist eller med relation til ét lokalt musiksamfund, var den rekonstruerede vespergudstjeneste allerede næsten færdig.

Men hvad så med en højmesse? Hvad katolske gudstjenester angår, er det ikke svært at følge liturgiske regler for en helt bestemt festdag[5] og sætte tre grupper af musikstykker sammen: Højmessens ordinarium (Kyrie, Gloria osv.) kombineret med proprium (introitus, graduale osv.) og til sidst præstesangen (kollekter, læsninger). Typisk står en stor højtid i fokus i en sådan rekonstruktion: Så kan man arbejde med de kunstnerisk mest imponerende musikværker. Ifølge reglerne krævedes der mindre pragt ved mindre højtider.

Men udfordringen er mere kompliceret, når man fokuserer på lutherske højmesser. Kun i meget få tilfælde står tilstrækkelige, liturgiske regler og samtidigt de fornødne musikværker til rådighed. Det er dermed meget sværere at genskabe en luthersk festgudstjeneste, som ikke kun tager udgangspunkt i musikalske krav, men også liturgiske. Og problemerne bliver endnu større, jo mere man nærmer sig Luthers egen tid. I forbindelse med reformationsjubilæet i 2017 er dette dog en særlig udfordring. Forventningerne er klare: Man må have en mindre andel flerstemmig musik end i en vespergudstjeneste, til gengæld flere læsninger og bønner, frem for alt en lang prædiken og ikke mindst altergang. Men hvordan kan man finde ud af, hvilke konkrete musikstykker, der skal bruges til en sådan rekonstruktion? Det tilgængelige materiale inden for 1500-tallets musikproduktion (afspejlet i tidens trykte musiksamlinger) er grænseløst – sammenlignet med det meget mere præcise krav om, at en vespergudstjeneste skal sammensættes af en helt bestemt gruppe Davids Salmer, svarende til helligdagen. Desuden: Hvilke tekstportioner fra præstens side var uundværlige – hvor forskellige var de, sammenlignet med en mere moderne brug? Hvad med orgelmusikken – og, frem for alt, hvilken rolle spillede menighedens sang? Der er således langt flere ingredienser, man skal have styr på, og langt flere spørgsmål, der bliver stillet. Som en undtagelse, hvor et sådant projekt lykkedes, kan nævnes en cd-optagelse, der fokuserer på lidt nyere tid: musik af Wolfenbüttel-kapelmesteren Michael Praetorius. Det særlige ved hans værk er, at det byder på musik til næsten alle liturgiske lejligheder, og et udvalg kan knyttes sammen med de liturgiske regler, som står i den regionale kirkeordinans (fra 1569)[6]. Men det går ikke så nemt, hvis man ser på midten af 1500-tallet. Denne artikel fortæller om en højmesserekonstruktion, der i grunden svarer til McCreeshs tilgang til vespergudstjenesten, men som prøver at genskabe en luthersk festgudstjeneste fra reformationstiden. Resultaterne blev præsenteret inden for et dansktysk projekt i Slesvig Domkirke og (frem for alt) i den kirke, der stod i fokus for rekonstruktionen og dens grundlæggende kildemateriale: Ribe Domkirke[7]. Ribe-materialet giver et nuanceret billede af tiden omkring 1560, som endda er mindre hypotetisk end f.eks. McCreeshs rekonstruktioner, hvor der blandes musikværker, uden at man ved, om de overhovedet engang blev opført ved den samme gudstjeneste. For Ribes vedkommende er det oplagt at antage, at de få

Librorum
IPENSIS,
Ludire
ervatio.

SICI.

lementis non
pressa: quas
Ripensis usum,
Ripensis A. 1558.

o exarata in

In grandi Quarto, Libri V.	Libri IIII. CANTIONUM, seu MOTETORUM, Antverpiae editorum. M. Laurentius Egidius comparavit Schola Rip. quatuor Joachimicis.
In Quarto, in membrana, Libri IIII. sordidati.	Libri IIII. OFFICIORUM, & Cantionum variarum, calamo exarate, mandato & cura P. Jacobi Severini. Sed demum pro semodum obsoleti & detriti.
In Quarto, Libri V. in membrana.	Libros itaq; alios quinq; in membrana Compactos, superioribus sufficiendos, ut parceretur libris Schola elegantioribus adjecit Petrus Hegelund Ludimagister, Anno 1575.

musikudgivelser, der forelå på Katedralskolen, virkelig blev brugt: en første gruppe i højmessen, en anden i vespergudstjenesten og andre tidebønner, en tredje på skolen.

Udgangspunktet for Ribe-rekonstruktionen var et musikinventar. Normalt fortæller et inventar ikke mere end, hvilke musikstykker et ensemble rent faktisk havde anskaffet. Men man ved ikke, hvad musikken skulle bruges til. Hvor meget blev opført i en enkelt gudstjeneste? Hvordan opdeltes musikrepertoiret mellem højmessen, vespergudstjenesten og en mere skole- og undervisningsrelateret musikpraksis? Det er sandt, at nogle stykker blev sunget i latinundervisningen: Eleverne kunne lære at huske nogle sætninger eller syntaktiske konstruktioner, når de sang dem[8], og derfor var det kantorernes opgave at undervise i latinsk syntaks. Så det bliver klart, hvor mange detaljerede oplysninger man skal råde over for at rekonstruere en festlig højmesse med maksimal figuralmusik: På den ene side kræves der en pålidelig kirkeordinans, på den anden et differentieret korpus med musikværker, som i sig selv kan give svar på, hvordan det hænger sammen med ordinansens regler.

Hvorfor netop Ribe 1560?

Repertoirelisten, som er nøglen til rekonstruktionen, blev skrevet ind i en stor bog, "Liber Scholæ Ripensis", som samtidig informerer om katedralskolens regelmæssige indtægter, om pengene, som blev udbetalt til peblingerne, om skolens bibliotek og om lærerpersonalets udvikling, endelig også om basale privilegier m.m. Således indeholder bogen tidens grundlæggende arkivmateriale om skolen[9].

På billedet (forrige side, red.) er der gengivet et udsnit af den musikalske repertoireliste fra Ribe. Realiseringsmulighederne er ikke iøjnefaldende. Men alligevel danner denne liste et udgangspunkt for alle videregående overvejelser, da den indeholder meget detaljerede kommentarer. Listen (ligesom hele bogen) blev skrevet ned fra omkring 1580 af den senere biskop over Ribe Stift, Peder Hegelund – med tilbageblik på skolens historie, og dermed også musiksamlingens.

I hvert enkelt tilfælde bliver der nævnt en titel, flere gange navne på komponister eller udgivere, meget tit et trykkested – og så kommer der nogle lokalhistoriske bemærkninger til, f.eks. om en person inden for det lokale musikliv, der gjorde noget med udgivelserne. Den ene anskaffede en samling, den anden lod den binde. I alle tilfælde var de lokalt ansvarlige uddannede teologer. Embedet, som disse musikansvarlige havde på skolen, hed rektor – svarende til den tidligere opfattelse, at skolens ledelsesfunktion samtidig omfattede ledelsen af elevernes sang i kirken[10].

På billedet kan man læse noget om næsten alle involverede i 1500-tallets tredje fjerdedel: først Laurentius Ægidius, rektor fra 1561 til 1569, så Jacob Severini eller Sørensen, rektor fra 1550 til 1557 og til sidst den yngste i hele listen, Peder Hegelund, rektor fra 1569 til 1580. Den, der mangler her på udsnittet, er rektoren mellem 1557 og 1561, Hans Thomissøn, der senere blev provst i København, og som udgav den berømte Den danske Psalmebog i 1569[11]. Hans rolle inden for Ribes musikliv bliver en nøgle til rekonstruktionen; derfor er der tale om en

rekonstruktion for tiden omkring 1560.
Denne liste blev nærmere kendt i 1973, da Bengt Johnsson gengav den i sin bog om den danske skolemusiks historie[12]. Ingen af de nævnte musikbøger er fysisk bevaret, men da de fleste af dem udkom som trykte bøger, findes der eksemplarer andetsteds. Nogle titler kunne Johnsson allerede identificere; takket være et verdensomspændende musikbibliografisk projekt[13] er der nu kun få titler tilbage, hvis formuleringer er alt for upræcise til, at man kan nå frem til en entydig identificering. Alligevel forbliver dette simpelthen "et repertoire", uden at man kan se, hvilket system der ligger bag detaljerne.

Men det er muligt at komme videre – langt videre. Hvordan adskiller denne liste sig fra de fleste andre kilder af samme slags? Og svarende til proceduren med at genskabe en vespergudstjeneste: Hvilke yderlige tilføjelser skal man bruge for at skabe en højmesse ud af disse informationer?

Ét er klart: Ribe-repertoiret alene kan ikke fortælle, hvordan en luthersk gudstjeneste i det hele taget så ud i 1550erne – hverken i Danmark eller i andre lutherske lande. Og det er heller ikke den ideelle kilde til luthersk musikpraksis omkring 1560. Men det er et eksempel på de muligheder, der opstod for figuralmusik inden for den liturgiske ramme, der opstod med lutherdommens indførelse. Man kan derfor spørge, til hvilket formål Thomissøn kunne bruge musikken, som forelå (eller blev købt af ham selv til brug) på Ribe Katedralskole. Disse musikbøger blev jo ikke bare anskaffet for sjov; det havde helt sikkert et liturgirelateret formål. Og det kan identificeres: Hver udgivelse, som bliver nævnt på listen, refererer til en forskellig liturgisk lejlighed; ingen står i et konkurrenceforhold til en anden. Omvendt kan man sige, at repertoiret må have været købt samtidig med et klart mål for øje: Enhver liturgisk lejlighed skulle forsynes med et minimum af passende musikstykker. Men inden man kan nå frem til det resultat, bør man gøre sig klart, hvordan de liturgiske (ikke-musikalske) rammer så ud. Frem for alt er det her, at det basale musikhistoriske arbejde når sin grænse. Teologisk viden skal tilføjes, og man skal gennemse gamle kirkeordinanser. Problemet med dem er typisk, at kun det særlige bliver fortalt (ligesom i det almindelige liv); normaliteten nævnes ikke. Det er sandt, at en typisk kirkeordinans giver svar på centrale spørgsmål; men alligevel forbliver der en del huller. Problemerne bliver endnu større, hvis man leder efter løsninger hos den, der i sidste ende kunne sige noget afgørende: Martin Luther.

I 1526 udgav han "Deutsche Messe und Ordnung Gottes dienstes". Til de fleste afsnit i gudstjenestens forløb giver han eksempler, hvad man *kan* gøre; men så kan man selvfølgelig lige så godt gøre noget andet, noget lignende. I begyndelsen synger man "ain gaystlich lied, oder ainen teutschen psalmen", som han skriver[14]. Eksemplet, han giver, er ikke en salme, men i virkeligheden en tekst fra Salmernes Bog, nemlig nr. 34, sunget på en gammel gregoriansk psalmodi-melodi. Men kunne man lige så godt synge noget andet? Hvad kunne det ellers være? Og hvem synger denne salme: sikkert ikke menigheden. Altså koret? Degnen? Og hvis det var præsten, hvor kom han fra for at synge den? Var han simpelthen inde i kirken – bare sådan? Alt dette bør (og burde i 1500-tallet) der

gives anvisninger på. Og selvfølgelig kan man ikke genskabe en gudstjeneste ud af noget så tilfældigt som en fakultativ formulering "man kan [dvs., hvis man vil]".

Informationerne er tilstrækkelige, så længe man bare vil have en almen forestilling om, i hvilken retning tingene mon fungerede. Men hvis man vil lave en rekonstruktion, skal man have nøjere kendskab til, hvordan man kunne vælge ud fra en given frihed – ligesom i musikken, hvor man skal vælge et helt bestemt stykke.

Dette skal man huske, når man taler om forholdene i Ribe Domkirke omkring 1560 – i forhold til såvel resten af Danmark som til de andre lutherske lande. Og så er det måske allerede blevet klart, hvor heldige omstændighederne i Ribe var. Det stod fast: Man har klare liturgiske rammer, som man kan gå ud fra; og musikrepertoiret viser sig, som sagt, også som forbløffende klart struktureret. Hvis jeg – som musikhistoriker – ikke havde set i forvejen, hvor fint de musikalske detaljer opfyldte de krav, der stilledes, ville jeg ikke være gået dybere ind i sagen. Så den teologiske side skulle afprøves: Ville det komme til at virke – helt praktisk? Svaret var ja, og så kan der med disse rammer fastlagt begyndes.

Gudstjenestens hovedlinjer ifølge den danske Kirkeordinans

Luthers lære blev vedtaget som dansk statsreligion i 1536. Danmark var det første land overhovedet med dette. Det betyder: På den ene side havde man en klar forestilling om, hvad Luther tænkte og gjorde. Men på den mere praktiske side rådede man ikke over et forbillede, som man kunne bruge til en model for en generel praksis. Det eneste forbillede, man havde foruden Luthers anbefalinger, var senmiddelalderens liturgi. Mange steder var reformationen ikke tænkt som revolution, men som en forandring inden for de givne rammer. Hovedlinjen bag gudstjenestens udvikling i Danmark var (sådan set), at Luthers nye tanker skulle være genkendelige. Og mens Luther var lidt ubestemt i nogle henseender, arbejdede man på den danske side med en klar konkretisering. Enkelte trin på denne vej var bl.a. Malmømessen fra 1528, Frans Vormordsens håndbog fra 1535, derefter udkastet til kirkeordinansen fra 1537, dens endegyldige version fra 1539[15] og efterfølgende nogle opjusteringer, især ved en synode i København 1540. Resultaterne adskiller sig lidt fra Luthers *Deutsche Messe*. Hvis man f.eks. ser på Gloria-afslutningen ifølge Malmø-messen, viser det sig, at det ikke var "Alene-ste Gud i Himmerig", der blev sunget (som Luther foreslog i *Deudsche Messe*), men en dansk oversættelse af den latinske messetekst. Og der findes kun få valgmuligheder inden for tidens danske liturgi – ud over teksterne, der skulle udvælges efter perikope-ordningen.

Resultatet, man opnåede gennem 1530erne, afspejler, at man til en vis grad var klar over, at man agerede i en pionersituation. Og den tanke er uvurderlig for os: Målsætningen, at "Luthers nye tanker burde være genkendelige", betyder, at vi samtidig kan forstå, hvad der fra dansk side kunne opfattes som det mere praktiske bag Luthers reformation.
Som sagt lå udgangspunktet i at omdanne den gamle, middelalderlige messepraksis, ikke i dens afskaffelse.

Hovedprincippet i omdannelsen kan beskrives sådan, at alt det kunne bevares, som ikke stod i strid med de nye opfattelser. Nogle led, som man tit anser som centralt inden for lutherdommen, blev alligevel overtaget fra gammel skik; derfor kunne man i 1537 tale om "den wonlige [= sædvanlige] prædicken"[16], som dermed ikke var noget helt nyt. Samtidig kunne man forvente, at gudstjenesten var på dansk; men hvis man ser nærmere på reglerne[17], bliver det klart, at kun alt det, der foregik i dialog mellem præst og menighed, og alt det, der blev opfattet som forkyndelse (læsninger, prædiken, bønner, tekster til nadveren), var på dansk. Andre led som Gloria-intonationen og sekvensen måtte fortsat være på latin, især ved store helligdage og i (større) byer, hvor endda præfationerne blev læst på latin. Og med Synodalbeslutningerne fra 1540 blev den rolle, latinske tekster måtte spille, endda udvidet[18]. Der var kun få aspekter, som man under alle omstændigheder ville af med.
Gudstjenesten skulle ikke minde om den gamle "tidende [= tavse]" messe ("som kallis Canon"), altså den messeform, der forblev den sædvanlige katolske ritus inden Andet Vatikanerkoncil fra 1962–65: en messe uden kor- eller menighedssang[19]. Højmessen og særlig nadveren måtte ikke minde om en offerhandling[20].

"Misdyrckelse oc bespottelse" i almindelighed såvel som "skiendsel oc forhonelse" af enkeltpersoner under prædiken var forbudt, ligesom "hadskelig [at] lade ilde paa Papisterne"[21]. Dette blev endnu mere tydeliggjort med Synodalbeslutningerne fra 1540, hvor "papistiske skikke", "prædikenpræfationerne" og "de andre Munkemisbrug, baade i Tiltalen og ellers under Prædikenen" bliver forbudt – "for at ikke Menigheden snarere skal nedbyrdes end opbygges"[22]. Kort sagt, skulle gudstjenesten således være en positiv oplevelse.

Vi kender gudstjenesten som noget, vi gør over for Gud. I gammel kirkeskik var det mere sådan, at det var præsten, der gjorde dette. Han stod foran alteret og talte til det. Man kan være i tvivl, om han tilbad alterets billede helt konkret eller billedet som Guds eller helgenes repræsentation. Men han stod med ryggen til kirken. Hvis kirken var stor nok, var der en skranke mellem korrummet og kirkens skib; så det var næppe muligt, at nogen, der sad i skibet, kunne opfange noget af den tale, som præsten mumlede vendt mod alteret, og som udgjorde præstens gudstjeneste. Det eneste, menigheden virkelig kunne fornemme (især i større kirker), var musikken, frem for alt orglets. Dets musik havde selvfølgelig ikke nogen tekst. Men det var ikke helt forskelligt fra effekten, de liturgiske sange havde, hvis de blev sunget af solister eller koret: Man kunne vel høre melodierne; teksterne kom dog ikke med ud fra korrummet. Men der var sket en forandring allerede omkring 1500; efter reformationen blev der nu regler for, hvorhen hans ansigt skulle vende, i forbindelse med hvert bidrag fra præstens side[23]. Hvis han viste menigheden sin ryg, var det for at synliggøre, at han skulle opfattes som primus inter pares: én, der sagde noget på menighedens vegne. Det kendes den dag i dag: Præsten siger "Herren være med jer", menigheden svarer "og med din ånd", og så vender præsten sig med bønnen til alteret.

Det bliver tydeligt, at især nadverdiskussionen var afgørende. Enhver kunne se dette i kirken – ifølge Synodalbeslutningerne fra 1540[24]. Præsten måtte fortsat bruge de gamle messebøger, men "kun forud for Prædikenen". Efter den skulle bogen lukkes synligt og endda "fjernes ... fra Altret for at borttage enhver Mistanke om den ugudelige Canon-Læsning": Således ville der nu ske noget andet end hidtil. Og i kirkeordinansens første tid måtte præsten ikke engang sige noget under uddelingen, "effterdi det er alle folck offuerlydelig sagd, der det bleff wiidt"[25]. Man ville dermed undgå at præsten sagde noget helt andet – noget, der ikke blev hørt af de andre (som lutherske vidner) og måske endda kunne opfattes som trylleformular.

Reglen omkring de gamle messebøger er en yderst værdifuld information. De gamle messebøger blev først afløst af Niels Jesperssøns Graduale af 1573 – hvorefter de gamle pergamentmanuskripter sidevis blev brugt som indbindingsmateriale, f.eks. i regnskabsbøger[26]. Men man holdt længe fast ved at bruge de samme liturgiske sange som i middelalderen: på den ene side ordinarium, på den anden proprium. Ordinariumssange er dem, der forekommer i hver gudstjeneste: Kyrie, Gloria og Credo blev sunget inden prædikenen, Sanctus og Agnus Dei fulgte efter den. Man så ikke disse led som noget sammenhængende som i koncertlivet, og desuden formulerede man yderlige regler for at overføre dem til det nye danske kirkeliv, som vi skal se nærmere på.

Ved siden af Ordinarium stod Proprium Missae. Det omfatter de musikstykker, som karakteriserer en hel bestemt søndag, ligesom læsningen fra Evangeliet. Hver gudstjeneste startede med en introitus, men den var forskellig fra søndag til søndag; så fulgte graduale, halleluja og ved særlige lejligheder sekvensen. Alle sungne propriumsled efter prædiken faldt bort, sandsynligvis for også på dette punkt at undgå enhver karakter af offerhandling, som især Offertoriet var en del af. Og den afsluttende Communio finder man heller ikke mere – i Malmømessen havde man den stadigvæk[27]. Da messebøgerne ikke måtte bruges efter prædikenen, havde man automatisk udelukket enhver brug af disse musikalske led.

Højmessens forløb

Gudstjenesten startede med præstens indtog. Nærmere detaljer mangler i beskrivelserne: Formodentlig gik han ikke op gennem midtergangen, men kom bare ud af sakristiet. Det kan antages, at klokkens bedeslag kunne høres, og at menigheden var stille inde i kirken. Orglet spillede ikke.

Dette skyldes middelalderens arv: Orglets brug var klart defineret. Det spillede des mere, og man brugte des flere stemmer, jo større højtiderne var[28]. Man spildte ikke orglets musik bare på at danne baggrund for præstens optræden i kirken eller som tegn på gudstjenestens start.

Præsten gik hen til alteret, knælede foran det og bad en bøn for sig selv. Menigheden ville aldrig kunne vide, hvad bønnen drejede sig om. Men i en tid var det reguleret alligevel: Det skulle være "Confiteor", en individuel syndsbekendelse[29]. Så var det degnens tur: Han sang introitus, typisk en hel Davids Salme – på dansk, men efter dens middelalderlige melodi. Denne blev fulgt med Kyrie-sangen.

Kyrie består af to sætninger: "Kyrie eleison" og "Christe eleison", hvorefter "Kyrie eleison" bliver gentaget – altså faktisk tre sætninger. Luther fortæller, at kun de tre skulle synges i hver almindelig gudstjeneste[30]. Men ved de store festdage tillod han at synge "Kyrie" ni gange, dvs. tre gange den indledende sætning, så tre gange "Christe" og til sidst igen tre gange "Kyrie eleison"[31]. De danske teologer, der stod bag kirkeordinansen, ville helt af med dette "ni gange Kyrie". Det blev en ny regel, at hver sætning ikke måtte synges mere end en gang – et særligt problem for musikken, som vi skal se.

I messefejringen følger umiddelbart derefter Gloria, som blev intoneret på latin og fortsatte enten med den middelalderlige melodi (men på dansk, som i Malmø-messen), eller med salmen "Aleneste Gud i himmerig", sunget af skolens elever under skolemesterens ledelse. Præsten bad den første kollekt og læste epistlen. Så sang degnen Halleluja.
Denne lovsang består af en åbning med netop denne tekst og et antal vers fra en Davids Salme. Versenes antal blev nu reduceret til højst to. Så skulle Halleluja gentages, men så kort som muligt: I gamle tider blev denne afslutning udsmykket med en lang melodi, som kun bar ordets sidste vokal, "a", og som blev kaldt "jubilus". Den skulle falde bort; det var tilladt at synge "Halleluja", men "foruden den lange hale bag effter"[32].

Også de to næste led i forløbet var musikalske, nemlig graduale og sekvensen. "Gralen", som man sagde, måtte synges ved store fester. Men det var noget særligt med sekvenserne. De er middelalder-poesi og består af flere strofer. 1500-tallets modreformation så yderst kritisk på sekvenserne: Man ville helst "back to the roots" og afskaffe alt inden for den gregorianske liturgi, der ikke kunne opfattes som Guds skabelse. Man mente, at de virkelig vigtige melodier var kommet til verden direkte fra himmelen. Det blev fremstillet som Helligåndens due siddende på pave Gregor den Stores ene skulder, så han kunne lytte til sangene og samtidig skrive dem ned. Og duen ville ikke have sunget strofisk musik, frem for alt ikke den, som man vidste, at Thomas Aquinas, Thomas af Celano eller Wipo af Burgund stod bag som menneskelige forfattere.

Den lutherske opfattelse var ældre end den modreformatoriske kritik. Derfor havde man det ikke svært med at bibeholde nogle sekvenser, såfremt de fremmede troen. Og derfor blev sekvenserne til de tre store højtider bevaret: jul, påske og pinse. Julesekvensen blev dog ikke kun sunget Juledag, men hver søndag mellem Jul og Faste, påskesekvensen frem til Kristi Himmelfartsdag og pinsesekvensen (om Helligånden som forbindelsesled mellem Gud og menneskerne) i det mindste selve Pinsedagen.
Hvordan den musikalske opførelse af sekvensen blev organiseret, var et af de største problemer ved rekonstruktionen. En basal dansk tilgang afspejler sig i Jesperssøns gengivelse af påskesekvensen (1573)[33]: Man skulle synge de latinske strofer, men efter hver strofe med ulige tal blev der sunget en dansk strofe – hver gang den samme. I påskegudstjenesten ville det være "Christ stod op af døde".

Et andet mønster, som var mere udbredt i Tyskland, var at lade strofer med latinsk tekst afveksle med andre på tysk[34]. Et tredje var at skifte mellem en-

stemmige og flerstemmige strofer[35]. Et fjerde var det, man gjorde i Mecklenburg i 1540/45[36]: at inddrage orglet, så nogle strofer blev spillet, mens andre blev sunget. Problemet var blot, at alle måder at give nogle strofer særbehandling refererer til de samme strofer[37]. Betød det "enten - eller"? Hvad så med en domkirke, som husede et orgel – og som havde en latinskoleensemble som samarbejdspartner?

For Ribe-rekonstruktionens vedkommende var de ansvarlige enige om, at man burde bruge begge dele: flerstemmige afsnit, som introduceres af orgelmusik. Under alle omstændigheder bliver det tydeligt, at der blev sunget rigtig meget i denne del af gudstjenesten.

Så læste præsten et stykke fra evangeliet. Ifølge kirkeordinansen fra 1539 sang menigheden derefter "Vi tror alle sammen på Gud", altså Luthers Credo-salme. Dette er vigtigt: Credo tilhører ordinariet, højmessens led, som forekommer hver søndag. På samme måde som Gloria skulle denne tekst normalt synges på modersmål. I modsætning til Gloria blev det menighedens opgave at synge Credo. Således var denne salme det første, menigheden bidrog aktivt med i gudstjenesten – bortset fra de to gange "og med din ånd" i forbindelse med læsningerne. Og så er der noget andet, der er vigtigt: Denne salme forekom i hver gudstjeneste. Altså ikke hvad vi forestiller os ved "menighedssang" og skiftende salmer fra en gudstjeneste til en anden. Til sidst: Orglet spillede ikke; det var skolemesterens opgave at begynde og anføre sangen.

Prædiken varede i en time og var næsten det eneste i gudstjenesten, som ikke blev sunget. Med dette blev prædiken fremhævet: Alle andre liturgiske segmenter forekom år efter år (eller endda i hver gudstjeneste) og blev derfor knyttet til melodier, som man kunne lære udenad. I modsætning til dette blev præstens forkyndelse til noget enestående, der aldrig ville blive gentaget.

Prædiken startede med en formaning til folket om at bede om Guds bistand. Derefter skulle teksten læses og så forklares. Ved prædikens afslutning skulle præsten læse en kollekt; så bad menigheden Fadervor (gudstjenestens anden komponent, som ikke blev sunget). Og mens præsten steg ned fra prædikestolen, blev gudstjenestens anden menighedssalme sunget, typisk en om fred ("Forlen os freden, Herre, nu" med dens oprindelige tekst) eller, ved store højtider, en salme med en klar relation.

Som sagt skulle den gamle messebog nu lægges til side. Hvis man spørger hvorfor, finder man måske svaret i "Canon Roschildensis" fra 1522, hvor der virkelig henvises til nadveren som en offerhandling. Gud skulle få brød og vin som gave: med ordene "Acceptum sit omnipotenti deo sacrificium istud" og "offero hostiam"[38]. I stedet skulle præsten nu blot tilberede brød og vin; klokken skulle ringe, så at de ekskommunikerede kunne fjerne sig. Så skulle præsten synge Fadervor, derefter Indstiftelsesordene. Som sagt måtte han i starten ikke sige noget under uddeling af brød og vin; efter et år blev det dog tilladt, at han sagde "Annamme Jesu Kristi legeme" henholdsvis "... blod"[39]. Under altergangen blev der sunget den danske Agnus-Dei-salme "O Guds Lam uskyldig", derefter så mange passionssalmer som nødvendigt, indtil altergangen var forbi.

Men det kan ikke have været menigheden, der sang dem. Folk, der gik til alters, sang ikke. Og selvfølgelig kunne man ikke på forhånd sige, om der overhovedet var nogen tilovers, der ikke ville deltage i altergangen – principielt var det muligt, at kirkeskibet blev tømt for menigheden, altså tømt for mulige sangere. Desuden forblev nadvergæsterne i alterrummet, indtil præsten sagde den afsluttende velsignelse; så de havde ikke salmebøgerne med sig. Det undrer derfor ikke, at det igen var skolens elever, der sang disse salmer.

Gudstjenesten nåede sin afslutning: med taksigelseskollekten, velsignelsen og en kort salme, sunget af skolemesteren. Så gik folk ud af kirken, mens præsten forblev inde: Han skulle aflægge sig messeklæderne, knæle foran alteret og bede en bøn – som tak for, at Gud havde hjulpet ham med den store opgave at fejre gudstjeneste.

Dette var idéen med den danske gudstjeneste – i kirkeordinansen af 1539 og de efterfølgende justeringer af København-synoden 1540. Ved denne lejlighed blev samtidig den rolle, det latinske sprog skulle have i gudstjenesten, styrket: Man formulerede nye regler for alle de kirker, hvor en latinskole var tilknyttet, så latinske tekster blev brugt som introitus (endda på landet ved store fester) og som credo (i domkirkerne). Latinskolerne, frem for alt katedralskolerne, gjorde det muligt for eleverne at lære det dannede sprog, tidens "lingua franca". Som resultat fremhævede allerede Christian Thorning Engelstoft i 1840, at "Prædiken tillige med Høitidsversene blev næsten det eneste danske Parti" inden for en helligdagsgudstjeneste[40].

Dette har stor betydning for en gudstjeneste-rekonstruktion, hvis man ikke fokuserer på det mest almindelige, men snarere på noget, som giver plads til flerstemmig musik. For denne musik blev frem for alt brugt i kirker, som havde en stor latinskole i nabolaget, og især ved store højtider.

Hvad var i et sådant tilfælde tilbage til at blive sunget af menigheden? Dens salmesang bliver jo opfattet som noget centralt inden for den lutherske gudstjeneste. Svaret er enkelt: Der fandtes næppe nogen menighedssang i midten af 1500-tallet. Udtrykkeligt som sådan nævner kirkeordinansen[41] kun Credo-salmen og en salme ved prædikenens ende. Andre steder blev der nævnt danske salmer, som skolemesteren skulle begynde (uden at der er beskrevet, hvem der skulle synge med: salmerne under nadveren og afslutningssalmen); til sidst bliver der nævnt, at en dansk sang kunne synges i stedet for Gradualet, og danske strofer til den ellers latinske sekvens, uden at der findes oplysninger, om disse led stadig vedrørte en kirkelig sangergruppe (som i senmiddelalderen) eller var blevet skoleelevernes opgave. Hvis man retter blikket mod en dansk landsbykirke, ville der selvfølgelig have været mindre musik på latin (og ingen figuralmusik, men i stedet flere salmer); men alligevel ville skolemesteren sammen med sine elever have sunget mere end menigheden. Hvis man således trykte salmebøger (som man gjorde i Danmark fra 1533), var deres formål et andet end at organisere menighedens sang i højmessen.

Rekonstruktionen som proces

Med henblik på Ribe-rekonstruktionen blev der

sat fokus på en af de største højtider, påske – hvor højmessen bød på flest mulige latinske komponenter, og Katedralskolens elever ville have været involveret mest muligt. Derfor ville alle sange, som den danske lutherdom overtog fra middelalderen, være på latin, altså både Gloria og Credo såvel som den indledende Davids Salme i introitus og de andre propriumssange. Hvad præstesangen angår, ville gudstjenesten også omfatte latinske præfationer[42]. For alt dette er de ydre rammer afklaret med kirkeordinansen af 1539 samt justeringerne fra København-synoden i 1540. Begge dokumenter giver et nuanceret billede – også i forhold til detaljer, hvor Luther ikke ytrer sig så tydeligt, som man kunne ønske.

Nu skulle disse rammer fyldes, ikke kun med propriumssange, men endda med konkrete tekster, som en præst ville have sagt. Dette er forholdsvis enkelt, og de danske kilder fra 1500-tallet, der står til rådighed, fortæller principielt det samme: Frem for Vormordsens messehåndbog og konkrete tekster i kirkeordinansen kan man tage Petrus Palladius' Alterbog fra 1553, hvor man finder alle bønner, til hjælp, – bogen blev trykt som en liturgibog for hele Danmark. Men Palladius gengav kun teksterne; melodierne mangler. For at få fat i dem skal man søge tilflugt i Thomissøns Salmebog. Og de sidste detaljer kan man hente fra Niels Jesperssøns Graduale fra 1573. I nogle få detaljer ser det ud, som om hans tilgang allerede var lidt mere avanceret; men i det store hele svarer den til de ældre rammer. Så er alt det, som en præst messede, sang eller sagde, på plads, sammen med alle positioner i gudstjenestens forløb, som skulle fyldes med flerstemmig musik.

Som nævnt ved man ikke, hvordan prædikenen så ud: For at genskabe den måtte man inddrage gamle tekster i rekonstruktionsarbejdet. Men kan man være sikker på, at det, der blev trykt, gengiver præcist, hvad tekstens forfatter ville have sagt "live" under en gudstjeneste? Det er her, hvor man når frem til grænsen for, hvad der faktisk kan rekonstrueres.

Musikken

Tabel 1 Titler (se side 38)

Så kan der vendes tilbage til musikken – og det, som inventarlisten byder på. Man kan starte med nr. 3a og 3b: Her blev to musikudgivelser, som bogtrykkeren Georg Rhau i Wittenberg stod bag, sammenføjet: "Liber quatuor" betyder her "fire stemmebøger til samme udgivelse", så at genitiven "Officiorum de festis" kan stå i fokus. Udgaven kan nemt identificeres: Her er tale om en samling med satser til messens propriumsled, i tiden mellem advent og faste. "Officia Paschalia" følger med sangene for tiden mellem påske og pinse. Som en tilføjelse i marginen fortæller, var størrelsen "in quarto". Desuden læser man: "Huilcke M. Hans Thomißøn lod binde vdi sort Pappe". På den måde kunne han og katedralskolens elever bruge et eneste bind, når de gik til højmesse, uanset årstiden: Man skulle bare tage disse 4 stemmebøger og således have alle relevante korsange til højmessens propriumsled med sig – i tiden mellem Jul og Kristi Himmelfartsdag.

En tilsvarende beskrivelse af det næste bind findes. Her kan man læse, at Johannes Thomæ, altså igen Hans Thomissøn, lod to andre udgivelser binde

sammen. Den ene karakteriseres ved, at den udkom i Nürnberg og indeholdt nogle motetter især af Josquin Desprez. Dette siger ikke noget om, hvordan og hvornår Thomissøn brugte musikken. Men svaret følger med den næste beskrivelse: De 80 stykker af Balthasar Resinarius, igen i en udgivelse fra Georg Rhaus forlag, var responsorier, dvs. musik til vespergudstjenesten og andre tidsbønner. Hvis man lod dem binde sammen med andre, kan man forstå det fra et liturgisk synspunkt: Sangerne gik til kirken med de relevante musikbøger under armen. Det giver ikke mening, hvis responsorierne skulle bruges, som man ellers plejede, og at man bare skulle tage Nürnberg-udgivelsen med sig, selvom man aldrig ville synge fra dem i en vespergudstjeneste. Det lyder langt mere sandsynligt, at Thomissøn havde ladet de to relevante bind med gudstjenestens musik til formiddagen hhv. eftermiddagen binde sammen.
Yderlige spørgsmål opstår med hensyn til Rhaus officium-samlinger. I modsætning til den yngre (for juletiden, nr. 3a) indeholder den ældre (for tiden fra påske, nr. 3b) et begrænset antal ordinariumsstykker. Dette medførte to basale problemer for danske kirkemusikere. Det første opstod med hensyn til trosbekendelsen.

I Wittenberg plejede man at synge Credo som menighedssang; ifølge den danske kirkeordinans var det dog tilladt at synge Credo på latin – som latinskoleelevernes bidrag. Men som følge af den Wittenbergske regel indeholder Rhaus musiksamling ingen Credo-komposition; samlingen for påsketiden byder kun på satser til Kyrie og Gloria (desuden to til Sanctus og et til Agnus Dei). Hvis Ribe-rektorerne ville gøre mest muligt ud af en helligdagsgudstjeneste, måtte de finde en anden løsning. Det er dermed rimeligt at antage, at inventarets nr. 2 åbnede en udvej: med messekompositioner fra tiden før reformationen, indskrevet i "en stor bog", altså en korbog.

Det andet musikalske problem var endnu større. Som sagt var det forbudt at synge "ni gange kyrie" i Danmark: den normale form ved helligdagsgudstjenester i Wittenberg. Da flerstemmige messekompositioner ville forekomme langt oftere i en helligdags- end i en almindelig søndagsgudstjeneste, ville – teoretisk set – de fleste Kyrie-kompositioner bygge på "ni gange Kyrie", altså en forkert messetype efter dansk opfattelse. Men så enkle er tingene ikke.

Hvad den gregorianske melodi og de liturgiske kilder angår, blev kravet omkring "ni gange kyrie" realiseret på to forskellige måder: Enten ved at hver sætning synges tre gange i træk på samme melodi; eller ved at der står tre forskellige melodiafsnit til rådighed, som synges helt igennem, inden den næste tekstportion kan følge. Hvad flerstemmige messekompositioner fra 1400-tallet angår, er det kun sjældent, at man kan genkende noget, der svarer til beskrivelsen "ni gange kyrie"; det ser snarere ud, som om de tre sætninger blev til tre forholdsvis korte musikalske satser, som i melodisk henseende byggede mere på en af tidens verdslige "hits" end på en liturgisk melodi med relation til en bestemt helligdag. Men det er anderledes med Kyrie-kompositionerne i Rhaus udgivelse for påske: I alle tre værker står en liturgisk melodi i fokus, som er knyttet til påske og principielt kræver tre gennemgange gennem de tre givne melodiafsnit: "Kyrie tempore paschali"[43].

Dermed er der tilrettelagt en opførelse, hvor en flerstemmig version bliver indrammet af to enstemmige præsentationer af melodien. Dette gælder især den første og tredje af de nævnte kompositioner, fordi tenor- henholdsvis diskantstemmen udelukkende synger den liturgiske melodi, mens de andre stemmer akkompagnerer; således dominerer den liturgiske melodi over den musikalske udvikling. I den moderne udgivelse udvidede man derfor musikpræsentationen med enstemmige led[44]: Efter en enstemmig start blev der gengivet en flerstemmig version, som bliver fulgt med en gentagelse af den enstemmige; derefter følger både Christe og Kyrie II med samme struktur. Hvis man dermed tager både det musikalske stof, der er til rådighed og de danske liturgiske krav alvorligt, ville det ikke have været muligt at opføre et Kyrie, der var udelukkende flerstemmigt, i en af tidens danske helligdagsgudstjenester.

Man kan dog ikke vide, hvad Ribe-rektorerne gjorde, ud fra denne kildesituation. Opførte de alligevel noget fra Rhaus udgivelse – og lod den enstemmige ramme bortfalde? Bød det håndskrevne bind på noget, hvor der opstod færre problemer? I det hele taget viser det sig, at den splinternye messeudgivelse med værker af Clemens non Papa (nr. 1) svarede til Thomissøns musikalske forestillinger: Kyries tre dele er ikke korte; det er næppe muligt at bygge en enstemmig ramme omkring dem. Og hvert værk byder på en flerstemmig Credo.

Så var repertoiret perfekt. Thomissøn kunne råde over messekompositioner, der ikke stod i modstrid med de danske liturgiske krav, desuden over et etableret og inden for lutherdommen blåstemplet repertoire af propriumssange. Med indbindingen af de samlede propriums- og vespersange var alt på plads. En sidste gruppe kilder må stå uden for denne undersøgelse: de tre titler, som udgør nr. 6 på listen. Hegelund betegner dem som en gave ved "Johann Frandsen", dvs. lægen og digteren Hans Frandsen, som blev født i Ribe i 1532 og døde som professor i København i 1584. Hvis han forærede musikbøgerne til sin gamle skole, ville dette næppe været sket under hans studietid i udlandet, men hellere i årtierne efter hans tilbagekomst til Danmark i 1561.

Thomissøn tiltrådte som katedralskolens rektor, samtidigt skolens musikansvarlige, i 1557. Repertoirelisten afspejler således en reorganisation af domkirkens musik – parallelt til Thomissøns begyndelse på Salmebogen. Man kan derfor spørge, hvorvidt Thomissøns praksis svarede til en endnu ældre musikopfattelse inden for lutherdommen – Luther døde i 1546. Men Thomissøn lå ikke langt fra den lokale tradition: I hvert fald nogle af musikudgivelserne havde man købt tidligere. Johann Petersen Grundit, en af Thomissøns forgængere, havde anskaffet Resinarius' responsorier, "Josquin"-samlingen og begge Rhau-bind med officiumssange. De var således allerede i brug, da Thomissøn overtog stillingen. Det nye i hans praksis var brugen af Clemens non Papas ordinariumsmusik: Med dette blev vanskelighederne omkring den danske lutherske Kyrie- og Credo-praksis løst. Først med denne musik som en central brik var rekonstruktionsprojektet blevet muligt.

I forbindelse med Clemens' messekompositioner kommer man samtidig den historiske opførelsespraksis et skridt nærmere. Svarende til den

håndskrevne bog nr. 2 var musikken blevet trykt som korbog[45]: Det betyder, at musikken for samtlige stemmer bliver præsenteret på to sider i et enkelt opslag. Inventaret fortæller ikke, at musikken var blevet skrevet om, så at hver sangergruppe havde sin egen bog, eller at man havde en anden udgave til rådighed. Derfor blev den ene bog stillet op på et nodestativ, og sangerne blev samlet foran det. Det var næppe muligt at samle flere end otte sangere omkring det ene eksemplar – to på hver stemme.

Conrad Rein og de andre komponister

I modsætning til Clemens' musik var Rhaus repertoire konservativt. Han havde udgivet samlingen for påsketiden i 1539; på det tidspunkt havde komponisterne allerede været døde i mindst 13 år. Eller rettere sagt: Musikken, han samlede her, havde sine rødder i en tid, hvor komponisterne næppe kunne ane noget om reformationen. Rhaus formål med dette er ikke klar: Ville han præsentere musik, som også ikke-lutheranerne kunne sige "ja" til? Det lyder ikke meget sandsynligt – i modsætning til en mere praktisk tilgang: Rhau havde været Thomaskantor i Leipzig fra 1518 i nogle måneder; gengiver hans samlinger således den musik, som han havde liggende på hylden i (eller fra) sin tid som Thomaskantor i Leipzig? Rhaus udgivelse til påske er sammensat af fire cyklusser af korsatser. Men "cyklus" betyder ikke, at de fire kan opføres, som de står i musikbøgerne. Det kan allerede ses ved en overfladisk betragtning. De første tre stykker er tre forskellige versioner af introitus-sangen; selvfølgelig ville man kun synge en af dem. Cyklus nr. 2 mangler Alleluia og Agnus Dei, cyklus nr. 3 den afsluttende Communio, og i cyklus nr. 4 bortfalder alle ordinariumsstykker samt Communio. Ikke mindst i forhold til de liturgiske huller i nogle cyklusser lyder det meget mere sandsynligt, at en musiker kunne vælge forholdsvis frit fra hele udgivelsen. Måske var den første cyklus ikke en fri kompilation ved Rhau, men udgør i dens hoveddel en sammenhængende gruppe af musikstykker. Begyndende med den tredje introitus-sang blev alle stykker komponeret af Johannes Galliculus, en musiker fra universitetskredsene i Leipzig omkring 1520. Han var en af Rhaus venner i hans tid som Thomaskantor og havde tilnavnet "Alectorius". Dette navn bruger Rhau for at identificere komponisten til de fleste stykker i den anden cyklus. Adam Rener, som stod bag nogle stykker i cyklus nr. 3, var sanger ved det saksiske hof i Torgau indtil 1517 og døde i Altenburg (Thüringen) omkring 1520. Thomas Stoltzer, komponist til den fjerde cyklus, var blandt andet musiker ved det ungarske kongehof – han døde i 1526. Så det kunne passe, at listen afspejler Rhaus kendskab til liturgisk musik fra årene omkring 1520.

Så nærmer man sig den sidste, der er repræsenteret med flere værker – ved siden af Rener i cyklus nr. 3: Conrad Rein. Han blev født omkring 1475 i Arnstadt i Thüringen og fik stilling som musiker i Nürnberg. Men da Godske Ahlefeldt, den sidste katolske biskop over Slesvig Stift, rejste til Wien for at hente bruden til Christian II til Danmark (Isabella af Østrig, eller "Elisabeth"), kom han gennem Nürnberg og samlede musikere til det, hvad der kom til at blive det danske hofkantori[46].

Som overblik blev de nævnt i et kongeligt regnskab fra 1519[47], alle kun med fornavn; fra andre kilder kan man rekonstruere, at den anden på listen, "Her Michael", var en af Reins kollegaer i Nürnberg og senere præst i Stockholm. En tredje var formodentlig Heinrich Faber, i 1548 forfatter af en af de mest indflydelsesrige lutherske musikteoribøger[48]. Og den første på listen, Rein, var samtidig kantoriets leder.

Rhau kan ikke have haft tilgang til Reins danske kompositioner. Men hvis man antager, at Reins stykker i Rhau-samlingen hænger sammen med, hvad Rhau kendte fra sin tid som Thomaskantor, drejer det sig om netop den samme tid: Reins danske musik kan ikke have været alt for forskellig fra den, som han komponerede i Nürnberg eller som Rhau opførte i Leipzig. Hvor gamle stykkerne i Rhau-udgaven er, ved man ikke; denne er den ældste kilde til dem overhovedet.

Rein døde senest i 1522. Musikken, som Thomissøn opførte omkring 1560, afspejlede således en musikstil, der var omkring 40 år gammel. Så man kan komme tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt Thomissøns tilgang til luthersk kirkemusik virkelig har noget med Luthers tid at gøre. Svaret må dog være ja. Denne musik har ledsaget den danske reformation fra dens begyndelse.

Det kan man gøre endnu klarere, hvis man ser på Ribe-biskoppen omkring 1560, Hans Tausen, en af de mest centrale skikkelser i den danske reformation, som bliver kaldt for "den danske Luther" på grund af hans bibeloversættelse[49]. Tausen var dengang en gammel mand og døde i 1561. Han havde indskrevet sig ved Københavns universitet i 1521; på det tidspunkt kan han godt have hørt Reins musik i en af byens kirker. Mellem 1523 og 1525 opholdt han sig i Wittenberg; kirkemusikken dér ville heller ikke have været forskellig fra den, Rhau udgav i 1539. Desuden havde Tausen kontakt til Rhaus bogtrykkeri: Det var hos Rhaus arvinger, at Tausen udgav skrifter gennem 1550erne. Så både Tausen som tidens biskop i Ribe og Rein som komponist skaber en forbindelse mellem reformationsårene og 1560.

Resultat

En højmesserekonstruktion som den i Ribe kan kun lykkes, hvis man kan bevæge sig indenfor så klare liturgiske rammer, som man har dem for danske forhold. Hvad reformationens traditioner i Midttyskland angår, har man, som sagt, ikke den samme klarhed. Men til alle de tekster, der blev brugt i en dansk gudstjeneste, findes der tilsvarende tyske formuleringer, især hos Luther. Han var blot lidt ubestemt med hensyn til, hvordan man skulle bruge dem. Så i hvert fald en af mulighederne for, hvordan en luthersk gudstjeneste kunne fejres, bliver realiseret, og dette gør det muligt 'oversætte' denne danske gudstjeneste 'tilbage' til tysk. Det eneste sted i gudstjenesten, hvor det ikke fungerer så smart, er kollekten efter prædiken; men denne tekst findes i en kirkeordinans fra Lüneburg fra årene omkring 1570[50].

Noget lignede gælder for musikstykkerne. Selvfølgelig blev Rhau-bindene brugt i mange tyske kirker. Men samtidig stod der mange flere musikkilder til rådighed – uden at den grænse mellem højmessen, vespergudstjenesten og skolemusikken kan

trækkes så klart som i Ribe. Det er meget heldigt, at man kan uddrage så meget af Thomissøns arbejde med dette materiale: Han havde netop det til rådighed, han skulle bruge. Og det er derfor nøglen til en dybere forståelse af kirkemusikken i Luthers verden.

Tabel 2 Ribe (se side 40)

I forbindelse med gudstjeneste-rekonstruktionen i 2015 kunne de danske liturgiske regler bruges som ramme for, hvor Clemens non Papas ordinariumsstykker (svarende til årstidens karakter og påskeliturgien blev der valgt messe nr. 3, "Missa Virtute magna"[51]) kunne indsættes. For propriumsleddenes vedkommende stod Conrad Reins stykker i fokus[52] – på grund af hans tilknytning til Danmark. I Gradualet blev Thomas Stoltzers vers brugt; sekvensen blev taget fra Rhaus anden cyklus, hvor komponisten bliver kaldt for "Johannes Alectorius". Som beskrevet blev orglet inddraget: korstroferne i sekvensen havde forspil med musik fra Johannes von Lublins (Jan z Lublinas) orgeltabulatur, skrevet i 1540. Påskemusikken i denne samling omfatter samtidig en introitus, som blev brugt som orglets indledning til den sungne version – ikke som forspil til gudstjenesten, men først efter præsten havde sat sig ned. Menigheden bidrog med "I dødens bånd vor frelser lå" (DDS nr. 220) efter prædikenen og "Forlen os freden, Herre, nu" (DDS nr. 711) som afslutning.

Hvis man ser på resultatet som en helhed, bliver det tydeligt, hvor meget den tidlige lutherske højmesse havde sine rødder i middelalderens praksis – også i musikalsk henseende. Så der kunne i det mindste spørges, hvilken rolle salmebøgerne, som udkom i Danmark fra 1533, spillede? Og hvornår ændrede man praksis, så den nærmede sig mere den type gudstjeneste, som vi kender?

Malmø-salmebogen ligner en samling af alt muligt: ikke kun salmesang, men også den normale sungne messeliturgi. Nogle af salmerne kunne bruges i mindre kirker – sunget af elever, der gik på en lokal skole, som vel at mærke ikke var en større latinskole. Salmerne sang man også på Katedralskolen i Ribe: Thomissøn kunne bruge "Geistliches Gesang Büchlein", som er tilrettelagt til skolemusikken af Luthers nære ven Johann Walter, og man kan spekulere over, om de tyske salmer i bogen blev sunget i en dansk oversættelse. I hvert fald var det, Walter udgav, ikke en salmebog, men en samling med forholdsvis indviklede, flerstemmige bearbejdelser af salmemelodier. Muligvis dannede Walters bind alligevel en forudsætning for Thomissøns arbejde med sin salmebog, som han startede på i Ribe[53]. Men det tog lang tid, inden salmesangen blev til en omfattende menighedssang. Desuden blev det klart (jo mere rekonstruktionen blev udarbejdet og nåede ned, også i de mindste detaljer), hvor heldig situationen er: med det overskuelige, lokale musikrepertoire og de meget nuancerede liturgiske anvisninger[54]. Det er meget svært at finde lignende forhold andetsteds, også fra senere tider. Trykt musik, som foreligger i store mængder fra tiden mellem 1550 og 1650, henviser næsten aldrig så konkret til liturgisk brug som det er nødvendigt med henblik på rekonstruktionsplaner; samtidigt er mange kirkeordinanser ikke klare nok, hvad angår de konkrete tekster. Ud over det nævnte Michael-Pra-

etorius-projekt i Wolfenbüttel ser det ud, som om konkrete musikgudstjenester fra slotskapellet i Dresden i tiden efter 1650 ville kunne lade sig rekonstruere i alle detaljer: Her er de liturgiske vilkår temmelig klare, og samtidig blev konkrete musikstykker, der blev opført, nævnt og bevaret[55]. Kun orglets bidrag er desværre ikke klare.

Tabel 3(Pedersen) (side 42)

Det samme (om orglet, men også om det differentierede materiale med alle andre oplysninger) gælder sandsynligvis en tilgang til en opførelse af musikken, som igen er mulig ud fra den danske liturgihistorie. I 1620 lod vice-hofkapelmesteren Mogens Pedersøn trykke sin musiksamling "Pratum spirituale". Den indeholder 20 flerstemmige salmebearbejdelser på dansk (på en måde en mere moderne, dansk version af Johann Walters tyske satser i "Geistliches Gesang Buchlein"), nogle få latinske satser (fra Salmernes Bog) såvel som latinske og danske responsorier. Mest interessant for en højmesserekonstruktion er dog de indledende cyklusser med festmusik til jul, påske og pinse, som omfatter den tilsvarende sekvens og en sats med dansk tekst, som kan bruges i stedet for det gamle graduale-halleluja-par. Ud over dette står her ordinariumssatser til rådighed: nogle helligdagsrelaterede danske versioner (nr. 1–2, 5–6 og 12) og en komplet "Missa quinque vocum" (nr. 32). Dette musikalske materiale kan forholdsvis nemt sættes ind i en liturgisk ramme: Det havde udviklet sig i tiden efter 1560, men alligevel er de forordninger, som dannede grundlag for Ribe-projektet i 2015, stadigvæk genkendelige, hvis man ser på Pedersøns musikalske materiale. Derfor kan man antage, at gudstjenesten fulgte en liturgi, som i det mindste svarede til den, der er gengivet i Jesperssøns Graduale, de steder, hvor et musikensemble ville opføre "Pratum spirituale".

Til sidst kan man også tage et dokument fra Ribe til hjælp, som giver oplysninger om en mindre gudstjenestereform fra 1622. Dokumentet foreligger i dobbelt form, et fra Ribe Domkirke, et fra Sct. Catharinæ[56]. Begge er i meget dårlig stand og mangler tekstportioner i marginen pga. skimmel; begge er skrevet af samme skribent, men i lidt forskelligt layout. Derfor kan man blande dokumenterne med hinanden for at genskabe den oprindelige tekst næsten i dens helhed (se appendiks). Her findes konkrete oplysninger om, hvordan gudstjenestens længde skulle garanteres holdt nede. For det første blev Graduale og Halleluja erstattet med kun ét musikstykke: på netop den måde, som Pedersøns festmusik er designet. Undertiden blev disse stykker spillet på orglet; og organisten blev advaret om ikke at udvide motetspillet i al for lang tid. Så skulle der kun aftales, hvornår koret sang hhv. orglet spillede disse motetter. Også med Pedersøn taget i betragtning er der skabt en enestående situation med Ribe-kildematerialet. Det skaber klarhed med hensyn til Luthers samtid, men også i forhold til udviklingen frem til tiden omkring 1620. På dette grundlag kan rekonstruktionen indgå i forbindelserne med 500-års-fejringen af Luthers reformation.

Konrad Küster er professor i musikvidenskab/musikhistorie ved Universität Freiburg (Tyskland). Hans speciale

er luthersk musikkultur indenfor dens europæiske kontekst. Siden 2013 er hans vandreudstillingen "Orgler ved Nordsøen: Kultur i marskegnene" blevet fremvist forskellige steder i Danmark, Tyskland og Holland; i 2016 udkom hans bog "Musik im Namen Luthers: Kulturtraditionen seit der Reformation".
Mailadresse: konrad.kuester@muwi.uni-freiburg.de

Appendiks

1622 25/3 Gudstjenestereglement oplæst fra prædikestole i Ribe by. 2 fragmenter

Signaturforklaring:

...: tekst mangler i begge versioner

<>: bevaret kun i versionen for Ribe Domkirke

(): bevaret kun i versionen for Ribe Sortebrødre (Sct. Catharinæ) Kirke

[]: udgiverens tilføjelser

Hvor begge kilder præsenterer samme tekst i forskellig stavelse, bliver versionen fra Domkirken brugt som hovedkilde.

"... (gudtz)<tieniste att holde att> ... (Slet) om Søndag<en, oc tieniste folc>... (stilling i Kø)cke<net in>den tolf Prædicken <beg>... (maade forslaais) fra Catechismi Prædicken <om Søndagen> [så](vel som) andre er højelig fornøden til <deris saligg>[gørelse.] (Oc her er offte lest) forordning af Prædic<kstolen, att Brude>folck (oc Kircke quinder skulle) Octiden vere <till stede oc præ>sentêre sig (strax effter 8 Slet At) Præsten <kunde stige> paa Prædickstolen Hal[f] gan(gen Nj oc stige) [ned] <igien halfgan>gen X. Saa hafuer saadan forordn(ing d)... <Nytte> skaffet her til dags. Thi baade Brud(e)folck ... <der> oc Børn som skal til Daaben plejer dog gem... hen vnder halfgangen Nj saa at inden Præsten kan<d> ... med dennom er klocken Nj, At Meße oc Prædicken <der>... forhalis til halfgangen XI imod Ordinantzen <oc al gam>mel skick og sædvane: Huorfor her endelig er giort Saadan forordning At i Choret skal Aldelis inted siungis til Høimesse viidere end huis Gradualen medfør effter det Kong: Mayttz bref der om Vdgangen er, Oc Organisten danne sig her effter at inted med lange Muteter sker her imod i nogen maade. Paae det all læg oc sang kand vere vde halfgangen Nj(,) oc Præsten da ingen at tøfue effter, Men stige strax paa Prædickstolen i JESu nafn, oc danne sin<d> disposition oc Prædicken der effter at han oc ender sind Prædicken halfgangen X at alting kand vere ude nar X slar. Oc dette altsammen (|) effter <Ordinantzen, huer at> holde vnder <deris kaldtz fortabelse. Huorfor got>folck kand <|> ... <att> rette(, At de ingen [s]pot der offuer skulle) ... <effterdi sogne>presten (effter deris æd Ordinantzen oc Øfr[ige]) <be>faling tilholdis at for(ret)te deris Embede som ... (Von)ligt i Kiøbenhaffns Domckirke oc offuer <gandske> (Dan) marckis Rige. At tolf Prædicken eij skal (forsøm)mis (aff) denn meste part, som hid til sked er.

Bibliografi

Primære kilder

[Canon Roschildensis], *Canon secundum vsum ecclesie Roschildensis, cum aliquibus missis et communi sanctorum*, Nyborg [trykker ikke nævnt], 1522.

Jacobus Clemens (non Papa), *Missa. Cvn qvatvor vocibvs. Tomvs II,* Leuven: Petrus Phalèse, 1558 (eksemplar: München, Bayerische Staatsbibliothek, 2 Mus. pr. 30, online: http://stimmbuecher.digitale-samm-

lungen.de/view?id=bsb00087089, 09.11.2015).
Clemens non Papa, *Missa Virtute magna*, 1558. Udgave: *Opera omnia*, udg. K. Ph. Bernet Kempers (Corpus Mensurabilis Musicæ, 4), bd. 1,2, Rom: American Institute of Musicology, 1951.
Heinrich Faber, *Compendiolum musicae pro incipientibus*, 1548. Udgave: faksimileudgave af udgaven Nürnberg 1594, Bologna: Forni, 1980 (Bibliotheca Musica Bononiensis II, bd. 20).
Graduale triplex, seu Graduale Romanum PP.VI ..., Solesmes: Abbaye Saint-Pierre, 1979.
Gudstjenestereglement fra Ribe 1622, ms., Viborg, Landsarkivet for Nørrejylland, C-0004 Nr. 303: Ribe Stift, Bispeembedet, Indkomne breve 1569–1685.
[Petrus Hegelund,] *Liber scholæ Ripensis*, ms., Viborg, Landsarkivet for Nørrejylland, C-0638 (Ribe Katedralskole), nr. 141.
Niels Jesperssøn, *Graduale*, 1573. Udgave: med efterskrift af Erik Abrahamsen (1935) udgivet af Erik Dal og Henrik Glahn, København: Dan Fog Musikforlag, 1986.
Johannes von Lublin, *Tablature of Keyboard Music. Volume II*, udg. af John R. White, [Rom]: American Institute of Musicology, 1966 (Corpus of Early Keyboard Music, 6).
Lucas Lossius, *Psalmodia, hoc est Cantica Sacra Veteris Ecclesiae Selecta*, Nürnberg: Gabriel Hayn, 1553 (eksemplar: München, Bayerische Staatsbibliothek, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00029543-0, 09.11.2015).
Martin Luther, *Deutsche Messe und Ordnung Gottes dienstes zu Wittemberg fürgenomen*, [Augsburg: trykker ikke nævnt], 1526 (Eksemplar: München, Bayerische Staatsbibliothek, 4 Liturg. 385; online: http://daten.digitale-sammlungen.de/0002/bsb00022395/images/index.html; 09.11.2015).
["Malmø-Messen":] *Thz christelighe Messze Embedhe paa Dansche*, Malmø: Oluf Ulrichsøn, 1528.
Malmø-Salmebogen 1533 [titelside ikke bevaret]. Udgave: udgivet "i samarbete med Dansk-Skånsk Förening" af John Kroon, Malmø: AB Malmö Ljustryckanstalt, 1967.
Hector Mithobius, *Psalmodia Christiana [...] Das ist Gründliche Gewissens-Belehrung, Was von der Christen Musica, so wol Vocali als Instrumentali zu halten? Allen Alten und Neuen Music-Feinden [...] entgegen gesetzet*, Bremen/Jena: Erhard Berger, 1665.
En Ny Psalmebog medt flere Psalmer og Christelige og Aandelige lofsang ..., 1553. Udgave: Faksimileudgave, med efterskrift af P. Gamrath [*Hans Tausens Salmebog*], København: Ejnar Munksgaard, 1944.
Peder Palladius, *Den ældste danske Alter-Bog*, 1556. Udgave: udgivet af Lis Jacobsen, København: Gyldendal, 1918.
Georg Rhau, *Officia paschalia de Resurrectione et Ascensione Domini*, Wittenberg 1539, Udgave: Georg Rhau, *Musikdrucke aus den Jahren 1538–1545 in praktischer Neuausgabe*, bd. 8, udgivet af Robert L. Parker, Bärenreiter, Kassel etc., 1988.
Georg Rhau, *Officia de Nativitate*, Wittenberg 1545) , Udgave: Georg Rhau, *Musikdrucke aus den Jahren 1538–1545 in praktischer Neuausgabe*, bd. 12, udgivet af Franz Krautwurst, Bärenreiter, Kassel etc., 1999.
Hans Thomissøn, *Den Danske Psalmebog met mange Christelige Psalmer*, København 1569. Udgave: Faksimileudgave, med efterskrift af Erik Dal, Samfundet

Dansk Kirkesang, København: Dan Fog Musikforlag, 1968.
Frans Vormordsen, *Een handbog som inde holler det hellige Evangeliske Messe embede ...*, Malmø: Oluf Ulrichsøn, 1535.

Sekundære kilder

Abrahamsen, Erik 1919, *Liturgisk musik i den danske kirke efter reformationen*, Levin & Munksgaard, København.
Brusniak, Friedhelm 1999, "Zur Identifikation Conrad Reins als Leiter der Hofkantorei König Christians II. von Dänemark, i: *Neues musikwissenschaftliches Jahrbuch* 8, Wißner, Augsburg, 107–113.
Engelstoft, Christian Thorning 1840, *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark*, Reitzel, København.
Fellerer, Karl Gustav 1959, og Schroeder, Felix, "Vorwort", i: *Wolfgang Amadeus Mozart: Messen, Band 2* (Neue Mozart-Ausgabe, I/2), Bärenreiter, Leipzig/Kassel, 1959, s. VII–XIX.
Frandsen, Mary E. 2006, *Crossing confessional Boundaries. The patronage of Italian sacred music in seventeenth-century* Dresden, Oxford University Press, Oxford/New York.
Frandsen, Mary E. 2007, "Musikpflege in Sachsen nach Heinrich Schütz. Die italienische Hofkapelle Johann Georgs II. und die städtischen Musikorganisationen", i: *Schütz-Jahrbuch*, 29. årgang, Bärenreiter, Kassel, s. 17–34.
Hammerich, Angul 1921, *Dansk musikhistorie indtil ca. 1720*, G. E. C. Gads Forlag, København.
Johnsson, Bengt 1973, *Den danske skolemusiks historie indtil 1739*, G. E. C. Gads Forlag, København.
Kornerup, Bjørn 1947/52, *Ribe Katedralskoles historie. Studier over 800 aars dansk skolehistorie*, 2 bd., Gyldendal, København.
Küster, Konrad 2015, "Forord", i: Peder Hegelund, *Lad af, o hjerte sorrigfuld / Her frem, her frem, i syndere alle*, Evangelisch-lutherische Kirche in Norddeutschland, Hamburg (http://www.nordkirche.de/fileadmin/user_upload/nordkirche/21_Hegelund_Lad_af_o_hjerte.pdf, 09.11.2015).
Küster, Konrad 2016/17, "Wann spielt die Orgel im Gottesdienst? Liturgische Beobachtungen zwischen Spätmittelalter und Früher Neuzeit", i: A. Vind et al. (udg.), *(In) Visibility. Reflections upon Visibility and Transcendence in Theology, Philosophy and the Arts*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen (Refo500 Academic Studies, 18).
Nardelli, Maria Grazia 2015, "Zum Programm", i: *Tage alter Musik Regensburg 2015. Programmbuch*, Regensburg, 2015, http://www.tagealtermusik-regensburg.de/doc/TageAlterMusikRegensburg2015.pdf, (09.11.2015).
Nef, Walter Robert 1938, *Der St. Galler Organist Fridolin Sicher und seine Orgeltabulatur* (Schweizerisches Jahrbuch für Musikwissenschaft, 7), Majer, Basel.
Niemöller, Klaus Wolfgang 1969, *Untersuchungen zu Musikpflege und Musikunterricht an den lutherischen Lateinschulen vom ausgehenden Mittelalter bis um 1600*, Gustav Bosse, Regensburg.
Olsen, Max W. 1936 (udg.), *Den Danske Kirkeordinants af 1539 og andre Aktstykker vedrørende den lutherske Kirkereformations Indførelse i Danmark*, Nyt

Nordisk Forlag, København.
Schiørring, Niels 1977, *Musikkens Historie i Danmark. Bd. 1: Fra Oldtiden til 1750*, Politikens Forlag, København.
Schwarz Lausten, Martin 1989 (udg.), *Kirkeordinansen 1537/39*, Akademisk, København.
Sehling, Ernst 1902, *Sachsen und Thüringen, nebst angrenzenden Gebieten. Erste Hälfte (Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts,* bd. I/1, 1. halvdel), O. R. Reisland, Leipzig.
Sehling, Ernst 1913, *Livland. – Estland. – Kurland. – Mecklenburg. – Freie Reichsstadt Lübeck mit Landgebiet und Gemeinschaftsamt Bergedorf. – Das Herzogthum Lauenburg mit dem Lande Hadeln. – Hamburg mit Landgebiet (Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts,* bd. V), O. R. Reisland, Leipzig.
Sehling, Ernst 1955, *Niedersachsen: Die Welfischen Lande (Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts,* bd. VI/I, 1. halvdel, J. C. B. Mohr, Tübingen.
Svendrup, Torben 1994, *Hans Tausen. Den danske Luther*, Fremad, København.

Fonogrammer

Jörg Breiding: *Michael Praetorius. Michaelisvesper*, Rondeau 2009.
Manfred Cordes: *Hieronymus Praetorius. Vesper Music for St. Michael's Day*, cpo 1999.
Manfred Cordes: *Michael Praetorius. Ostermesse*, cpo 2011.
Paul McCreesh: *Venetian Vespers*, Archiv Produktion 1993.
Paul McCreesh: *[Michael] Praetorius. Lutheran Mass for Christmas Morning*, Archiv Produktion 1994.
Paul McCreesh: *[Cristobál de] Morales. Mass for the Feast of St Isidore of Seville*, Archiv Produktion 1996.
Paul McCreesh: *Schütz. Christmas Vespers*, Archiv Produktion 1999.
Paul McCreesh: *A Venetian Christmas. Music by G. Gabrieli and De Rore*, Archiv Produktion 2001.
Hervé Niquet: *Alessandro Striggio. Mass for 40 and 60 voices*, Glossa 2011.
Roland Wilson: *Heinrich Schütz/Michael Praetorius. Reformationsmesse. Dresden 1617,* Deutsche Harmonia Mundi 2014.

Noter

1 Uanset om man opfattede samlingen som to værker (messe; vespersalmer samt concerti) eller tre, som Joshua Rifkin foreslog dette med en ny tilgang i 2014. Se f.eks. Andrew Sammut, anmeldelse i: *The Boston Music Intelligencer,* http://www.classical-scene.com/2014/04/28/vespers-reimagined-concentus/ (09.11.2015), eller, mere detaljeret, Nardelli 2015, 27–29.

2 Se Fellerer 1959, VIIf.

3 Se http://www.gabrieli.com/recordings/discography/ (09.11.2015): McCreesh 1993.

4 McCreesh 1999; Cordes 1999; Breiding 2009.

5 McCreesh 1996; McCreesh, 2001; Niquet 2011.

6 Cordes 2011. Det undrer ikke, at prædiken faldt bort i en indspilning. Sammenlignet med denne tilgang virker andre mere tilfældige (dvs. i liturgisk henseende), bl.a. det pioneragtige forsøg af

McCreesh 1994, sammen med Roskilde Domkirkes musikensembler; men også, 20 år nyere, Wilson 2014.

7 Gudstjenesternes 'opførelser' fandt sted d. 18. og 19. april 2015 inden for projektet "Musik og religion mellem Ribe og Rendsburg" med støtte af Den Europæiske Fond for Regionaludvikling (EU-programmet Interreg IV A) i tæt samarbejde med domorganist Birgitte Ebert. Bag vokalmusikken stod Vokalensemble Vest Esbjerg (Lars Ole Mathiasen, Lasse Toft Eriksen) og Domkantorei Schleswig (Rainer Selle), bag liturgien og prædiken i Ribe Biskop Elof Westergaard, i Slesvig Bischof Gothard Magaard og Dompastor Joachim Thieme-Hachmann. Forfatteren takker dem alle hjerteligt for det frugtbare samarbejde.

8 Sådan noget fortæller Mithobius, *Psalmodia,* 53, om kantoren Henricus Sartorius' musikundervisning: "Er thate gegen die hohen Feyertage nichts anders, als daß er die Schüler zur gebührlichen Feuer [= Feier] des instehenden Festes, und zur geistlichen Freude rechtschaffen præpariret. Die kleinesten übete er mit schönen Sprüchen und Gebetlein, die mitlern mit analysiren, construiren, disponiren und recitiren der schönesten Psalmen, hymnorum, Sequentium &c. Welche er aus den Choral-Büchern und uhralten Christlichen Poeten fleissig aufsuchte, zum öfftern choraliter über singen und wol bekant machen lies."

9 Se Kornerup 1947/52. Generelt om kilden bd. 1, 352 og 354; en central kilde for Kornerup (se bd. 1, s. 454, hvor den indledningsvis til noterne er præsenteret med forkortelsen "RB"). Men kilden bliver ikke introduceret sådan, at man forstår bogens indretning e.l.; om musikinventaret se bd. 1, 261f., 273.

10 Niemöller 1969, 637–639.

11 Mht. personerne jfr. Kornerup 1947/52, bd. 1, 248–264 (1542–1561), 299–304 (1561–1569), 309–311 (Hegelund som rektor). Om Hegelunds musikalske virke se desuden: Küster 2015.

12 Johnsson 1973, 55–57. Johnsson gengiver samtidig fortegnelsens spalteinddeling og den fuldstændige tekst; derfor retter sig tabellerne i denne artikel mere på bibliografiske og lokalhistoriske detaljer. – Den første side er reproduceret i Schiørring 1977, 201.

13 *Repertoire International des Sources Musicales*, "RISM".

14 Luther, *Messe,* fol. [B iv].

15 "Malmø Messen", 4 verso–5 verso (musiksystemer uden noder). Vormordsen, *Handbog,* [3 verso].– Hvis ikke angivet nærmere, refererer denne artikel til de digitale udgivelser fra originaler på Det Kongelige Bibliotek (indenfor projektet "Early European Books", se http://eeb.chadwyck.co.uk/marketing/about.jsp#aboutColl; 09.11.2015). – Mht. Kirkeordinantsen se Olsen 1936 (om højmessen: 68–71; om prædiken: 72f.); deri også "Synodalbeslutninger 1540" (139ff., mht. messen: 142–145). For det latinske tekstudkast fra 1537 såvel som Kirkeordinantsen 1539 i dens originale bogstavering se Schwarz Lausten 1989. Danske citater bliver for det meste taget fra den originale tekst hos Schwarz Lausten. –Palladius, *Alter-Bog.*

16 Olsen 1936, 70; Schwarz Lausten 1989, 103 (solita praedicatio), 170.

17 Olsen 1936, 69–71; Schwarz Lausten 1989, 168–173.

18 Olsen 1936, 142f., endda på landet, hvor "ved de 3 store Højtider Introitus, Præfationen og Sanctus [blev sunget] paa Latin til Pryd og Ære for det latinske Sprog og Skolerne" (citat: ibid., 142).

19 Olsen 1936, 69; Schwarz Lausten 1989, 167.

20 Olsen 1936, 69; Schwarz Lausten 1989, 168. For mere konkrete regler om dette se jævnfor.

21 Olsen 1936, 69, 72; Schwarz Lausten 1989, 168, 174.

22 Olsen 1936, s. 142.

23 Ibid., 69–71; Schwarz Lausten 1989, 103f., 168–172. Allerede i "Canon Roschildensis" findes der bemærkninger om, at præsten skulle vende sig mod folket (A xii verso: "... vertit se ad populum dicens...").

24 Olsen 1936, 141.

25 Ibid., 70 ["thi det er sagt tydeligt for enhver, da Indvielsen fandt sted"]; Schwarz Lausten 1989, 172.

26 Abrahamsen 1919, 87f.

27 "Malmø Messen", [D iv] recto; gengivet er dér som "communio" salmen "Gud være loffuit altid oc benedidet" (ligesom i *Malmø Salmebogen 1533*, 79 verso, og i *En Ny Psalmebog ["Hans Tausens Psalmebog"]*, København 1553, 120). Uden betegnelsen som communio, som almindelig salme i: Thomissøn 1569, 129.

28 Se f.eks. reglerne for klosterkirken i St. Gallen for organisten Melchior Högger tidligst i 1500-tallet, i Nef 1938, 147–149. I større overblik se Küster 2016/17.

29 Schwarz Lausten 1989, 167 note 67.

30 Luther, *Messe*, C iij.

31 Ifølge kirkeordinantsen for byen Wittenberg (1533), se Sehling 1902, 704 ("zu zeiten, besonders uf die feste, ein anders neunmal, wie gewonlich"). Se også versionen i Lossius, *Psalmodia*, 257, til trinitatisdagen (med troperede melismer).

32 Olsen 1936, 69; Schwarz Lausten 1989, 169.

33 Jesperssøn, *Graduale*, 196–199 (påskesekvensen).

34 For Wittenberg se Sehling 1902, 704.

35 Se Rhau, *Officia paschalia*, kompositioner af Johannes Galliculus (31ff.), Johannes Alectorius (73ff.), Adam Rener (104ff.) og Thomas Stoltzer (128ff.). Det samme hos Adam Rener, gengivet i Rhau, *Officia de Nativitate*, 27–32 (Rener komponerede kun stroferne 2, 4, 6, 9, 11).

36 Se Sehling 1913, 152f.

37 Det samme gælder for den eneste orgelmusikalske kilde til denne praksis: se Johannes von Lublin, *Tablature*, 49–53 (strofe 1, måske som forspil; derefter stroferne 2, 4, 6). Med undtagelsen af strofe 1 er det netop dem, der foreligger som flerstemmige kompositioner i Rhau-samlingen, se note 35.

38 "Canon Roschildensis", A xiij verso–A xv; f.eks. "acceptum sit omnipotenti deo sacrificium istud" (A xiij verso); "Suscipe sancta trinitas hanc oblationem quam tibi offerimus in memoriam passionis resurrectiones et ascensionis domini nostri ihesu christ" (A xiv verso).

39 Synodalbeslutninger 1540, jfr. Olsen 1936, 144.

40 Engelstoft 1840, 83f. (citat 84).

41 Olsen 1936, 69–71; Schwarz Lausten 1989, 168–173.
42 Olsen 1936, 71; Schwarz Lausten 1989, 173.
43 Se f.eks. *Graduale triplex*, 710.
44 Rhau, *Officia paschalia*, 16–21, 61–67, 88–92, i alle tilfælde refererer de enstemmige dele til Lossius, *Psalmodia*. Om komponisterne (Johannes Galliculus/ Johannes Alectorius og Adam Rener) se jævnfor.
45 Clemens (non Papa), *Missa*.
46 Brusniak 1999, 108f.: gengivelse af et dokument fra Nürnberg, hvoraf alle personalhistoriske detaljer bliver klare.
47 Den relevante side fra hoffets regnskaber er gengivet i: Hammerich 1921, 125. Yngre reproduktioner tager udgangspunkt i denne gengivelse (bl.a. Schiørring 1977, 125). Hammerichs kildehenvisning "Adskillige regnskaber fra Christian II' og Frederik I' Tid" (i henhold til udgifter) svarer ikke til noget aktstykke, som p.t. kan identificeres på Rigsarkivet; listen må være gemt et sted, som ikke er 'gennemskueligt', når man leder efter regnskaber, dokumenter fra årene omkring 1520 mm.
48 Faber, *Compendiolum*.
49 Se f.eks. Svendrup 1994.
50 Se Sehling 1955, 545f.
51 Edition: Clemens non Papa, *Missa Virtute magna*.
52 Dog ikke communio nr. 17, da denne del af senmiddelalderens messe faldt borte med reformationen.
53 Hans Thomissøn, *Psalmebog*, forord, d ij verso–d iij recto.
54 I hvert fald kræver dette tværfagligt arbejde. Jeg er meget taknemmelig overfor Nils Holger Pedersen og Sven Rune Havsteen (Københavns Universitet) samt igen Birgitte Ebert (Ribe Domkirke) for utallige samtaler.
55 Frandsen 2007, 25f. Flere eksempler i Frandsen 2006, 368f., 391f., 399f., 413f.
56 Gudstjenestereglement fra Ribe 1622; fuldstændig gengivelse af teksten som appendiks til denne artikel. To fragmentariske versioner; ifl. dateringen læst fra prædikestolene d. 25. marts 1622. Versionen for Domkirken bærer efter teksten nogle notater om de praktiske konsekvenser i gudstjenesterne på Judica (1622: 7. april), Langfredag, Anden Påskedag, Søndag efter Påske, en helligdag, som ikke kan blive identificeret, samt den efterfølgende søndag og til sidst Mariæ Besøgelsesdag (2. juli).

Tabel 1: Thomissøns musikrepertoire: Kildefortegnelse

Nr.	**komponist/udgiver, titler ifølge Hegelund**	**RISM**	**a) anskaffet af:** **b) indbundet af:**
1	Jacobus Clemens non Papa, *Missæ quatuor*, Leuwen 1558	A/I: C 2667, 2670, 2672, 2674	a) Thomissøn, 1558
2	*Missæ aliquot* calamo exaratæ in grandi pervetusto libro	–	
3a	Georg Rhau, *Libri quatuor Officiorum de festis*, Wittenberg 1545	B/I: 1545[5]	a) Pedersen Grundit, 1542/50 b) Thomissøn, 1558/61 (sammen med nr. 3b)
3b	Georg Rhau, *Officia Paschalia*, Wittenberg 1539	B/I: 1539[14]	a) Pedersen Grundit, 1542/50 b) Thomissøn, 1558/61 (sammen med nr. 3a)
4a	*Libri VI. MOTETORUM [...], JOSQUINI & aliorum*, Nürnberg [uden år]	B/I: 1537[1]?	a) Pedersen Grundit, 1542/50 b) Thomissøn, 1558/61 (sammen med nr. 4b)
4b	Balthasar Resinarius, *Responsorium 80 de tempore et festis*, Wittenberg 1544	A/I: R 1196	a) Pedersen Grundit, 1542/50 b) Thomissøn, 1558/61 (sammen med nr. 4a)
5a	*Libri III Hymnorum sacrorum*, Wittenberg 1542	B/I: 1542[12]	b) sammen med 5b; 1 stemmebog sammen med 4a (dvs. Thomissøn, 1558/61)
5b	Johann Walter, *Wittembergisch Deudsch, Geistlich Gesang Buchlein*, Wittenberg 1551	A/I: W 171	b) sammen med 5b
6a	Libri IIIII [= V] *Carminorum divinorum de festis*	B/I: 1550[2]?	[6a–c: Gave Johann Frandsen, Ribe]

6b	*Selectissimae Symphoniæ*, Nürnberg 1546	B/I: 1546[8]	[6a–c: Gave Johann Frandsen, Ribe]
6c	*Seltzamer teutscher Gesang*, Nürnberg 1544	B/I: 1544[19]	[6a–c: Gave Johann Frandsen, Ribe]
7	Libri IIII [V?] *Cantionum, seu Motetorum,* Antwerpen	?	
8	Libri IIII *OFFICIORUM, & Cantionum variarum*, calamo exaratæ	?	a) Sørensen, 1550/57
11	Hermann Finck, *Practica musica*, Wittenberg 1556	B/VI, s. 317	a) Thomissøn, 1557/61
12	Lucas Lossius, *Psalmodia*, Nürnberg 1553ff	B/VIII, 1553[10]ff.	a) Sørensen, 1550/57
13	*Graduale* vetustum in membrana exaratum	–	"Anno Domini 1495 vdaff Jep Scriffuer vdj Ribe"

Nr. 4a: RISM B/I: 1537[1] er den eneste udgivelse i 6 stemmebøger, som udkom i Nürnberg med musik af Josquin
Nr. 4b: Trykkested angivet forkert („Noribergæ").
Nr. 5b: 1544-udgaven er den ældste med den gengivne titel.
Nr. 12: Trykkested angivet forkert ("Vitebergæ").

Nr. 9–10, 14–15 anskaffet efter Thomissøns tid

Tabel 2: Rekonstruktionen i Ribe 2015

Hvem?	**Hvad?**	**Kilde**
Præst	tager ind, beder en bøn foran alteret	KO 1539
Orgel	Jan z Lublina, *Resurrexi, et adhuc dixi*	CEKM 6, s. 15ff.
Kor	Conrad Rein, *Resurrexi, et adhuc dixi*	Rhau nr. 18
Orgel	Jan z Lublina, *Gloria Patri*	CEKM 6, s. 18f.
Kor	Jacobus Clemens non papa, *Missa Virtute Magna, Kyrie*	CMM 4 I/2, s. 1ff.
Solist	Gloria-Intonation	Lossius, s. 263
Kor	Jacobus Clemens non papa, *Missa Virtute Magna, Gloria*	CMM 4 I/2, s. 5ff.
Præst	Indledningskollekt (sunget)	Palladius, s. 99
Præst	Indledning til epistellæsning (folket svarer)	Thomissøn, app.
Præst	Epistel (sunget): Første Korinterbrev 5, 7–8	Palladius, s. 99
Kor	Graduale: Conrad Rein, *Haec dies*, med versus *Confitemini* (Thomas Stoltzer) i midten	Rhau nr. 21/27
Kor	Conrad Rein, *Alleluja – Pascha nostrum*	Rhau nr. 22
Kor, Orgel	Sekvens: *Victimae paschali laudes* Orgelstrofer: Jan z Lublina (som indledning til efterfølgende strofer) Flerstemmige korstrofer: Johannes Alectorius	
Enstemmige strofer: Lucas Lossius	CEKM 6, s. 49ff.	
Rhau nr. 15		
Lossius (se Rhau nr. 15)		
Præst	Indledning til evangelielæsning (folket svarer)	Thomissøn, app.
Præst	Evangelielæsning (sunget): Markusevangeliet, Kapitel 16 Vers 1–7	Palladius, s. 99f.
Solist	Credo-Intonation	Lossius, s. 270
Kor	Jacobus Clemens non papa, *Missa Virtute Magna, Credo*	CMM 4 I/2, s. 12ff.
Præst	Prædiken	KO 1539

Præst	Kollekt	Palladius, s. 45
Menighed	Fadervor (1)	KO 1539
Skolemester	Dansk salme (menigheden synger med): *I dødens bånd vor frelser lå* (i stedet for *Christ lå i dødsens bånde*)	DDS 220, KO 1539
Præst	Præfationer (latinsk, sunget; indledningsvis svarer en solist som "degn")	Jesperssøn s. 64f., 208ff.
Kor	Jacobus Clemens non papa, *Missa Virtute Magna, Sanctus.*	
Præsten forbereder brød og vin	CMM 4 I/2, s. 20ff.	
Præst	Formaning om sakramentet	Palladius, s. 91
Præst	Fadervor (2), sunget, koret svarer "Amen". Messeklokkerne ringes	Palladius, s. 92f.
Præst	Indstiftelsesordene (sunget), efterfølgende Altergang	Palladius, s. 94ff.
Kor	Jacobus Clemens non papa, *Missa Virtute Magna, Agnus Dei* (under uddelingen)	CMM 4 I/2, s. 25ff.
Præst	Indledning til taksigelseskollekten (folket svarer)	Thomissøn app.
Præst	Taksigelseskollekt (sunget), folket svarer "Amen"	Palladius, s. 98
Præst	Indledning til velsignelsen (folket svarer)	Thomissøn app.
Præst	Velsignelse (sunget; samme melodi som taksigelseskollekt), folket svarer "Amen"	Palladius, s. 98
Skolemester	Kort afslutningssalme (menigheden synger med): *Forlen os freden, Herre, nu* (i stedet for *Jesus Christus vor frelsermand*)	DDS 711, KO 1539
Præst	afsluttende bøn for sig selv foran alteret	KO 1539

Kilder og forkortelser:
CEKM: Corpus of Early Keyboard Music, se note 38.
CMM: Corpus Mensurabilis Musicae, se note 52.
DDS: *Den Danske Salmebog*, København 2002.
Jesperssøn: se note 34.
Lossius: se note 32.

KO 1539: Den Danske Kirkeordinants, se note 16.
Palladius: se note 16.
Thomissøn: se note 28 ("app." = appendiks, fol. Aaa iij–Aaa [vi]).

Tabel 3: Mogens Pedersøn, *Pratum spirituale*, København 1620: festrelaterede værker

Jul	**Påske**	**Pinse**
1: Kyrie paa Christi fødzel	6: Kyrie /om paaske/	12: Kyrie om Pintzdag/
2: Alleniste Gud i Himmerig		
3: Grates nunc omnes reddamus	7: Victimæ paschali.	[13: Nu bede vi den HelligAand]
4: It barn er fød i Beth:	8: Jesus Christ vor Frelsermand	14: Kom HelligAand ô Herre Gud
5: Vi tro alle sammen paa en Gud		

Samt nr. 32, "Missa quinque vocum"

Hans Thomissøn[1]: Den Danske Psalmebog 1569

FORTALE
PÅ NORMALISERT NORSK MED FORKLARENDE NOTER VED
STIG WERNØ HOLTER[2]

Alle gode, gudfryktige kristne i Danmarks og Norges riker:
Guds nåde, velsignelse og trøst ved hans evige Sønn, vår eneste megler, talsmann og frelser Jesus Kristus. Amen.

Gunstige[3], gode kristne! Den hellige Paulus sier til kolosserne i det 3. kap.: «La Kristi ord bo rikelig blant dere, i all visdom. Lær og forman dere selv med salmer, lovsanger og åndelige, deilige viser, og syng for Herren i deres hjerte. Og alt dere gjør, med ord eller gjerninger, gjør det alt sammen i vår Herres Jesu navn og takk Gud og Faderen ved ham.»[4]

Her befaler den hellige Paulus først at vi alle, unge og gamle, mann og kvinne, den ene med den andre, skulle RIKELIG[5] lære, motta og alltid bevare det hellige Guds ord, og det ikke bare i kirkene eller hos våre naboer, men og at vi daglig i våre hjem skulle øve, høre, lese, tenke og tale Guds ord. Da kan det rotfestes i våre hjerter, slik at ingen fristelse eller forfølgelse river det fra oss på noen måte.

For det andre: Ettersom mange omgås med Guds ord slik at de enten ikke forstår det, men leser eller synger det skjødesløst[6] med et forfengelig ordskvalder[7] (likesom de papistiske prester, munker og nonner mumler frem[8] sin lesning og sang, som de ikke forstår), eller også misbruker det til å bestyrke kjetteri og falsk lære, slik papistene, gjendøperne, sakramentererne[9], antinomistene[10] og andre sofister og svermere gjør, så vil Paulus at vi ikke således, men i all visdom skulle ta imot og bevare Kristi ord, slik at vi forstår det rett og grundig og derav flittig lærer å kjenne Gud, likesom han har åpenbart seg i det: Hvem og hva han er og hva hans vilje er mot oss, hva han har latt sin enbårne Sønn lide og gjøre for vår skyld, og hvilken ubegripelige nåde og gaver han skjenker oss ved ham. [Videre:] Hva han igjen krever av oss at vi skal tro, gjøre eller la være[11] og lide. Og at Guds Sønn, som er Faderens λογοσ[12], det vil si [Faderens] evige ord og talende person, ved dette lydelige og muntlige ord (som blir forkynt, hørt og trodd) vil være kraftig i oss (som hører det, lærer og tror det og lever etter det) og gi oss sin hellige ånd, som opptenner i oss lys, trøst, liv og glede og oppvek-

Psalmebog
met mange Christelige Psalmer / Ordentlig tilsammenset / formeret oc forberet.
Aff
Hans Thomisson.

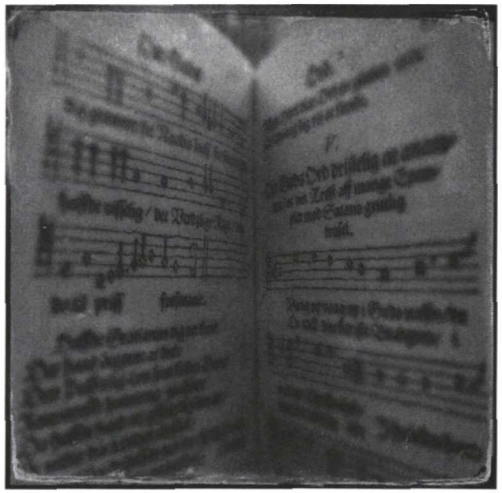

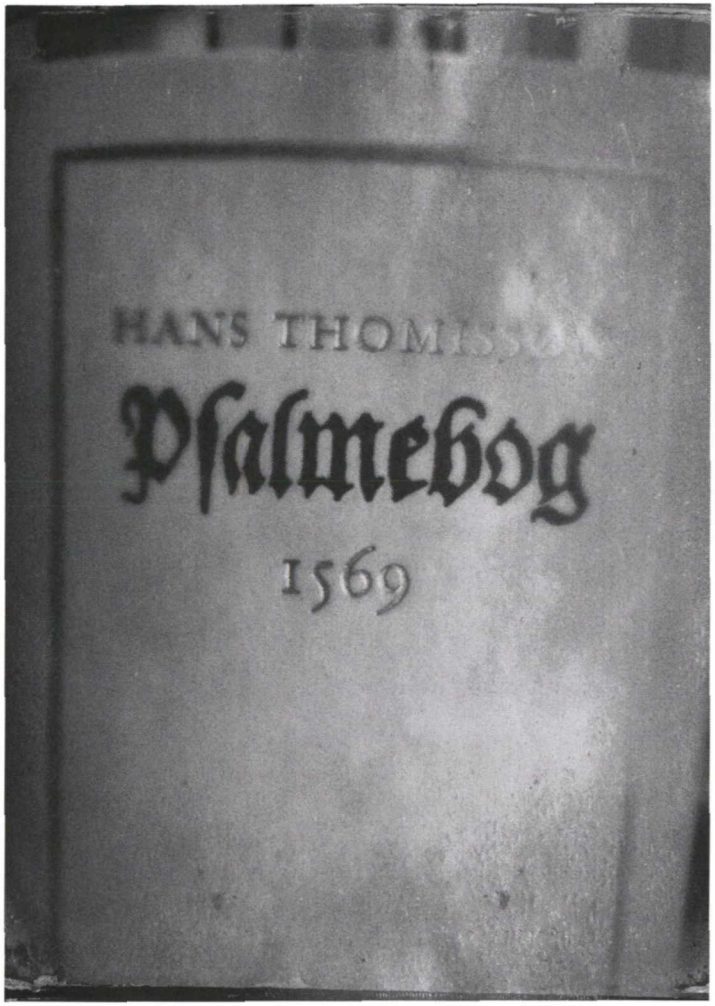
HANS THOMISSON
Psalmebog
1569

ker våre hjerter til at vi begynner å elske Gud og vår neste etc. Og at den hellige Treenighet alltid og evig vil bo og bygge hos alle dem som bevarer dette hans ord (Joh 14[13]).

For det tredje lærer Paulus at det ikke er den ringeste måte til rikelig og kristelig å bruke, øve, formere og bevare Guds ords salige kunnskap blant oss, at vi har sammenfattet[14] det med skjønne vers[15] i salmer og lovsanger og åndelige, deilige viser, som vi skal synge for Herren av hjertet, det vil si av en hjertens tro og tillit til Gud i vår Herres Jesu Kristi navn, med den hensikt at vi vil love og prise Herren, oss innbyrdes til oppbyggelse og forbedring for Herren, slik at vi som synger om de åndelige ting også kunne få Den hellige ånds forstand og trøst i våre hjerter.

Guds ord er i seg selv den allerlifligste Musica, som gir trøst og liv midt i dødsens nød og riktig[16] kan fryde hjertet. Men når det kommer en søt og liflig sang og melodi dertil (som også er Guds særlige[17] gave), da får denne sang en ny kraft og går dypere inn i hjertet, slik at teksten, som er så godt som sangens sjel, rører hjertet mer og ikke lett glemmes.

Derfor finner vi at Den hellige ånd også bruker atskillige dikt[18] og vers i de bibelske salmer og lovsanger, slik vi kan se i Mose lovsang[19], Jobs historie, Salomos bøker[20], Jeremias klagesanger, i sangene til Jesaja, Mika, Habakuk[21] og Daniel[22] og særlig i salmene av Israels hellige dikter og liflige harpespiller, kong David.

Drevet av Den hellige ånd har også jomfru Maria, Sakarja – far til døperen Johannes – og den gamle Simeon i Det nye testamente prist vår Herre Jesus Kristus med sine herlige lovsanger.[23]

Likeledes har alle de hellige apostler og senere den hellige, kristelige og apostoliske kirke i sine sammenkomster sunget deilige lovsanger og åndelige viser (1 Kor 14; Ef 5; Apg 2.4; Jakob 5[24]). I året 110 etter Kristi fødsel skrev likeledes høvedsmannen Plinius den andre[25] fra sin provins hjem til keiser Trajan om de kristne, at han ikke kunne finne noen grov last hos dem. Men når de samlet seg tidlig om morgenen, da pleide de med én røst[26] å synge en lovsang til sin Gud, Kristus. Om denne sedvane taler også Justin martyr[27], Klemens[28], Eusebius[29], Nikephoros[30] og Augustin[31].

For ettersom de kristne i øst og Grekenland brukte kristelig sang på sitt eget språk, fulgte de kristne i vest, særlig i Italia, deres eksempel til å dikte og bruke kristelig sang i sine menigheter, slik at det i de 400 år fra Tertullians til Gregor den stores tid[32] ble diktet mange gudelige vers av Cyprian[33], Juvencus[34], Lactantius[35], Prosper[36] etc. Likeledes mange skjønne hymner av Hilarius[37], Ambrosius[38], Damasus[39], Prudentius[40], Sedulius[41] etc. [Disse sangene ble diktet] den fattige, bedrøvede og adspredte kristenhet til trøst og undervisning mot den store forfølgelsen og mange kjetteres svermeri.

Det er også verdt å merke seg[42] at Hieronymus[43] diktet denne bekjennelsen om Den hellige treenighet: *Gloria Patri et Filio, et Spiritui sancto: sicut erat in principio et nunc et semper, et in secula seculorum, Amen.* Det betyr: «Ære være Gud Fader og Sønn og Hellig Ånd, som har vært fra begynnelsen, nå og alltid, fra evighet til evighet. Amen.» Denne bekjennelsen sendte han til Damasus, biskopen av Roma (som var den som først forordnet å synge salmene offent-

lig[44] der), og ba om at han ville la den synges straks på slutten av hver salme som en prøving av arianerne[45], hvilket også skjedde. For den som var en arianer og fornektet Kristi guddom, han tidde enten stille når disse ordene ble sunget, eller så sang han: «Ære være Gud Fader ved Sønnen» etc. Han ville nemlig for all del ikke at Herren Kristus skulle æres likt med Faderen.

Siden ble det tilføyd flere og flere sanger av Syricius[46], Celestinus[47], Gelasius[48] og andre inntil Gregor den store[49] omkring år 600 stiftet skoler til å lære opp ungdommen i korsang (kalt gregoriansk sang etter ham[50]) og utarbeidet store sangbøker, officiarium[51], antifonarium[52] etc. Slik tok all syngingen overhånd og forhindret forkynnelsen av Guds ord, og andre land og riker ble i år *666*[53] tvunget til å bruke det fremmede latinske språk i kirkene ved all sang og lesning, ved nattsang, ottesang, aftensang og andre tider[54], likeledes i dåpen og messen etc. Dertil mente man under pavedømmet at slik korsang og skråling i kirker og klostre var en særlig[55] og nødvendig gudstjeneste ex opere operato (som de sier), det vil si for den utførte gjernings skyld. Fordi de sang så mye og ropte så høyt (som Baals prester[56]), mente de seg å tekkes Gud, selv om de verken forstod hva de sang eller sang av hjertet, heller ikke av tro, på Guds befaling eller sin neste til oppbyggelse. Ja, de mente til og med at de kunne fortjene stor avlat[57] for seg og andre med slike overløpsgjerninger foruten den nytte og lønn[58] som slik skriking kunne skaffe dem.

Men da denne djevelens forblindelse og avguderi med atskillige verderstyggeligheter var på det aller høyeste, da begynte Gud ved doktor Morten Luther[59] (salig ihukommelse) å åpenbare sitt klare evangeliums lys. Blant annet godt lot Gud ved ham bli diktet skjønne, tyske salmer og åndelige viser, hvilket flere gudfryktige menn også senere gjorde (etter Paulus' belæring i 1 Kor 14[60]), både i Tyskland og her i Danmark, slik at Guds barn kunne bekjenne, love og prise Gud med salmer på deres eget språk, som de forstår.

Da den fromme mann herr Claus Mortensøn[61] (som ennå lever) hadde fått en sann lyst til[62] Guds ord gjennom Luthers bøker og skrifter, ble han kalt til Malmø for å preke det salige evangelium og refse pavens villfarelse. Sin første preken holdt han dog utenfor Malmø i Raadsens vong[63] den 1. juni 1527, som var onsdag før Kristi himmelfartsdag. Neste år – i 1528 – oversatte han noen tyske salmer til vårt danske mål, og med råd og hjelp fra sin medbroder herr Hans Spannemaker[64] (som nå er sokneprest i Lund) lot han den første danske salmebok[65] trykkes i Malmø. Senere – i 1529 og 1534 – ble den forbedret av dem og herr Arvid Pedersøn[66] (nå salig hos Gud), som var sokneprest til S. Ibs kirke[67] på Bornholm, og noen gudfryktige menn på Jylland, foruten hva som er tilføyd av den ene etter den andre hver gang den ble gjenopptrykt.

Men om høsten år 1529 ble danske salmer for første gang sunget her i København av magister Hans Tausen[68] (salige ihukommelse). Han kom da hit fra Viborg og forkynte såvel her som der dristig Jesu Kristi klare evangelium med stor frukt, som man – Gud være lovet – stadig kan se[69]. Han lot den danske salmebok trykkes forbedret i 1544.

Ved påsketid 1557 kalte samme magister Hans Tausen (som da var superintendent[70] i Ribe stift) meg til å være skolemester[71] i Ribe. Jeg ble da foranlediget til å undervise ungdommen hvordan de rett skulle synge danske salmer i kirken. Ettersom det ikke bare manglet noter[72] til mange salmer, men [siden] også Luthers siste tyske salmebok[73] inneholdt mange skjønne salmer, da begynte jeg å beflitte meg på å undersøke de rette gamle noter til hver salme og oversette noen viktige[74] salmer fra tysk for at jeg på noen måte – til beste for meg og andre – kunne hjelpe og forbedre den danske salmebok. Dette fikk jeg hjelp til av min kjære far, magister Thomas Knudsøn[75], som i 44 år har forkynt og ennå i sitt 66. år forkynner – Gud skje lov – Jesu Kristi rene evangelium i Hygom[76] ved Ribe. Da jeg så ved Guds gode forsyn på pinseaften i 1561 ble kalt til å være sokneprest her [i København], har jeg gjort så mye jeg kunne med de samme salmer og samlet mange deilige lovsanger og åndelige viser (som er diktet og oversatt av gudfryktige kristne, adelige og ikke-adelige[77]) og innføyd dem blant de andre salmene.

Denne salmebok forøket med mange kristelige sanger (henimot 150[78]) og gjennomsett av de høylærde som underviser i den hellige skrift og [av] de andre professorene her ved universitetet, har jeg nå i Jesu navn etter den kongelige majestets, vår allernådigste herre kong Frederik IIs[79], Danmarks og Norges konge etc., bevilling og befaling latt utgå. Den er nøye korrekturlest og har noter til alle salmer og kun én versjon og oversettelse[80] av hver salme, slik de brukes her i København. På denne måten og for enighets skyld kan andre bruke de samme melodier og oversettelser.

Salmene har jeg ordnet og fordelt etter vår kristne tros hovedartikler for at man lettere kan finne de salmer som passer til den enkelte høytid eller dagens preken.

Jeg har satt [forfatterens] navn ved salmene som dr. Morten Luther, dr. Justus Jonas[81], dr. Paul Eber[82], Elisabeth Cruciger[83], Alberus[84] og Mathesius[85] har diktet, dog bare på tysk, til et vitnesbyrd – også for våre etterkommere – om at vi i Danmark og Norge forkynner, samdrektig bekjenner og tar imot den sanne evangeliske lære i kirker og skoler, slik den ble lært i kirken og skolen[86] i Wittenberg av dr. Morten Luther, Philipp Melanchthon og de andre fremtredende[87] menn og ennå læres, Gud være lovet.

De andre navn som står ved enkelte salmer, er deres som har diktet og oversatt dem på dansk. Og for at det ikke skal se ut som om jeg tillegger meg flere salmer enn jeg har diktet eller oversatt, har jeg i det siste registeret[88] latt sette tegnet ♯ ved de salmene jeg har diktet og dette tegnet ☼ ved de salmene jeg har oversatt fra tysk eller et annet [språk[89]].

Kjære fromme kristne, dere tilegner og skjenker jeg denne bok som inneholder 268 salmer[90]. Jeg ber dere om å ta til takke med den og bruke den flittig og med gudsfrykt i deres kirker, skoler[91] og hjem:

1. Til å ære, love og prise Gud med slike gudelige lovsanger.

2. Til å lære, fremme og bevare hermed Guds ord blant dere. Vers[92] og sang læres jo raskt med lyst og huskes best. Om enn offentlig forkynnelse [av evangeliet] ble forbudt, om alle gode evangeliske bøker ble brent og revet i stykker, dog kan den kunn-

skap som ved gudelige viser er inngrodd i hjertet, ikke så snart rykkes bort.

3. Til å oppvekke dere selv til større bot, gudelighet og flid i bønnen.

4. Til å fordrive sorg fra et sorgfullt hjerte og få rett åndelig glede og trøst i livs og døds nød.

5. Til å bekjenne Gud åpent for alle mennesker, for engler og djevler.

6. Til å oppvekke deres barn og ungdommer til også å kjenne og prise Gud.

7. Til å lokke Guds hellige engler til dere og til å drive de onde, djevelske ånder bort fra dere, når dere synger gudfryktig av et trofast hjerte.

8. Til å forhindre og avskaffe hermed de slemme papistiske sanger, boleviser[93] og andre ubetydelige[94], ugudelige, unyttige og forargelige viser som nå (dessverre) overalt brukes av lettsindige mennesker. Gud vil visselig straffe dem.

Kort sagt[95] til å fremme Jesu Kristi rike, hvilket hermed alene søkes.[96]

Den allmektigste Gud, Fader, Sønn og Hellig Ånd, bevare, regjere, oppholde og velsigne til liv og sjel vår nådige herre og konge, kong Frederik etc. sammen med disse rikers råd og annen øvrighet; likeså alle tro lærere her ved universitetet, skoler og kirker i disse riker og dere alle sammen, slik at vi med våre barn og etterkommere måtte gå frem i gudsfrykt, kjenne og bekjenne, love og prise Gud med slike kristelige sanger, at Guds ord måtte bli værende i disse riker og land, at hans navn kunne helliggjøres, hans rike komme og hans vilje skje her på jorden iblant oss.[97] Da kunne vi finnes i det evige liv og der sammen med de hellige engler og de andre Guds hellige love og prise Gud med evige og uavlatelige lovsanger. Amen. Datum Hafniæ[98] den 10. august 1569.

Hans Thomissøn Soknepprest til Vår Frue Kirke i København.

Stig Wernø Holter, dr. philos., er professor i kirkemusikk ved Griegakademiet – Institutt for musikk, Universitetet i Bergen. Siden 2006 er han leder for Norsk hymnologisk forening og 2012-15 for NordHymn. Ved siden av sin pedagogiske og utøvende virksomhet har han bl.a. publisert *Kom tilbe med fryd: Innføring i liturgikk og hymnologi* (Solum forlag 2008). Han er hovedredaktør av *Nytt norsk salmeleksikon* (Tapir Akademisk Forlag, 2011ff).

Mailadresse: stig.holter@grieg.uib.no

Noter

1 1532–73.

2 Jens Lyster har velvillig sett gjennom teksten og og gitt gode forslag til forbedringer.

3 gunstig = velvillig

4 Kol 3,16. Kristian 3's Bibel (1550) er ikke inndelt i vers. Versinndeling ble første gang innført av Robert Étienne i hans utgivelse av det greske NT i 1551.

5 Ordet «RIGELIGE» viser tilbake til Paulus-sitatet. Bruken av majuskler kan ifølge Jens Lyster «også ses som et forsvar for, at Thomissøns salmebog har vokset sig så stor og er blevet så kostbar at udgive.» E-post fra Jens Lyster til Stig Wernø Holter 20.1.2016.

6 «wflitteligen»

7 «mundklammer»
8 «fremsnurre»
9 Motstandere av så vel den katolske nattverdlære om transsubstansiasjon som den lutherske lære om konsubstansiasjon.
10 De som hevdet at loven ikke gjelder i den nye pakt.
11 «giøre eller lade»
12 Logos (gresk) = ord.
13 Joh 14,23ff
14 «befattet»
15 «rim». Ordet brukes generelt om metrisk diktning.
16 «rettelige»
17 «synderlige»
18 «rim»
19 2 Mos 15 eller 5 Mos 32
20 Salomos ordspråk og Høysangen
21 Det er vanskelig å avgjøre om Thomissøn sikter til en bestemt sang hos Jesaja, Mika og Habakuk eller flere poetiske tekster hos disse profetene. Aktuelle tekster kan være Jes 12, Mika 5 og Hab 3.
22 Antakelig de tre mennenes sang i ildovnen, Tillegg til Daniels bok 3,52-90.
23 Luk 1,46–55. 68–79; 2,29–32
24 1 Kor 14,26; Ef 5,19; Apg 2,47; 4? ; Jak 5,13.
25 Også kjent som Plinius den yngre (63–113). Han var keiserlig administrator i Bitynia (dagens nordvestlige Tyrkia).
26 «samdrecteligen»
27 Kristen apologet (100–165).
28 Klemens av Alexandria (ca. 150–ca. 215).
29 Eusebius av Caesarea, biskop og kirkehistoriker (ca. 260/265–339/340).
30 Uviss. Jens Lyster har foreslått Nikephoros Kallistos Xanthopoulos (ca. 1256–ca.1335), gresk kirkehistoriker i Konstantinopel. Ut fra navnets plassering mellom Eusebius og Augustin bør imidlertid Thomissøn ha siktet til en forfatter fra det 3./4. århundre.
31 Biskop av Hippo (354–430).
32 Tertullian (ca. 155–ca. 240); Gregor den store (ca. 540–604, pave fra 590).
33 Biskop av Kartago (ca. 200–258).
34 Spansk prest og dikter (306–337).
35 Apologet og keiserlig rådgiver (ca. 250–ca. 325).
36 Prosper av Aquitaine, disippel av Augustin (ca. 390–ca. 455).
37 Biskop av Poitiers (ca. 310–366/367).
38 Biskop av Milano (ca. 340–397).
39 Pave Damasus I (ca. 305–384, pave fra 366).
40 Spansk dikter (348–etter 405).
41 Italiensk prest og forfatter (død ca. 450).
42 «merckeligt»
43 Bibeloversetter (ca. 347–420).
44 «obenbarlig»
45 Tilhengere av presten Arius i Alexandria (256–336), fordømt av konsilet i Nikea år 325.
46 Eller Siricius (334–399), pave fra 384.
47 Eller Coelestinus (380–432), pave fra 422.
48 Pave fra 492 (410–496).
49 Pave fra 590 (ca. 540–604).
50 «aff hannem», dvs. at sangen ble oppkalt etter Gregor.
51 En liturgisk bok med upresis betydning.

Sangbok for tidebønnen?

52 En liturgisk bok med upresis betydning. Sangbok for messen?

53 «ved det Aar etc. *666.*» Til forskjell fra de andre årstallene i fortalen er dette kursivert. Men opplysningen om det latinske språk som et universelt påtvunget liturgispråk er ikke historisk korrekt. Den kan henge sammen med en tolkning av dyrets tall i Åp 13,18 som skriver seg fra Irenæus (ca. 130–202). Han fant at det greske ordet Lateinos (latinsktalende person) har tallverdien 666 i det greske alfabet. Irenæus kunne dermed identifisere dyret med de romerske herskerne. (Kilde: http://biblelight.net/666.htm)

54 tidebønner

55 «synderlig»

56 1 Kong 18,27ff.

57 Ettergivelse av botsstraffer, særlig som forkortelse av oppholdet i skjærsilden etter døden.

58 «Bade oc Rente»

59 Tysk teolog og reformator (1483–1546).

60 1 Kor 14,26

61 Med tilnavnet Tønnebinder (ca. 1499–1575).

62 «en ret smag om»

63 En eng utenfor Malmø.

64 «Spandemager», Hans Olufsen (ca. 1500–1571)

65 Skrivemåten «den Danske Psalmebog» forekommer to ganger i fortalen, «den danske Psalmebog» én gang. På tittelbladet står det «Den danske Psalmebog». Det er vanskelig å avgjøre om navnet fungerer som en regulær boktittel i fortalen. Skrivemåten «danske Psalmer» - med liten d – forekommer to ganger. Uansett legger Thomissøn stor vekt på kontinuiteten fra 1528 til 1569.

66 Ca. 1500–1554/58.

67 Sankt Jakobs kirke.

68 1494–1561

69 Det dunkle uttrykket «som endnu paakiender» kan ut fra sammenhengen bety at resultatene av Tausens forkynnelse i København 40 år tidligere ennå i 1569 kan merkes. Dette i tilslutning til Inge Lise Pedersens tolkning i e-post til Jens Lyster 17.1.2016.

70 Tilsynsmann (biskop)

71 Dvs. latinskolerektor

72 Melodier

73 Bapst-salmeboken fra 1545.

74 «besynderlige»

75 1503–81. Hans Thomissøn vokste opp i et luthersk prestehjem.

76 I dag Hygum, Hans Thomissøns fødested.

77 «ædel oc wædel»

78 Det nøyaktige antallet nye salmer er 145.

79 Frederik 2. (1534–88), konge fra 1559 til 1588. Hans fulle tittel var: «Konge af Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst». (Kilde: dansk Wikipedia, artikkel «Frederik 2.»)

80 «fordanskelse»

81 Tysk humanist og teolog (1493–1555).

82 Tysk teolog, reformator og salmedikter (1511–69).

83 Tysk salmedikter (ca. 1500–35).

84 Erasmus Alberus (ca. 1500–53); tysk humanist, luthersk reformator og dikter.

85 Johann Mathesius (1504–65); tysk, luthersk prest.
86 Universitetet
87 «merckelige»
88 Register IX
89 Latin og svensk
90 Antallet økte til 269 i 2. utgave av 1570.
91 Det vil si latinskolene.
92 «Rim»
93 kjærlighetsviser
94 «forfengelige»
95 «Summa»
96 Listen over salmesangens gavnlige virkninger kan være inspirert av Johannes Tinctoris' *Complexus effectuum musices* fra 1473/74.
97 Thomissøn refererer her til de tre første bønnene i Fadervår.
98 «Datum hafniæ» = gitt/utferdiget i København

Johann Habermann (1516-2016) og hans bønnebog

JENS LYSTER

Der kan være flere grunde til, at et salmehistorisk tidsskrift kipper med flaget i anledning af bønnebogsforfatteren Johann Habermanns 500-års-fødselsdag den 10. august 2016.

Den bøhmiske teolog Johann Habermann alias Johannes Avenarius (1516-1590) er født i byen Eger (i dag Cheb) i Bøhmen, nu Tjekkiet. Han fik sit virke i det saksiske område, giftede sig med en præstedatter, der hed Merkel til efternavn, blev en fremragende hebræist, der udgav både en hebræisk grammatik og ditto leksikon. I 1573 blev han professor i hebræisk ved universitetet i Jena og i 1576 superintendent i Zeitz syd for Leipzig, hvor han døde i 1590.

I 1567 udgav han i Falkenau (nu Sokolov, Tjekkiet) sin berømte bønnebog, der fik en forrygende udbredelse i mange årlige oplag og snart udkom i oversættelser (ja, også et par poetiske gendigtninger "til kære bekendte melodier") over hele Europa. En dansk oversættelse ved den unge Hans Christensen Sthen (1544-1610), kapellan ved Skt. Olai i Helsingør, udkom i 1571 og oplevede mindst fem oplag i Sthens levetid. Året efter besørgede Petrus Johannis Gothus (1536-1616) en svensk oversættelse, som dog først efter en revideret bearbejdelse i 1610 udkom i en række oplag.

Det særlige ved Habermanns eller Avenarius' bønnebog var bønnerne til hver af ugens syv dage. Otte bønner til hver ugedag, i alt 56 bønner. Hver dag har sin særlige morgen- og aftensignelse, imellem hvilke de øvrige seks bønner befinder sig. Fordelingen på ugedagene er bestemt af teologiske overvejelser. Den fjerde bøn på alle ugedage sigter på Fadervors syv bønner. Alle ugedages 5. og 6. bøn er forbønner for bestemte personer. Således er søndagens 5. bøn en forbøn for Guds ords prædikant, mens 6. bøn sigter på Guds ords tilhørere. Alle ugedages 7. bøn er en bøn imod fjendtlige magter: Om søndagen imod falsk lærdom og sekter, om mandagen imod kristenhedens fjender, om tirsdagen imod Satans rige, om onsdagen, torsdagen og fredagen imod Djævelens og verdens og kødets anfægtelser og om lørdagen imod fortvivlelse. Ser vi på de enkelte ugedage hver for sig, skimtes en plan. Bønnerne til søndag er bestemt af det åndelige regimente, mens mandagens bønner tilgodeser øvrigheden. Tirsdagen er ægteskabets

dag, måske inspireret af fortællingen om brylluppet i Kana, der fandt sted på trediedagen. Fredagens bønner er præget af langfredag med lidelseshistorien. Derfor bønner for dem, der er undergivet lidelse. Lørdagen skal som ugens sidste dag minde os om livets ende. Derfor bønner for dem, der som enker og faderløse lever i dødens skygge.

Karakteristisk for Habermanns bønner er deres bibelske præg. Sproget er gennemsyret af ord og billeder fra Bibelen, men de bibelske elementer har ikke karakter af egentlige citater, men indgår integreret i bønnen, således at brugeren kan bede med Bibelens egne ord. Bønnerne er kort sagt Bibelen omsat til bøn. Ikke hele Bibelen, men de dele af den, der naturligt lader sig omsætte til bøn. Det gælder især Davids Salmer. Denne bibelbrug gjorde "Habermännlein", "Habermännle" eller "Den lille Habermann" til lutheranernes foretrukne bønnebog i århundreder.

At tage sin Habermann i hånden blev et synonym for at berede sig til bøn. Den lille bog blev tilskrevet magiske kræfter. Den tyske forfatter von Grimmelshausen anbefaler i *Das Wunderbarliche Vogelnest* fra 1675 selvironisk ejere af bogen at lægge den under hovedet om natten, ligesom Alexander den Store gjorde med Homer. Dog tilføjer han, at de reformerte ikke derover må glemme deres Lobwasser og lutheranerne ikke deres Habermann og katolikkerne ikke deres Thomas a Kempis. Helt frem til 1. verdenskrig var "Habermännle" et begreb, i det mindste i Tyskland, hvor det var almindeligt at forære konfirmanderne bogen.

I Danmark foretrak man betegnelsen Avenarius' bønnebog. Det berettes fra Falster, at der den 14. juli 1593 kom bud til den skrantende hr. Oluf i Nr. Ørslev præstegård fra kollegaen i Tåderup med et lægemiddel. Budet traf præsten ude på marken i gudelige tanker, læsende i "Avenarii Bønnebog, oversat på dansk af magister Hans Christensen". Hr. Oluf gik straks hjem, spiste lægemidlet, fik heftige mavesmerter og døde.

Hvilke gudelige tanker rørte sig i hr. Olufs hoved den sommerdag på Falster? Gik han ude på marken og læste bønnen "Om jordens frugt og grøde" med anråbelsen af ham, der i sin godhed smykker jordens kreds og lader sæd og avl trives? Lå han nogle timer senere og bad fra "En bøn om et saligt endeligt" den gode Gud gøre ham "frimodig og uforfærdet til den timelige død, der ikkun oplader mig døren til det evige liv"? Og var det også Avenarius, der samme nat lagde hans nærmeste familie ordene i munden fra "En Bøn som de kunne bede, der står omkring den syge, som ligger på sit yderste"?

Jeg antydede til indledning, at Habermann ikke er salmeforskningen uvedkommende. I Tyskland omsattes hans bønner som allerede nævnt til poesi på kendte salmemelodier. I Sverige har Emil Liedgren, i *Svensk Psalm och Andlig Visa*, 1926, s. 315, påvist, at Jesper Swedberg (1653-1735) i begge sine præstesalmer har de samme bibelske holdepunkter, som findes i Habermanns bøn for en sjælesørger. I Swedbergs børnesalme erindrer slutstroferne 6-8 om et barns bøn hos Habermann. Jeg kunne forestille mig, at en systematisk undersøgelse af danske salmer fra 1600-tallet ville bringe tilsvarende spor efter

Habermanns bønner for dagen. Lad mig selv lægge for ved at pege på to af Sthens kendteste salmer, hvor jeg aner inspirationen fra den Habermann, der må have siddet Sthen på rygmarven. Sthens morgensang indledes:

Den mørcke Nat forgangen er,
Oc Dagen rinder op saa vide,
Solen hun skinner ofuer Marck oc Kiær,
De Fule de siunge saa blide ...

Loffuet være Gud i Euighed,
Oss denne Nat haffuer beuaret...

Habermanns morgensignelse til onsdag har en tilsvarende tekst og stemning i skildringen af et naturscene-ri: "Effterdi at alle dine Creatur loffue oc prise dig, huilcket oc Fulene vnder Himmelen giøre, huilcke der Aarle mod dagen met deris Tunge oc Stemme, paa det aller liffligste rose oc prise dig... som deris Skabere. Så tacker ieg dig ... at du mig i denne forgangne Nat ... haffuer beuaret ... Dertil opfylle mig i denne Morgenstund ... at ieg kand fuldende denne gantske dag met Glæde ... Beuijs din naade mod mig lige som en Morgensky, oc lige som en fructsommelig Dug, der Aarle om Morgenen vdbreder sig, oc væder Landet."

Til Sthens tredje strofes "Paa Paaskemorgen den signede dag, Vor HErre stod op aff døde..." svarer i Habermanns morgensignelse "Jeg beder dig ved Jesu Christi salige oc ærefulde Opstandelse af døde ...". Med Sthens fjerde strofe begynder han en genfortælling af skabelsesberetningen således: "I sex dage skabte Gud Himmel oc Jord, Oc alle Creatur tillige ..." og tager her tråden op fra Habermanns ovennævnte "alle dine Creatur". Bønnen om at måtte tjene Gud findes både i Sthens 11. strofe: "Forløss oss snart aff Dieffuelsens Baand, at wi dig ræt tiene kunde" og i morgensignelsen: "Reger mig met den hellig Aand, at ieg kan tiene dig met it rent Hierte".

Også Sthens aften- eller natsang "Den liuse Dag forgangen er" har hentet inspiration hos Habermann, nemlig fra hans aftensignelse til tirsdag. Sthens strofe 2 "Du est det euige Guddoms Liuss, Det maa wi jo bekiende..." kan jævnføres med Habermanns "dit Guddommelige Liusis klarhed skinne offuer mig ... Thi du est it klart oc sant Lius". Til Sthens bøn i strofe 5 "Beuar oss Gud i denne Nat, For Dieffuelsens listige Pjle" svarer aftensignelsens bøn om "vdi denne tilkommendis Nat naadelige (at) beuare (mig) fra ... den arge Dieffuel". Til Sthens strofe 6, hvor Gud er "vor Vern, vor Klippe oc Skiold, Mod alt Ont der oss kand trycke" svarer Habermanns "du est min Klippe, mit faste Slaat ... min Skiold oc min Saligheds Horn, oc min beskermelse". Og endelig svarer Sthens bøn i strofe 7 "Giff oss en rolig Nat oc god, Lad oss i synden ey soffue" til Habermanns "beskerme mig i denne Nat, at min Aand icke bortsoffuer i Synden".

I 200 år var Avenarius' bønner i Sthens oversættelse i levende brug i Danmark-Norge. Og her kommer salmebøgerne for alvor ind i billedet. I den bønnebog, der ledsagede *Nogle Vdkaarne Psalmer*, 1620, aftryktes Avenarius' morgen- og aftensignelser til hver dag i ugen. Denne praksis blev overtaget i en

række efterfølgende salmebøger. I boghandler Cassubes salmebog fra 1685 annonceredes "D. Johann. Avenarii Morgen- oc Aften-Bønner, til hver Dag udi Ugen". *En andægtig Bønne-Bog*, der ledsagede Kingos *Den Forordnede Nye Kirke-Psalme-Bog*, lancerede "Joh. Avenarii Ugentlige Morgen og Aften-Bønner" og fortsatte dermed i visse udgaver helt frem til 1774. Derefter blev professor Ove Høegh-Guldbergs *Morgen- og Aften-Bønner*, 1770, Avenarius' arvtagere med ugedagsbønner i de fleste danske salmebøger helt frem til *Den Danske Salmebog 2003*.

I Sverige synes brugen af Avenarius-bønner i forbindelse med salmebogen at strække sig meget længere. Allerede i *Een liten Bönebook*, der ledsagede *En liten PSalmbook*, Rostock 1602, optræder der 18 bønner fra den svenske Avenarius, men uden navns nævnelse. I *Manuale Sueticum*, 1643, annonceres de som "... Morgon- oc Affton-Böner, sammendragne aff D. Joh. Haberman", hvorimod *Een wanligh PsalmBook*, Göteborg 1654, betegner bønnerne som "vthdragne aff Doct. Johanne Avenario Egrano". Sigfrid Estborn anfører i *Evangeliska Svenska Bönböcker*, 1929, s. 203, at et udvalg af Avenarii bønner, nemlig morgen- og aftensignelserne med flere indgik i evangeliebogen 1697 og dannede således endda langt frem i 1800-tallet den bønneskat, ved hvilken hovedparten af det svenske folk forrettede sin daglige andagt.

Avenarius' bønner synes i dag at have udtjent som levende kilde til fromhedslivet i den lutherske kirke. Men i et historisk perspektiv har de haft en enorm betydning. Det er blevet sagt, at de i udbredelse næppe stod tilbage for Luthers lille Katekismus. Når det faldt i min lod at få Avenarius' bønner op af mølposen, skyldes det udgivelsen af *Hans Christensen Sthens Skrifter I-IV*, 1994-2015, ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Habermanns og Sthens *Christelige oc vdkaarne Bøner* er optrykt i bind II. Som udgiver ønskede jeg at præcisere Sthens kilder. Hvilket oplag af den tyske Habermann oversatte den unge Helsingørkapellan bønnerne fra? Skyldtes Sthens mange afvigelser fra 1567-udgaven mon en digterisk frihed hos den danske oversætter, eller var der et missing link, som tyske forskere ikke kendte? Som svar på min spørgen efter Sthens tyske forlæg var der ingen hjælp at hente i den skandinaviske forskning. Såvel Estborn som Krister Gierow (i *Den evangeliska Bönelitteraturen i Danmark 1526-1575*, 1948) havde slået sig til tåls med en tysk Habermann Leipzig 1576 i Det Kongelige Bibliotek og en udateret (trykt mellem 1574 og 1588) i Lunds Universitetsbibliotek. Tyske forskere henviste undertiden til en Wittenberg-udgave fra 1567, som ingen dog kendte ved selvsyn. En hollandsk litteraturprofessor vidste endda, at det var bogtrykker Crato i Wittenberg, der har udgivet førsteudgaven i 1567, men forespurgt kunne hun ikke huske, hvor hun havde sin viden fra.

Forespørgsler og besøg på forskningsbiblioteker bragte ukendte tyske oplag til veje. Og gåden løstes, da der i 1973 i Universitetsbiblioteket i Breslau dukkede to udgaver af Habermann op. Den ene bærer titlen *Christliche Gebet für alle Not vnd Stende der gantzen Christenheit, ausgeteilet auff alle tag in der Wochen zu sprechen ... auch Morgen vnd Abendsegen ... Auch wider von newem ... gemehret vnd gebessert"*, trykt i byen Hoff 1567 i Bøhmen og med forord dateret

Falkenau den 17. april 1567. Endelig en notorisk 1567-udgave. Den store overraskelse var imidlertid, at udgaven var en "genudgivelse, udvidet og forbedret"! Den anden Habermann i Breslau bidrog til gådens løsning med et forord dateret allerede den 23. februar 1565 og med tekster, der afveg stærkt fra 1567-udgaven. Nogle af disse afvigelser svarede til Sthens danske afvigelser. Sthen har altså benyttet en førsteudgave fra 1565, som forskningen ikke anede noget om. Snart må Sthen dog have erfaret, at der i 1567 var udkommet en revideret udgave af Habermann, og ændringerne herfra har han indføjet i sit manuskript, inden han lod sin oversættelse udgive i 1571.

I *Kirkehistoriske Samlinger 1976* gjorde jeg rede for Sthens brug af en ukendt Habermann fra 1565, og siden har jeg i tyske årbøger (*Erbe und Auftrag 2000* og *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 2012*) præsenteret samme tidlige Habermann og de spor, den har afsat i den danske bønnebogslitteratur.

Det var udgivelsen af Sthens Skrifter, der blev anledningen til, at dansk forskning tog initiativet til at kortlægge den tyske Habermanns tidligste udviklingshistorie. Det er en videreførelse af dette arbejde, at jeg i Habermann-jubilæumsåret har tilvejebragt en synoptisk udgave af de to tidlige Habermann-udgaver fra 1565 og 1567 og gjort dem tilgængelige for interesserede på nettet.

Den lille Habermann var en folkebog til 10 skilling, der fandtes i alle hjem i den lutherske del af kristenheden. Charlotte Appel har i sin disputats om *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, 2001, påvist, at Habermann er den hyppigst forekommende danske bønnebog i skifteprotokoller fra 1600-tallets første halvdel. Derfor må det være i folkefromhedens ånd - hvis den stadig findes? -, at bogen nu, i 500-året for Johann Habermanns fødsel, bliver tilgængelig for hele kristenheden i en gratis net-udgave. Som en hilsen og gave fra en gammel dansk bønnebogsforsker. Den kan alle nu læse på Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie's hjemmeside, under Hymnological work eller Hymnologische Werkstatt. Som en ekstra service for dette tidsskrifts læsere er den tillige nu anbragt på hjemmesiden www.hymnologi.com. Dels er der min introduktion på tysk, dels den synoptisk opstillede udgivelse af de to tidlige tyske udgaver. Er det tyske et problem, står Sthens gode danske oversættelse og en fyldig introduktion som sagt at læse i *Hans Christensen Sthens Skrifter II*, København 2003.

Jens Lyster, dr. theol h.c. Gennem mange år fremtrædende dansk hymnolog. Har bl.a. udgivet *Hans Christensen Sthen Skrifter I-IV*. Initiativtager til og første redaktør af *Hymnologiske Meddelelser*.

Mailadresse: jensblyster@gmail.com

Johann Habermann 1536-1590.
Kobberstik (Universitetsbiblioteket i Wroclaw)

Den muntre Grundtvig

Ordsprog og ordspil i Grundtvigs digtning

BENT ROSENDAL

1. ORDSPROG

Grundtvig og ordsprogene

Grundtvig nærede fra sin ungdom – måske allerede fra barndommen – en levende interesse for ordsprog – eller "gamle Ord", som han ofte kalder dem. Det skyldes ikke blot hans forkærlighed for ordsprogenes "træfsikre anskuelighed"[1] , men også den respekt, som ordsprogene nød i datiden. De havde dengang og i lang tid derefter en fremtrædende plads i børneopdragelsen. Det 19. århundredes førende "alt i ét" skolebog er Peder Hjorts "Den danske Børneven, en Læsebog for Borger- og Almue-Skoler", der dominerede markedet fra 1838 og flere årtier frem. Den brogede børne-læsebog rummer i sin første del en samling på 718 "Ordsprog og Tankesprog".

Grundtvigs ordsprogsinteresse får et markant udtryk i den lille, men indholdsrige afhandling "Om Ordsprog" fra 1817 (Danne-Virke III, optrykt i Udvalgte Skrifter III, s. 493-506). Her bestemmer han ordsproget som "enhver kort, almindelig Sætning af flere eller færre Led, hvorpaa der i Folke-Munde er sat Stempel, saa den gaaer for rede Penge" (497). Et ordsprog skal være kendt (det skal være i Folke-Munde), og det skal være anerkendt og anvendeligt (som rede penge).

Ordsprogene har *kulturel* betydning. I dem hører vi "Folkets Modersmaal" og fornemmer "Sprogets Aand" (499). Ordsprogene giver indlevelse i det, man i dag ville kalde "danske værdier". Især fremhæver Grundtvig ordsprogenes *poetiske* betydning. Ordsprogene viser os "Folkets poetiske Side" (499). Grundtvig er selvfølgelig klar over, at ikke alle ordsprog er poetiske. Men som genre kalder han dem "det levende Gærde mellem Poesie og Prosa" (496), Når Grundtvig mod slutningen af sin lille afhandling siger om ordsprogene, at "de har fornemmelig lært mig, hvad Dansk jeg kan" (503), er det kun lidt overdrevet. Det oplever man ved læsningen af Saxos Danmarkskrønike i Grundtvigs gendigtning.

Er ordsprogene poetiske? Nogle er det bestemt ikke, og det ved Grundtvig godt. Jeg nævner et par "upoetiske" eksempler fra hans Saxo-gendigtning: "Naturen gaaer over Optugtelsen" – "Godt begyndt er halv fuldendt" – "Ulykken kommer sjælden ene" – "I Nød skal man Venner kende". Det er sentenser

af den type, der præger vores ordsprogsbrug og vores forestilling om, hvad ordsprog er. Men hvordan ytrer det *poetiske* sig i ordsprogene? Man kan nævne tre træk:

Billedsprog. Ordsprogene gør rig brug af billedsprog, og billedsprog hører poesien til. I ordsprogenes verden har de billedlige udsagn ofte en udfordrende gådekarakter, der overlader det til tilhøreren eller læseren at tyde billedet om menneskelige forhold. Derfor er det bogstavelige indhold så uinteressant, at enhver fornemmer, at der ligger noget under. Et par eksempler: "Tomme tønder buldrer mest" – "Der kan let gå ild i gamle huse" – "Alle sko gøres ikke over én læst" – "Æblet falder ikke langt fra stammen". Sentensernes frygtelige banalitet udelukker en naiv bogstavelig forståelse.

Rim. Enderimet, den kendteste rimtype, forekommer. Eksempler: "Mands list er vel behænde, men kvindelist er uden ende" – "De gamle skal man ære, de unge skal man lære". Men ordsprogenes foretrukne rimtype er indrimet eller binderimet. To rimord står i samme sætning, det første midt i sætningen, det andet ved sætningens slutning. En kompakt form, der fremhæver ordsprogets "fynd og eftertryk" (506). Eksempler: "Spinke og spare kan længe vare" – "Sus og dus gør øde hus" – . En anden yndet rimtype er bogstavrimet eller allitterationen. Eksempler: "Bar er broderløs bag" – "Man skal lære så længe man lever" – "Spotten og skaden følges gerne ad".

Sammenligningen (det komparative ordsprog) er den type, der frem for andre bevidner den forbindelse mellem ordsprog og lovsang, som vil blive omtalt i det følgende. Det komparative eller sammenlignende ordsprog kan sætte lighedstegn mellem to fænomener (paritetisk sammenligning). Eksempler: "Hæleren er lige så god som stjæleren" – "Kød uden salt og barn uden tugt bliver snart fordærvet". Mere almindelig er dog formen "bedre ...end" eller "hellere ... end". Barske humoristiske overdrivelser og sort humor ses ofte her . Eksempler: "Bedre at være død end med sorg at leve" – "Bedre godt hængt end slet gift" – "Hellere død end rådvild" – "Hellere ungt barn end gammelt skarn". Sjældnere er komparative ordsprog, der siger "værre ...end". Gamle skal opføre sig ordentligt, for "Gammel og gal er værre end ung og gal".

Modsætningen (det adversative ordsprog) udmærker sig ofte ved en fængende ordknaphed. Eksempler: "Den enes død, den andens brød" – "Honning i munden, galde i hjertet".

Ordsprog i Grundtvigs Saxo-gendigtning

Få år efter den lille, men betydningsfulde afhandling om ordsprog udsendte Grundtvig (1818-23) gendigtningerne af Saxos Danmarkskrønike og Snorres kongesagaer. Saxo-gendigtningen er et overdådigt udtryk for Grundtvigs ordsprogsglæde. Teksten bugner af ordsprog. At dette særpræg ikke blev venligt modtaget af "de Høilærde", skriver Grundtvig i forordet til værkets anden udgave fra 1855. Han er ligeglad med, at "de Høilærde ", som han skriver, "udskreg min Fordanskning for uefterrettelig og mit Dansk i Bogen for Bonde-Sprog og Borgestue-Dansk". Grundtvig er bare stolt af, at det lykkedes ham at fuldføre det store værk i "Danmarks gruelige Dødningetid" (årene efter

katastrofeåret 1814). Grundtvigs gendigtning er et trøste- og – navnlig – et vækkelsesskrift fra de triste år efter 1814. Han vil bidrage til en folkelig genrejsning. Derfor får ordsprogene en stor, næsten for stor, plads i Danmarkskrøniken. For Grundtvig er det ganske naturligt, for i hans optik repræsenterer ordsprogene jo i en særlig grad det kærnedanske.

Danmarkskrønikens objektive fortællestil er præget både af Grundtvigs ordsprogsglæde og hans fortrolighed med gammelnordisk litteratur. Ordsprogsvalget har som man kan vente det stor overvægt til den nøgternt konstaterende sentens. Eksempler: "Hunger er et haardt Sværd" – "Fattigmands Lykke er gerne tynd" – "Liden Tue vælter store Læs".

Hvorfra henter Grundtvig sine ordsprog? – Der er tre hovedkilder:

1) Bibelen 2) Den folkelige overlevering 3) Grundtvig selv

Bibelen

Danmarkskrønikens bibelbrug viser, at Grundtvig færdes suverænt i den hellige skrift. Egentlige citater eller mindelser om gammeltestamentlige ordsprog findes i tre tilfælde. "Saaledes falder sædvanlig Niddingen i den Grav, han graver for andre". Reglen står i Ordsp 26,27. En konge vil gerne være "høj over høj" (Præd 5,7), og det er "bedre at gå på jagt med en levende hund end med en død løve" - selv om det ikke lige er det Prædikeren (9,4) mener. Endelig kan man læse et par ordsprogsagtige vendinger. Det hedder om nogle fjender, at deres arm var for kort til at nå deres mål. Vendingen er en efterklang af Es 59,1, der trøstende siger, at Herrens arm ikke er for kort til at frelse. Nogle mennesker tør ikke "holde Kød for deres Kraft". Udtrykket stammer fra profeten Jeremias (17,5) og betyder naturligvis, at de skal stole på Gud frem for mennesker (Kød). – I Jesu veråb over de skriftkloge og farisæerne indgår ordsproget "Det ene skal gøres og det andet ikke forsømmes" (Matt 23,24). Grundtvig bruger citatet til at hylde den engelske kirkehistoriker Beda, der levede omkring år 700. Om ham siger Grundtvig, at han evnede både "at tænde Lys i sit Fædrelands Krønike" og "udlægge Guds ord". Beda er med andre ord en Grundtvig 1100 år før Grundtvig! Af Bjergprædikenens mange ordsprog citeres kun "Ingen kan tjene to Herrer". Det gør danskere ikke, men tyskere kan godt finde på at skaffe sig dobbelt løn på den måde. Gavmildhed er en dyd, som Grundtvig sætter højt hos de gamle stormænd. Derfor kan han godt lide denne ordsprogsagtige sætning fra Apostlenes Gerninger 20,35: "Det er saligere at give end at modtage". Han foretrækker dog adjektiverne "glædelig" og "fornøjelig" frem for "salig".

Den folkelige overlevering

Fra den folkelige tradition citeres i hovedsagen velkendte sentenser om almenmenneskelige forhold. I ordsprogenes verden hersker loven om gengæld. "Som man reder, så ligger man. Det gode lønner sig, det onde klarer sig ikke i længden. Herrer strenge regerer ej længe. Man må tage skade for hjemgæld." – I det praktiske liv er mådehold og forsigtighed at anbefale. Forsigtighed er en borgmesterdyd. Man skal

hellere stemme bæk end å. Tag ikke mere i munden end du kan gabe over. For den ler bedst som ler sidst. – Man skal ikke forhaste sig, for hastværk er gerne lastværk. Tiden arbejder jo for en. Med tiden udhuler tagdryp sten. – Slægtskab og venskab er livets bærende kræfter. Bar er broderløs bag. Men bliver der strid mellem brødre, er det slemt. Det kan gå sådan, at frænde er frænde værst. I den situation smager fremmed mad bedst. – Gode venskaber er værd at stræbe efter og værne om. Grundtvig ynder udtrykket "en fuldtro ven". I nød skal man venner kende. Man skal dog ikke komme for tæt på, for så kan man komme til at gå imellem bark og træ. Det enkelte menneske skal kende sit værd. Selvgjort hedder jo velgjort, og godt begyndt er halvt fuldendt. Men man behøver ikke at prale af sit velgjorte værk, for værket priser mesteren, og selvros stinker, ligesom tomme vogne altid rumler mest. Sørg for ikke at gå i stå, for man skal lære så længe man lever. Grundtvig holder af det ord, for det fremhæver livet som vækst. – Og så skal man jo giftes. Husk, at lige børn leger bedst. Hvor det er tilfældet, er der større sandsynlighed for at kærligheden ikke ruster. – Vær hæderlig! Hvad med synd man når, med sorrig bortgår, for tyvelykke er galgenfrist. Det er bedre at have rent brød i sin pose end skident guld i sin pung (bondemistillid til handelsmanden). Nøjsomhed er gavnlig. Spinke og spare kan længe vare, men sus og dus gør tomt hus. Passer man ikke ordentligt på sine ting, kan man opleve, at lejlighed gør tyve. – Lidt overbærenhed kan være på sin plads. Undertiden går naturen over optugtelsen, og nød bryder alle love. – Der er forhold man ikke kan gøre ret meget ved. Hunger er et hårdt sværd, og fattigmands lykke er gerne tynd. Ulykker kan man ikke undgå. Tragisk lyder det kendte ordsprog liden tue kan vælte store læs. Den ene ulykke fører ofte den anden med sig. Ulykken kommer sjældent alene. Skadefryden er på pletten og sørger for, at spotten og skaden følges ad.

Grundtvigs egne ordsprog

Grundtvig var ikke blot ordsprogskender og ordsprogsbruger. Han var også ordsprogs*skaber*, og hans egne ordsprog er ikke altid ringere end dem, han har hørt eller læst. Men er de ordsprog? Efter Grundtvigs egen definition er de ikke. Han sidder jo og skriver dem omkring 1820, så de er ikke i folkemunde; de er ikke kendte. De går heller ikke for rede penge, som han siger; de er ikke og kan ikke være anerkendte. Men de har ordsprogets form og fynd. Den berømte linje "hvor få har for meget, og færre for lidt" har ordsprogsrang. - Emnevalget er i vid udstrækning kendt fra Grundtvigs brug af de folkelige ordsprog, men de menneskelige dyder og laster har en større plads. Slægten er af afgørende betydning. Familielykken er solidere end magten og herskerglansen. Hallen er herlig, men Hytten er tryg. Bedstefars Arv er Ættens Tarv. – Selvbeherskelsens dyd er velkendt i ordsprogsverdenen. Når Vreden står op, går Fornuften til Sengs. Klog forsigtighed er nyttig at lægge sig på sinde. Skrøbelig Vare skal man sagte fare, og klogt er kun gjort, hvad man aldrig fortryder. Med klogskab kan man ofte bedre og sikrere nå sit mål end ved magtanvendelse. Tit gør, med List og Læmpe, Dværg mere end Kæmpe, og hvad man får for et godt ord, er man sikrere på at beholde, end hvad man tager med

stålhandske. Ord kan dog ikke altid gøre det, og så kan man måske tænke, at hvor man ikke kan ramme med stål, må man stride med guld, og hvor den knytte næve slår fejl, gøre krum hånd. Mod er dog ikke at foragte, og det er godt at høre, at mod og manddom ikke er bundet til årenes tal. Men kan man ikke værge sig, kan det være klogt at bjerge sig. Grundtvig omgås respektløst med det gamle ord "hvo intet vover intet vinder" og siger i stedet: "Man skal aldrig vove Noget hvor Intet er at vinde". – Om livet ved hoffet siger han spottende: "Thi dér det altid gaaer At vinde ved Intet at vove!" Det er uklædeligt at prale af sin lykke. "Naar Held kommer did, hvor Hovmod er, bliver Mand så stolt, at han lugter" . – Fattigdom digter Grundtvig ikke om, men han ved, at rigdom kan avle hårdhed. "Rigmandssøn tror Ingen er fattig". Han ser dem nemlig ikke. Gavmildhed tales der ikke ordsprogligt om, men smålighed. "Han gav ikke sit Æble bort uden at få en Pære igen". – Dovenskab er en malerisk last, der skoses flere gange i Ordsprogenes Bog. Den kære hund må som sædvanlig holde for. "Magelig hund gør kun mådelig Jagt". At hundens slægtning ulven har dårlig jagt, kan vi derimod kun glæde os over. "Liggende ulv bider ingen lam". Hos Grundtvig som i Det gamle Testamente er den dovne en søvnig karl. Hvem højere gaber, end hånden er bred, han gaber engang gerne munden af led, og søvnetryne vinder kun snorkesejr. Med lidt held kan han rette op på det. Hvad man er sovet fra, må man lure sig til. – Det er kendt, at Grundtvig havde blik for kvinder. Det forhindrer ham dog ikke i at rose en mand, fordi han "havde Hjerte ei i Fruerburet, men paa rette Sted" (bemærk det muntert slingrende billedsprog!). Man skal nemlig ikke regne for meget med dem. På kvinde-grund og gynge-bund skal man aldrig bygge. Men mød dem med overbærenhed. Kvindebrøde skal med ord man møde.

Ordsprog i Grundtvigs salmer

Ordsprogsforskeren Iver Kjær skrev i 1982 en artikel om ordsprog og salmer[2]. Han tager udgangspunkt i nutidens almindelige opfattelse og vurdering af ordsprog. De hører hjemme i hverdagens jævne samtale og argumentation. De hjælper os til at forstå og tage stilling til de problemer, der møder os i dagligdagen. Så kan vi finde frem til fornuftige holdepunkter. Ikke for meget og ikke for lidt! Kan de have noget med salmer at gøre? Er der ikke en kløft mellem lovsangens begejstring og ordsprogets hverdagssnak? – Vi kan få den tanke, når vi tænker på salmen som led i vores traditionsprægede gudstjeneste, der domineres af faste tekster og salmer fra 16.-19.århundrede. De gamle salmegiganters antikverede sprog skaber en højtidelighed, der føles fjern fra ordsprogenes bramfri tale om de nære ting. Men alle tre store (Kingo, Brorson og navnlig Grundtvig) bruger ordsprog og ordsprogspræget stil. Hvorfor gør de det? Svaret er enkelt: ordsprogsbrugen skyldes salmens karakter af *forkyndelse*. Og forkynderens opgave er at gøre det kristne budskab nærværende for menigheden. Det kan han gøre ved at knytte til ved noget almenkendt fra litteraturen. På dansk grund melder f.eks. H.C.Andersen og Holberg sig. Men hvad er mere almenkendt end ordsprogene? – De har været folkeligt fællesgods, længe før de fik konkurrence fra H.C.Andersen. Derfor kan det ikke undre, at salmedigterne

dykker ned i dette skatkammer. Og ordsprogselskeren Grundtvig gør det oftere end de andre. I bogen om Kingo[3] skriver Erik A.Nielsen træffende om ordsprogenes rolle i forkyndelsen: "I det forkyndende argumentationsforløb udfylder de [ordsprogene] den særlige opgave at appellere til en almen hverdagsfornuft ... ved hjælp af det indlysende i ordsprogets erfaring".

Stoffet kan inddeles i de samme tre kategorier som hos Saxo:

1) Bibelen 2) Den folkelige overlevering 3) Grundtvig selv

Bibelen

I Grundtvigs salmer er indflydelsen fra bibelsk ordsprogsvisdom forståeligt nok stærkere end i Danmarkskrøniken. Ordrette bibelcitater forekommer ikke, men talrige frie gengivelser og omformninger af bibelord. – Guds evighed og menneskets forgængelighed modstilles med baggrund i Es 40 og Salme 103: "Menneske-Liv er som Græssets i Enge" over for "Evigheds-Blomst derimod er din Naade" (GSV I,64,6-7). Fra Prædikerens bog hentes det vemodige billedord "Alle Sangens Røster segne" (12,4; GSV V,163,2) og det metonymiske "Paa al Latter følger Graad" (3,4; GSV V,163,3). Man erindres om Kingos "Sorrig og glæde". Guds almagt er et almindeligt tema i gammeltestamentlig visdomslitteratur. "Herrens Raad ei Støv udgrunder", siger Grundtvig (GSV III,63,5) med baggrund i Ordsprogsbogen 16,9 og det deraf afledte folkelige ordsprog "Mennesket spår, men Gud rå'er". Men Guds almagt står i tjeneste for hans nåde. Han er den, "Som alt Ondt med Viisdom vender, Saa det godt må falde ud"(GSV IV,385,1;1 Mos 50,20).

Et par visdomsord fra Ordsprogsbogen dukker op. "Hovmod står for fald" (Ordsp.16,18) kender vi alle. I det ejendommelige læredigt med indgangslinjen "Farlig er Falske-Blakkens Tid" hedder det i v.1: "Farligst er Falskhedens Naade, Naade og Fred i hver en Mund, Arrighed skjult i Hjertets Grund, Helved med Himmerigs Farve". Så har hykleriet fået sit! Linjen "Arrighed skjult i Hjertets Grund" er utvivlsomt inspireret af Ordsp 26,23: "Som et skår, der er overdraget med sølvskum; saa ere brændende læber og et ont hjerte". Prædikerens groteske sammenligning mellem en levende hund og en død løve (GSV I,303,6; Præd 9,4) bruger Grundtvig overraskende til at fremhæve forskellen mellem det forkyndte og det skrevne ord: "Hund med Liv er Kæmpe stor Mod den døde Løve, Saa er Aandens mindste Ord mod hver Penne-Prøve".

Grundtvig er enig med Skaberen om, at "Eenlighed er ei det Bedste!" (GSV I,351,1; 1 Mos 2,18). Omtrent samme ord indleder den fine bryllupssalme GSV IV,54:"Ene om Raadet er ene om Sorgen, Enlighed ei er for Mennesket godt, Sjeldent er Venskab i Hytten og Borgen, Medhjelp behøves til Stort og til Smaat, Derfor på Jord, I Syd og i Nord, Ægteskab er et velsignet Ord!"

Fra den nytestamentlige ordsprogsverden er der to udsagn. Ordet om de to blinde, der følges ad (Matt 15,14) tolkes allegorisk om mennesker, der vil følge en anden vej end Jesus, der jo er vejen, sandhe-

den og livet. "Thi når to Blinde følges ad De komme ei til Herrens Stad, men må i Graven falde"(GSV III,31,9). Levereglen i Luk 9,62 om ikke at se sig tilbage, hvis man vil have del i gudsriget, indleder salmen "Har Haand du lagt på Herrens Plov" (GSV III,128). Billedet ny lap på gammel klædning (Matt 9,16) gengiver Grundtvig således: "Men ei den store Konstners Haand Vil på det gamle Klædebon Lappe med Nyt som en Kludrer!" (GSV IV,372,2).

Den folkelige overlevering

I den folkelige ordsprogstradition er fortrøstningen til Guds almagt fremtrædende. Et ordsprog siger "Alting står i Guds Haand". Grundtvig omformer det til "Alt står i Guds *Fader*haand" og knytter således Guds kærlighed sammen med hans almagt. Mange har klynget sig til håbet "Hver Djævel har sin tid", jfr. "Strenge Herrer regerer ei længe". Trøsteordet optræder meget passende i salmen "Est du modfalden, kiære Ven" (GSV IV,210,4).

Grund-ordsproget i Grundtvigs tale om liv og død er "Ingen urt hjælper mod døden". Det er et velkendt motiv med rødder i den gamle Orient. Findes der alligevel en urt mod døden, spørger Grundtvig (GSV I,29). Og svaret er: hos Kristus. "Urten" gror på Golgata. "Paa Golgathas Hede[!] oprandt den i Hast" (GSV I,281,10). "Det klinger heel sært, mellem Dødninge-Been En Urt imod Døden at finde" (GSV I,281,13). "Han plantede Urten dernede Thi da han opstod Den under hans Fod Opvoxte saa liflig af Mulde" GSV III,20,14). "Livets Træ og Livets Flod Er hans Legem og hans Blod Skaber på Guds egen Viis for din Sjæl et Paradis [Guds rige her og nu] Aander Himmelsmag i Munden Stryger dig i Hjertegrunden med Udødeligheds Urt" (GSV IV,22,8).

Guds rige er "landet bag hav". Men det er også "midt iblandt os". I den kendte salme "Hyggelig, rolig..." (GSV I,61) lyder det i v.4: "Alt dog hernede Lykkelig hede Skal hvo dig tro'r; I Himmerige Tør han indkige Frit på dit Ord, Ja, i hans Hjerte fra Taarernes dal Trappe du bygger til Himmerigs Sal". Til at illustrere det forhold bruger Grundtvig den meget almindelige talemåde at "få syn for sagn"[4]. Sagn betyder det sagte, forkyndelsen. Her og nu findes Guds rige som sagn. Men i fuldendelsen, i Paradiset, får vi syn for sagn. "Ja, komme skal han som et Lyn, for Alt at aabenbare, Af Guddoms-Glands for Sagn da Syn skal faa min Helgenskare" (GSV I,1,28). Men indtil da må vi nøjes med Sagn for Syn, som Grundtvig siger med en elegant omvending af ordsproget. "Om Opstandnes Første-Grøde Altid Sagn maa gaae for Syn" (GSV I,34,23). Om Jesu opstandelse har vi kun sagn for syn. Men indtil vi får syn for sagn har vi Helligånden, der er sendt til Kirken for at videreføre Guds værk. "Godt begyndt er halv fuldendt", lyder Grundtvigs mere velmente end velanbragte skulderklap til Helligånden (GSV I,92,19). Ånden står bag vores vækst i kristenlivet, og det kan være lidt småt. Vi stammer i det, men "kommer Tid, da kommer Raad", siger det jævne – i sammenhængen lidt for jævne – ordsprog (GSV I,92,25).

Når talen er om Guds riges og det kristne menneskelivs værdi, er Guld et yndlingsord. Det forekommer et utal af gange i Sangværket og bruges i to betydninger. Som metonymi og som metafor. Meto-

nymi (også kaldet pars pro toto) er at nævne en ting ved at nævne en del af det. (Vi drikker et *glas*, min bogsamling tæller 2000 *bind*, jeg læser *Grundtvig*). Guld er metonymi for rigdom og penge. "Den Rige stoler på sit Guld" (GSV IV,20,4), og grædekvinderne hos Jairus græd kun for "Guld det røde [penge]" (GSV II,77,9). Det er den anden brug, den billedlige (metaforiske), der er almindelig hos Grundtvig. Han bruger Guld, det kosteligste og holdbareste metal, som billede på det mest værdifulde i menneskelivet. – Ordsproget "Den græder ej for guld, der aldrig fik guld i eje" siger, at man ikke savner hvad man aldrig har ejet; man savner kun det, man har mistet. Ordsproget er i og for sig ikke særlig interessant. Men Grundtvig polerer det op og sætter det i centrum af sine tanker om det gudskabte menneske. Det guld, som mennesket "græder for", er det særlige forhold til Gud, der hedder "Skabt i Guds billede". "Himlen skjulde i vort Muld Underlig sit bedste Guld. I Guds Billed, med Hans Aand, Skabdes Livet i Guds Haand!"(GSV V,49,4). – "Derfor sig Guds Børnekuld Giver i Guds Hænder Thi det græder ei for Guld, Som ei Guldet kiender. Hvor slet Intet er af Guds Aldrig tændes Himmelblus"(GSV V,52,5). – Kun Gud har evigt liv, men som skabt i Guds billede har det skabte menneske en iboende længsel efter "Himlens Guld", det evige liv (GSV V,190,1).

Det besynderlige ordsprog "Morgenstund har guld i mund" bruges af Grundtvig talrige steder og er bedst kendt som indgangslinje i den prægtige morgensang (GSV IV,260). Som tidligere nævnt er guld metonymi for rigdom, penge. Den betydning har ordet i vers to. Morgenstunden med guld i mund er den nye dag med arbejde og indtjening. Den driftige dansker siger: "Vi til vort Arbeid ile". Men i vers 3 indføres den metaforiske tolkning: "Guld betyder Glæde". Sangen bevæger sig således fra den materielle til den billedlige betydning: guld som symbol på den kristne glæde i livet under Guds nåde. En lignende dobbelthed kan iagttages i Kingos salme "Far verden, far vel" (DDS 615). Her stiller Kingo de to betydninger op mod hinanden. I vers 4 hedder det: "O rigdom og guld, du jorderigs afgud i skinnende muld" (metonymi). Men i vers 11 hedder det: "*Min* rigdom og guld skal være af idel bestandighed fuld, den skal ikke tyven bestjæle mig da, den skal ej spidsfindighed sjakre mig fra, min rigdom er fri for al jorderigs stød". Guld er nu metafor for kristenlivet. Trods ligheden er der en klar forskel mellem Kingos førpietistiske forsagelse og Grundtvigs livsbekræftende glæde over Guds nåde her og nu.

I kristenlivet står ingen imellem Gud og menneske. "Man skal ikke gå imellem bark og træ" er det ordsprog, som Grundtvig fører i felten for det synspunkt. Det gælder hele kristenlivet, både gudstjenesten og det personlige fromhedsliv. "Hvem gaaer mellem Træ og Bark, Mellem Herren og hans Ark, Mellem Herrens Pagt og Daab, Mellem Hjertets Tro og Haab!"(GSV V,46,1). Derfor siger han: "Byd dem kun Trods, som prøve paa Imellem Bark og Træ at gaae" (GSV I,162,5). Måske har Grundtvig tænkt på en anden form af ordsproget, der er overleveret hos Peder Syv: "Tager man barken af træet, så visner det".

Nogle jævne formaninger om vores liv med hinanden er der rum for. Grundtvig tænker ven-

ligt på "de små, som ei godt og ondt forstå" (GSV IV,35,1)[5]. En sang har titlen "Børnelærdom" og tager udgangspunkt i børnevennen Jesus, der sagde omtrent således: "Disse Gryder smaa med Øre, Dem skal Himmerig tilhøre" (GSV V,71,4). Ungdommen må som sædvanlig høre for sin uforstand. "Daarskaber friste Ungdom paa Jord" (GSV II,2,13). "Ungdom, Viisdom Sjælden vandre Med hverandre" (GSV III,78,2). Men det gælder ikke den tolvårige Jesus! (GSV II,65,1.17). At kunne tale jævnt om det høje er en god ting, som Grundtvig mestrer. Enkelte gange lidt for godt. I en salme om Tro, Håb og Kærlighed giver han med stort eftertryk kærligheden primat, men slutter lidt for beskedent: "I Grunden Tro er Kiærlighed, Thi Værket driver Lysten!" (GSV I,93,10).

Om store ord uden substans bruger han billedet: "Høiest rumle Vogne tomme, Jævnest falde Sandheds Ord" (GSV V,158,9). "Sig skjuler det Smaa bag store Ord" (GSV I,194,18).
Grundtvig agter kvinder og kan godt lide den kanaanæiske kvinde, der slås for sit barn og slagfærdigt bruger ordsproget "Krummer dog er også Brød" og tilføjer: "misund ikke mig lille hund!" (Matt 15,26-27; GSV IV,138,7).

Grundtvigs egne ordsprog

Den folkelige ordsprogstradition taler ikke meget om Gud som skaberen. Han er mest skæbneguden, der råder, og hvis veje er uransagelige. Grundtvigs dybtgående interesse for skabelsen har sat sig rige spor i hans ordsprogstale. Grundlæggende siger han: "Himmel og Jord er jo skabt af Guds Ord" (GSV I,37,1). Så vidt den første skabelsesfortælling. Og han går videre til den anden skabelsesfortælling med ordene: "Vi er et Værk af Herrens Haand. Indblæst af Ham er Liv og Aand" (GSV IV,7,1).

Forsynstroen og troen på Guds almagt er fremtrædende træk i den af Grundtvig ringeagtede Evangelisk-kristelig Psalmebog fra 1798. Han kommer den nærmest i visdomssalmen "Hvo ikkun lader Herren råde" (GSV V,27). Salmen slutter markant med ordene: "Thi hvo sin Lid til Gud har sat I Grunden aldrig er forladt".

Ordsprogsstilen præger en salme med overskriften Liv og Død (GSV IV,284). Indrimet går gennem alle vers. "Thi det er mig selv, det giælder, Tiden skrider, Dagen hælder Og os giæster alle brat Dødens lange Vinternat!" (vers 2). "Magtesløs og kold og mørk Sjælen er i Dødens Ørk" (vers 4). I salmens vers 7 vender stemningen: "Evigt er, af Glands omgivet Som en Sol-Ild, Guddoms-Livet, Og fra Gud i Paradis Kom til Støv det straalevis."

Kristenlivet er livet under Guds nåde. "Din Naade være skal min Skat, Mit Guld og grønne Skove"[6] (GSV I,276,6). Guds nåde besynges i salmen "Naaden hun er af Kongeblod" (GSV IV,297). Som skabte i Guds billede skal vi i al beskedenhed ("i det Smaa") efterligne vores himmelske far (vers 6). Nåden vil nemlig "høste hvad den saaer" (vers 5). "Naadeløs Barm er skilt fra Gud", hedder det i vers 3, med tilknytning til ordsproget "Nådeløst herskab er skilt fra Gud". Samme tankegang findes i salmen "Skabt er baade Jord og Himmel" (GSV IV,239): "Og hos Mennesket, i Sjælen, Der er glimt af Skaber-Aand; I det Smaa Gud efterligne, Det kan vi med

Mund og Haand"(vers 2). Håbet herom er udtrykt i morgenbønnen i den bedste danske morgensang (GSV IV,260,5): "Gud give os at skinne saa, Som Himmellys, skiøndt af de smaa!" Fejlfri er vi jo ikke, men det er godt, at "Trods Misundelsen og Vreden, Lever vi af Kiærligheden I Gud Faders Naades-Ord!" (GSV V,189,4).

Om det kristne fællesskab taler med ordsprogligt fynd en kort salme, betitlet "Helgen-Fællesskabet" (GSV V,181). Indgangslinjen er "Fællesskabet i Guds Rige". De tre vers slutter således: v.1: "Kiærlighed er Livets Kilde" – v.2: "Kiærlighed er Godheds Moder" – v.3: "Kiærlighed er Glædens Fylde". En ordsproglig sentenstrilogi om liv, etos og Guds rige!

Hverdagslivet får også lidt opmærksomhed. Ordene "Dagen har han skabt til Daad, Skumringen til Hvile" (GSV III,119,2) har ordsprogsrang. Det samme gælder "Til Arbeid er skabt den lyse Dag Og Frygten er født i Mørke, Men Natten er skabt til Ro og Mag, Til Legem og Sjæl at styrke" (GSV IV, 261,3).

Og så er der kvinden. Hun har, som vi alle ved, en stor plads hos den livskraftige digter, der tilegner hende nogle festlige hyldest-ordsprog i de bibelhistoriske sange. Sangen om den dejlige Rebekka med blå øjne har omkvædet: "For Kvinden, hun er Livet i Huset" (GSV II,13). Kvindernes handlekraft er styret af indføling og situationsfornemmelse. "Naar Mænd er som Dyrene vilde, Til Lykke er Kvinderne snilde!" (GSV II,21,4).

Grundtvig skrev i sin lille afhandling "Om Ordsprog" fra 1817, "at de [Ordsprogene] har fornemmelig lært mig hvad Dansk jeg kan". Det er kun en lille overdrivelse. Ordsprogstraditonens og ordsprogsstilens indflydelse på Grundtvigs poesi kan næsten ikke overdrives.

ORDSPIL

Ordspil er det stof, som de fleste vittigheder – gode som dårlige, navnlig det sidste – er lavet af. Vi gør os morsomme ved med flid at sammenblande bogstavelig og overført betydning af det samme ord. Reklamesproget gør umådeholden brug af den form. Vi holder tæt, siger et tagdækningsfirma. Vi tager skraldet, siger renholdningsselskabet. Eller man tager to enslydende ord med forskellig betydning. Last og last, kost og kost. H.C.Andersens lille menneskeæder-prinsesse" blev ganske vild af kærlighed og var jo allerede vild i forvejen" (Loppen og professoren). Endvidere kan man more sig med at bringe ord sammen, der ligner hinanden, men betydningsmæssigt er langt fra hinanden. Højer-tæpper er slide-stærke, hedder det lidt dristigt. Svare og ansvar er to helt forskellige ting. Vittighed og samvittighed har intet betydningsfælleskab. Nogle morer sig med at tage det bogstavelige alt for bogstaveligt. Grundtvig er ret ukritisk i sin ordspil-praksis, og den side af hans digtning er ikke synderlig anset. I standardværket *Dansk Stilistik* siger Ulla Albeck om Grundtvig, at han dyrker branderen for dens egen skyld[7]. Altså i hovedsagen skoledrengeagtigt pjank.

Kirken, stedet for mødet med Gud i gudstjenesten, har ofte en fornem beliggenhed på en bakke. Kristus har givet os "for Afgrund Bod Paa Livets Kirke-Bakke"(GSV I,305,4). Gud værger sin kirke. "Han er vor Kirke-Værge" (GSV I,3,1. Guds rige er jo Kristi rige, og da Kristus og kongenavnet Christian ligner hinanden, synger vi "Kong Christus den Første regerer endnu Som Enevolds-Drot af Guds Naade" (GSV I,83,1;V,320,1). I julen synger vi: "I krybben lagt, i klude svøbt, et himmelsk liv du har mig købt". Men Grundtvig havde tænkt sig, at vi skulle synge "En *Himmel-Seng* du har mig kiøbt" (GSV I,193,14; III,67,19; jfr.III,8,2). Og hvorfor ikke? Vi synger jo også, at Gud har sat *stol* til mig i sine lyse sale (GSV IV,95,8).

De geografiske ordspil er et kapitel for sig. Grundtvig kan ikke stå for stednavne, der hedder noget, der ligner himmel. Himmelbjerget må holde for nogle gange. Ved mødet med Gud i gudstjenesten løfter Helligånden sjælen op, "Saa den på Fuglevinger Fra Tuen sig opsvinger til Himmel-Bjergets Top"(GSV I,65,4). Men det bruges også om Guds eget Himmelbjerg, der er højt som himlen over jorden. Om Kristus hedder det, at han ville "Til de Smaa nedstige, Hente dem fra Afgrund op, Løfte dem til Livets Top, Himmel-Bjergets Tinde!" (GSV V,120,3). Himmelbjerg er gudsriget både her og hisset.

En landsby på Stevns har det fortryllende navn Himlingøje, og det er ikke gået Grundtvig forbi. Han pusler med det, så det bliver til både Guds øje og Himling-Høi lige som Himmelbjerget. "Naar vort Øie bliver lukt, Naar vor Lampe bliver slukt, Himling-Øiet er opladt For det selv sig tænder brat Blus på Evighedens Bjerge" (GSV V,308,4). Grundtvig har forelsket sig i et andet landsbynavn. Det er Nordenskov mellem Varde og Grindsted. I GSV II,98,3 taler den danske kirke om sit levnedsløb i Nord og siger: "Aldrig bedre dog min Plov Gik, end her i Norden-Skov!". Grundtvig har næppe besøgt den lokalitet, men navnet har en liflig "nordisk" klang. Grundtvig brød sig som nævnt ikke om oplysningstidens salmebog, Evangelisk-kristelig Psalmebog fra 1798. Den er for så vidt uskadelig, siger han ironisk. Der forvrides ingen fod på dens vej. Men desværre: "Sjæl og Sind ledes kun i Slumstrup ind" (GSV III,133,5). Det er vist den eneste gang, denne klat huse i nærheden af Skjern forekommer i litteraturen. Når man kender Grundtvigs store agtelse for den apostolske trosbekendelse, kan det ikke undre, at den hellige almindelige kirke kaldes Almind-Kirke (kirke i Viborg stift), GSV I,136,6.

Grundtvig har sikkert aldrig været i nogen af de nævnte landsbyer. Men han er fortrolig med de københavnske og frederiksbergske gader. Han bryder sig ikke om de nye salmer i Evangelisk-kristelig Psalmebog. Men de gamle salmer er dog ikke uden problemer. De er som gamle veje, lidt for lange og lidt hullede. Han ligner dem med Frederiksbergs gode gamle strøggade Gammel Kongevej (GSV III,133,7). Vej-metaforen, velkendt fra Bibelen, er en af de mest almindelige i vores salmer. Fra København førte Kongeveje ud i Nordsjælland til jagtmarker og slotte og andre herligheder. Talrige steder taler Grundtvig om kongevejen, dels om Jesu kongevej, Jesu vandring fra grav til himmel, dels om den kristne

på livets kongevej. "Som Lynild slog din Engel ned Og baned Kongeveien breed" (GSV I,294,2). Kristus er på "Livets Kongevej" (GSV I,103,16), og Gud vil føre op af graven, til "Gildes-Færd ad Konge-Vei Til den Sal, som synker ei!" (GSV I,401,1)

Digtet "Den danske Christendom" (II 129) skildrer den danske kristenhed i billedet af en by i Nord, hvor Guds søn bor. På torvet står hans badekar, og i hallen står hans gæstebord. Og fra denne hyggelige lille hovedstad fører "et lille Løngangsstræde" (vers 19) til Paradis. Elskværdig københavner-kolorit, der sikkert har moret menigheden i Vartov.
En af de Kingo-bearbejdelser, der ellers ikke tjener Grundtvig til ære, giver Grundtvig lokalkolorit ved at ændre Kingos "Mørkheds grumme Stræde" til "Lysters Skidenstræde" (GSV III,182,12)[8].

Blandt de danske farvande er Øresund det højest elskede[9]. Det hænger naturligvis sammen med Grundtvigs fremhævelse af det forkyndte ord. Øret er menneskets modtageorgan for den kristne forkyndelse. "Dog gennem Øre-Sundet er Aanden nær forbundet med Hjertets Kongedyb" (GSV I,106,3). Mennesket "lytter til Røsten, Som seiler med Trøsten Indad Øre-Sund!"(GSV V,233,4).

Så meget om Grundtvigs brogede ordleg.

SLUTNING

De to genrer vi har omtalt, ordsproget og ordspillet, er virkemidler i kristendommens retorik. Begrebet retorik er ikke sjældent genstand for mistanke. Det opfattes som forførende talekunst, der udfoldes til fremme af et moralsk angribeligt projekt. I nyere tid er det blevet betonet, at retorik i grunden er et neutralt begreb. Foredragsholdere, undervisere, prædikanter bestræber sig naturligvis for at gøre deres budskab forståeligt og antageligt. De sproglige redskaber, der bruges til det, betegner vi under ét som retorik. Litteraturforskeren Erik A.Nielsen har skrevet et storværk med titlen "Kristendommens retorik"[10]. Bogen er et markant bidrag til den igangværende rehabilitering af begrebet retorik. Som retorisk redskab fører ORDSPROGET ind i den kendte og fortrolige verden, medens ORDSPILLET skaffer sig opmærksomhed og erindring ved sine overraskende (og ofte irriterende) manipulationer med ord og begreber. Hvis man kunne foreholde Grundtvig det ofte bizarre eller komiske i hans ordspil, ville han nok sige med et skævt smil: "Le I bare, men I husker dem jo!"

Bent Rosendal, amanuensis 1970 – 2002, fra 1975 lektor, i Det gamle Testamente ved Århus Universitet. Lic.theol. 1980. Forfatter til bøger, tidsskrifter og bidrag til samleværker, især om gammeltestamentlig etik og salmedigtning. Medarbejder ved sidste oversættelse af Det gamle Testamente med Apokryfer, ved Gads Bibelleksikon og Den Store Danske Encyklopædi.

Mailadresse: libero@stofanet.dk

Noter

1 Toldberg, Helge 1946, *Grundtvig som filolog*, G.E.C.Gad, København, s.70.

2 Kjær, Iver 1982, "Ordsprog og salmer og ordsprogssalmen", i: *"Hvad Fatter giør..." Boghistori-*

ske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal, Poul Kristensens Forlag, Herning, s.221-252.

3 Nielsen, Erik A. 2010, *Thomas Kingo. Barok, enevælde, kristendom,* Gyldendal, København, s.390.

4 I vore dage ofte forvansket til "syn for sagen".

5 I Det gamle Testamente bruges talemåden af en firsårig om sig selv (2 Sam 19,36).

6 Spøgefuld ironisk brug af talemåden, der ellers gælder letsindigt afgivne løfter.

7 Albeck, Ulla 1939, *Dansk Stilistik,* Gyldendal, København, s.110.

8 Skidenstræde har siden 1819 heddet Krystalgade.

9 Om end "det lille Belt" (GSV I,364,3) ikke er at foragte, når Grundtvig taler om skellet mellem "Helgen her og Helgen hisset".

10 Nielsen, Erik A. 2009, *Kristendommens retorik. Den kristne digtnings billedformer,* Gyldendal, København.

Nyare psalm i Norden

Ett försök till inventering

SVEN-ÅKE SELANDER

Inledning

År 2003 firades i Lund 900-årsjubiléet av att den nordiska samhörigheten fick sin första organisatoriska form då ärkestiftet för hela Norden inrättades i Lund 1103.[1] I samband därmed gjordes på initiativ av boktryckaren Per-Håkan Ohlsson i Lund en inventering av förekomsten av "Nordens äldsta psalm", bevarad på nuvarande nordiska folkspråk, *Heyr, himna smiður*, medeltida isländsk psalm av Kolbeinn Tumason[2]. Resultatet blev ett häfte med psalmtexten på språk som förutom isländska innefattar danska, finska, färöiska, grönländska, norska, lulesamiska, nordsamiska, sydsamiska och svenska. Psalmen kan sjungas till två melodier, en isländsk komponerad av Thorkell Sigurbjörnsson[3] och en i norsk folkton[4].

Det finns alltså en nordisk kristen gemenskap sedan gammalt. Forskningen kring detta gemensamma arv har länge varit präglad av ett östnordiskt och ett västnordiskt perspektiv. I projektet "Dejlig er jorden" har man inom NORDHYMN sökt överbrygga detta genom att föra samman och tolka data om hur psalmer uppfattas i olika nordiska länder.[5] I projektet "Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv" har NORDHYMN sökt beskriva Martin Luthers psalmers betydelse i ett gemensamt nordiskt perspektiv.[6] I *Psalm i vår tid*, 2006, finns kortfattade översikter över psalmutvecklingen i de nordiska länderna från mitten av 1980-talet fram till 2006.[7]

Följande översikt över originaltexter av kända historiska psalmtextförfattare i Norden i aktuella nordiska psalmböcker illustrerar öst- respektive västperspektivet i ett historiskt perspektiv.

Danmark 2002		Norge 2013	Island 1997	Sverige 1986	Finlandssv. 1987	Finländsk 1987
Grundtvig	163	28	10	8	8	5
Kingo	82	15	7	4	1	1
Brorson	56	18	9	4	3	4
Ingemann	31	7	8	3	3	2
Sverige 1986		Norge	Danmark	Island	Finlandssv.	Finländsk
Wallin	36	1	0	1	12	4
Norge 2013		Danmark	Island	Sverige	Finlandssv.	Finländsk
Blix	34	0	0	0	0	1

Landstad	14	4	2	3	3	1
Finlandssv. psalmboken 1986	Danmark	Norge	Island	Sverige		
Runeberg	25	0	1	1	8	
Topelius	11	0	0	0	6	
Virsikirja 1987						
Runeberg	16					
Topelius	6					
Isländska psalmboken 1997			*Finlandssv.*	*Finländsk*		
Hallgrimur Pétursson	67	2	0	2	1	1
Helgi Hálfdánarson	91	0	0	0	0	0

Av översikten framgår att det finns en tydlig fördelning av psalmerna som motsvarar ett Öst-Norden och ett Väst-Norden. Danska och norska psalmförfattare är mest valda inom den västliga delen av Norden medan svenska och finska psalmförfattare är mest representerade i psalmböcker i östliga Norden. Det är förklarligt utifrån de kyrkopolitiska, geografiska, samhälleliga och politiska förhållanden som rådde när diktarna skrev sina psalmer. Råder liknande förhållanden idag?

Frågeställningar

Den ena huvudfrågan jag belyser är: *hur förhåller sig nordisk psalmdiktning i dag i fråga om representation i nordiska psalmböcker?*

Dröjer sig den gamla uppdelningen i ett Väst- och ett Öst-Norden kvar i nyare nordisk psalmdiktning?

Den andra huvudfrågan är: *hur förhåller sig psalmdiktare i Norden i dag till frågan om förhållandet mellan människors existentiella frågor och psalmernas budskap:*

- är tro något självklart eller är tro något man brottas med
- vad betyder temat Gud som *skaparen* och människans ansvar för natur och människor
- vad betyder *Kristus*gestalten
- hur ser man på *kyrkan och församlingsgemenskapen* (dop, nattvard)
- hur beaktas frågor om *livet efter detta*

Tillvägagångssätt

I Danmark antogs en ny psalmbok 2002[8], föregången av ett förslag till nya psalmer på uppdrag av kirkeministeriet 1994[9], i Norge 2013[10] efter ett officiellt norskt psalmboksförslag från 2008[11], i Sverige 1986[12] med tillägg 1994[13], 2002[14] och 2006[15], i Finland den finska psalmboken 1987 samt den finlandssvenska psalmboken 1986 med utvidgning i Koralpsalmboken 1996. Ett förslag till finländskt psalmbokstillägg[16] samt ett förslag till finlandssvenskt psalmbokstillägg överlämnades till kyrkostyrelsen 2014, antogs 4 november 2015 och publicerades 2016.[17] Den isländska Sálmabók kom 1997 följt av tillägg 1991, 1997 och 2013.[18]

Undersökningen avser endast de nordiska folkkyrkornas officiella psalmböcker. Privat utgivning av

psalmer förekommer men det skulle föra för långt att använda sådant material i detta sammanhang.

En inventering har genomförts av hur nyare psalmdiktare och kompositörer är representerade i ovan nämnda psalmböcker och psalmbokstillägg och kan återfinnas i de nordiska officiella psalmböckerna och psalmboksförslagen. *Representerade i översikten är sådana psalmförfattare som bidragit med minst två originalpsalmer samt kompositörer till dessa texter. Med nyare menas psalmförfattare utan uppgivet dödsår i psalmböckernas/motsvarande författaruppgifter.* Informationerna om författare/kompositörer bygger i huvudsak på de biografiska uppgifter som finns i de använda dokumenten.[19] Endast originaltexter behandlas, inte översättningar. Översättarnas insatser kunde dock vara värda en egen analys.[20]

Undersökningen har som framgått dels ett regionalt, dels ett tematiskt perspektiv. Huvudfokus ligger på texterna. Det insamlade materialet analyseras dels med avseende på frågan om öst- respektive västperspektiv, dels med avseende på ovan nämnda innehållsliga teman: tron och tvivlet, skapelsen, Kristus, kyrkan och församlingsgemenskapen samt livet efter detta. Musiken belyses genom att tonsättarnas kompetens och regionala anknytning beaktas och att likheter och skillnader i val av melodier till texterna i olika nordiska länder exemplifieras.

Nyare psalmdiktare representerade i nordiska psalmböcker (motsvarande)

Gemensamma psalmer i fem till tre länder
Inventeringen har visat att det finns psalmer som är gemensamma för fem till tre länder och är representerade både i Väst- och Öst-Norden.[21] De redovisas här med utgångspunkt från respektive ursprungsland och med tillägg av hur de förekommer i övriga nordiska länders psalmböcker/psalmboksförslag/tillägg.

Svein Ellingsen[22]
No 2013: 586 *Fylt av glede over livets under* M: E Hovland[23]; Da 1994: 854, Da 2002: 448 M: a P Møller[24] b E Hovland; Sv 1986: 383 M: E Hovland; FiSv 1986: 214, Fi 1987: 217 M: E Hovland; Sálmabok 1997: 585; Sálmar 2013: 894 (ny översättning)
No 2013: 738 *Noen må våke i verdens natt;* Da 1994: 770, Da 2002: 366; Sv 1986: 413; FiSv 1986: 487; Sálmar 2013: 916 M: T Kverno[25] 1975
No 2013: 870 *Din fred skal aldri vike* M: R Karlsen[26]; Da 1994: 892, Da 2002: 575 M: R Karlsen; Sv 1986:173 M: Strassburg 1539; FiSv 1986: 243 M: E Hovland; Sálmabók 1997: 581 M: E Hovland
No 2013: 478 *Vær sterk, min sjel, i denne tid;* Da 2002: 635; Sv 1994: 898; Sálmabók 1997: 548 M: E Hovland
No 2013: 510 *Herre, når din time kommer;* Da 2002: 277; Sv 1986: 174; FiSv 1986: 142 M: H Gullichsen[27]
No 2013: 615 *Vi bærer mange med oss*; Sv 1986: 399;

FiSv 1986: 191; Sålmar 2013: 887 M: B Janacek[28]
No 2013: 448 *Midt i alt det meningsløse*; Da 2002: 636 M: H Herresthal [29]; Sv 1994: 896 M: L Åberg[30]; Da 2002: 550 M: S Schultz[31]
No 2013: 678 *Vi rekker vore hender frem som tomme skåler*; Da 1994: 877, Da 2002: 367; FiSv 2015: 896 M: T Kverno
No 2013: 872 *Nå er livet gjemt hos Gud*, 1997 M: A Øien[32]; Da 2002: 550 M: S Schultz; Sv 1986: 627 M: R Forsberg[33]
No 2013: 873 Nå åpner savnet sine øde vidder; Da 2002: 659; FiSv 1986: 376 M: N Broms-Löfman[34]

Eyvind Skeie[35]
No 2013: 130 *Alle kilder bryter frem i glede når Maria;* Da 1994:783; Sv 1986: 481; FiSv 1986: 58 M: G Ihlebœk[36], Fi 1987: 51 M: A Kuurikoski
No 2013: 131 *Vi synger med Maria vor store glede ut;* Da 1994: 784, Da 2002: 73; Sv 1994: 845, Sv 2006: 935 M: H Gullichsen
No 2013: 511 *En dag skal Herrens skaperdrømmer møte* M: a T Kverno b E Hovland; Da 1994: 828, Da 2002: 278 M: T Kverno; Sv 1994: 853 M: E Hovland; FiSv 1986: 143 M: a T Kverno b E Hovland

Bland gemensamma psalmer för fem till tre länder dominerar Svein Ellingsens psalmer. Det har delvis att göra med att Ellingsen skrivit så många fler psalmer än de flesta andra. Det kan också ha en mera innehållslig, tematisk förklaring. I Ellingsens texter gemensamma för de tre till fem länderna framträder ett problematiserande drag. Tro är inte något självklart. Tro är något man brottas med samtidigt som tron är uttryck för en längtan efter trygghet. "Midt i alt det meningsløse som vi møter her på jorden, blir vårt hjertes skrik til bønn" (No 2013: 448:1). Även om människan inte får svar på alla "*hvorfor*" så finns hoppet om att Herren skall ge människan "tro på deg som kjemper med oss, fylt av kjærlighet, i nærkamp med det ondes makt i verden" (v 3). "La dem som lider, finne vern mot kalde hjerters is og sne!" ber psalmförfattaren (No 2013: 678, Da 1994: 877, Da 2002: 367, FiSv 20015: 896 M: T Kverno). Även saknaden med sina öde vidder kan peka framåt: "gjennom sorgen når du nye dager, der nye hender venter på din hånd" (No 2013: 873). Allt hänger dock inte bara på Gud. I Ellingsens psalm "Noen må våke i verdens natt, noen må tro i mørkret" (No 2013: 738) talas om Någon. Vem är då Någon? Vem är "de svakes bror", vem bär "en annens nød", kämpar för "andres rätt". Tydligen människor och Gud tillsammans: "Gud, la ditt rikes tegn bli sett!"[...] Hjelp oss å følge ditt bud!" (v 2).

Ellingsen betonar uthålligheten i tron: "Vær sterk, min sjel, i denne tid, når du har tungt å bære. [...]" (No 2013: 478 v 1). Det andliga mörkret är en "modningstid", det gäller att hålla ut "til natten vender" (v 3).

Tanken på det rika livet tillsammans med Gud är central i Ellingsens bidrag till de gemensamma psalmerna. "Riket, som er skjult i verden, stiger frem i lys og lovsang!" (No 2013: 510 v 2)."Mognadstiden" är därför också en 'väntanstid': "Du var nær oss i

vår dåpsstund. Du er nær ved nattverdbordet" (v 4). Följdriktigt bidrar Ellingsen till det gemensamma nordiska med doppsalmen "Fylt av glede over livets under" (No 2013: 586). När slutet kommit "overgir vi alt" til Gud. "Håpet er tent i liv og død. Ingen er glemt av Gud" (No 2013: 872 v 1, 5).

För norrmannen Eyvind Skeie står skapelsemotivet i centrum (No 2013: 511). Kontrasten mellan vad Gud ville med sin skapelse och människors situation i världen blir dramatisk i ett domedagsperspektiv: "Det høres over jord en bitter klage når Jesus kommer, full av kraft, tilbake. Det er på Dommens dag" (v 2). Av de gemensamma psalmerna är kanske Skeies psalm den som tydligast aktualiserar den lidande Kristus och tolkningen av hans frälsningsverk: "Han er Guds offerlam. Hvert kne seg bøye! All ære til vår Fader i det høye"!" (v 4).

Skeie tar upp ett tema som i ett reformatoriskt nordiskt perspektiv varit mindre frekvent, Maria (No 2013: 130, 131). Skeies psalmer är uppenbarligen inspirerade av Marias Lovsång: "Min själ prisar storligen Herren och min ande fröjdar sig i Gud, min Frälsare [...] Hungriga har han mättat med sitt goda, och rika har han skickat bort med tomma händer" (Lukas 1:53) vilket hos Skeie blir: "Se, alle folk på jorden, de storverk Gud har gjort: De sultne gir han gaver, de rike sendes bort. For hellig er hans navn" (v 4).

I Ellingsens och Skeies psalmer finner man uttryck för de innehållsliga teman som undersökningen fokuserar på. När Ellingsens psalmer om trons osäkerhet parad med tillit har vunnit insteg i många undersökta länder så kan det ha att göra med diskussionen om psalmsångens roll. Är det psalmens roll att aktualisera trons osäkerhet; är den inte att fördjupa upplevelsen av trygghet i tron? I Sverige var denna diskussion levande både inför psalmböckerna 1937 och 1986.[37]

Ellingsens och Skeies psalmer antyder ett internordiskt perspektiv. Resultatet av inventeringen från övriga nordiska länder bekräftar detta.

Danmark 2002
Johannes Møllehave[38]
Da 2002: 522 *Nåden er din dagligdag* M: a N V Bentzon[39] b M Elmquist[40]; No 2008: 271 M: E Kusk[41], No 2013: 500 M: M J Elmquist; Sv 2006: 884 M: N V Bentzon

Hans Anker Jørgensen[42]
Da 2002: 260 *Du satte dig selv i de nederstes sted*; Sv 2006: 837; No 2008: 125; Sålmar 2013: 826 M: M Wendler[43]
Da 1994: 856 *Sov, du lille, sov nu godt, du er døpt*; Sv 1994: 832, Sv 2006: 928; No 2013: 589; FiSv 2015: 879 M: M Wendler

Holger Lissner[44]
No 2013: 520 *Gå gjennom byens lange, rette gater, du sommerlyse Helligånd*; Sv 2006: 813; FiSv 2015: 832 M: E Sommer[45]
Da 1994: 902, Da 2002: 786 *Nu går solen sin vej for at skinne på andre;* Sv 2006: 816; Fi2015: 969

M: E Sommer

Norge
Gerd Grønvold Saue[46]
No 2013: 591 *Det skjer et under i verden hver gang et barn blir til;* Sv 2006: 897; FiSv 2015: 878 M: Kj M Karlsen[47]

Sverige
Ylva Eggehorn[48]
Sv 1986: 256 *Var inte rädd. Det finns ett hemligt tecken;* FiSv 1986: 432, Fi 2015: 928; Sålmar 2013: 923 M: L Moberg[49]
Sv 2002: 717 *Så kom du då till sist, du var en främling;* No 2008: 205; Sålmar 2013:855; FiSv 2015: 822 M: B Andersson[50]

Anders Gerdmar[51]
Sv 1986: 689 *Jag är livets bröd! Joh 6:35;* No 2013: 986; Fi 2015: 921 ToM: A Gerdmar

Per Harling[52]
Sv 2002:709 *Du är helig, du är hel*; No 2013: 287; FiSv 2015: 870 ToM: P Harling
Sv2002: 730 *Må din väg gå mig till mötes,* efter en irländsk bön M: irländsk; No 2008: 77; Fi 2015: 979

Christer Hultgren[53]
Sv 2002: 702 *Jag vill ge dig, o Herre, min lovsång*; No 2013: 383; FiSv 2015: 803, ToM: Ch Hultgren

Tore Littmarck [54]
Sv 1986: 219 *Jag skulle vilja våga tro*; No 2013: 446; FiSv 1986: 344 ToM: T Littmarck
Sv 1994: 878, 2002: 738 *Herre, du vandrar försoningens väg*; Da 2002: 613; No 2013: 737; FiSv1986: 433 ToM: T Littmarck

Hans Dietrich Stern[55]
Sv 1986: 295 *Glädjens Herre, var en gäst vid vårt bord i dag;* No2013: 765; FiSv 1986: 530 ToM: H D Stern

Finland
Anna-Mari Kaskinen[56]
Fi 1987: 517, Sv 2002: 769 *Gud, i dina händer vilar jag i tro / Herra kädelläsi*; Sålmar 2013: 913; FiSv 2015: 914 M: P Simojoki[57]

Pia Perkiö[58] *U-B Gustafsson-Pensar*[59]
FiSv 1986: 118, Fi 1987: 125 *Grip du mig, helige Ande / Kosketa minua, Henki;* Sv 1986: 646; No 2013: 518 M: I Kuusisto[60]

Island
Sigurbjörn Einarsson[61]
Salmabók 1997: 592 *Nú hverfur sól i haf*; Sv 2006: 940 *Nu sjunker sol i hav*; No 2008: 177; FiSv 2015: 930 M: Th Sigurbjörnsson

Den danska psalmen av Møllehave betonar vikten av att se sin egen vardag, sin totala livssituation, som en vardag i nåd: "Nåden er hver levet dag, hvert tilfældigt møde" (Da 2002: 522 v 4). "Nåden er: at være" (v 1). Vardagen är mindre kamp som hos Ellingsen; för Møllehave är en god relation till livet och livets

Gud grundläggande. Finns inte den relationen "lar vi døden råde. Tro og håb og kærlighed får vi kun af nåde" (v 5). En liknande bredd som hos Møllehave finns hos Littmarck. Huvudtemat är försoningens väg: "Herre, du vandrar försoningens väg, själv både flykting och fredlös" (Sv 1994: 878, 2002: 738). Att hålla fast vid denna tro är inte oproblematiskt. "Jag skulle vilja våga tro" är ett huvudtema hos Littmarck (Sv 1986:344). Pia Perkiö och Ulla-Britt Gustafsson-Pensar förlitar sig på den helige Andes hjälp: "Grip du mig, helige Ande" (Sv 1986: 646, FiSv 1986: 118, No 2013: 518 M: Kuusisto 1978). H A Jørgensen förmedlar tron på tryggheten i dopet: "Sov du lille, sov nu godt" (Da 1994: 856, No 2013:589, Sv 1994: 832, 2006: 928, FiSv 2015: 879 M: M Wendler). Tryggheten möter också hos Gerd Grønvold Saue: "Det skjer et under i verden hver gang et barn blir til, over det gryende livet lyser Guds skapersmil. Ingen på jorden er himlen så nær som barnet han tar i sin kursiv i favn" (No 2013: 591; Sv 2006: 897; FiSv 2015: 878 M: Kj M Karlsen, psalmen har i norsk version 5, i svensk version 3 verser).

Om trygghet handlar Ylva Eggehorns text "Var inte rädd. Det finns ett hemligt tecken" (Sv 1986: 256, Fi 2015: 928, FiSv 1986: 432, Sálmar 2013: 923). Den skrevs redan 1972 och fick 1974 melodi av Lars Moberg. Bakgrunden är erfarenheter från en judisk familjs upplevelser under flykt, men perspektivet vidgas i psalmen sista vers: "Du är på väg. [...] Var inte rädd. Det finns en mörklagd hamn, du ser den inte nu, men färdas dit" (v 4). För Eggehorn finns tryggheten och räddningen hos Kristus: "Så kom du då till sist, du var en främling, en mytgestalt som jag hört talas om [...] Du är den sång om livet som jag glömde [...]" (Sv 2002: 717, No 2008: 205, Sálmar 2013: 855, FiSv 2015: 822). Anna-Mari Kaskinen diktar också om trygghet och tro: "Gud, i dina händer vilar jag i tro". Vilan i tro och i bön, i sorg i Guds händer skapar trygghet: "Nära vill jag leva, nära dig, min Gud, i din omsorg finner själen ro. Nära vill jag leva, nära dig, min Gud, i din kärlek kan min kärlek gro"(cit. efter Sv 2002: 769 M: P. Simojoki 1982; Sálmar 2013: 913; FiSv 2015: 914)."Jag är livets bröd" är budskapet vid nattvardsbordet (Sv 1986: 689, No 2013: 986, Fi 2015: 921, Job 6:35, ToM: A Gerdmar). I en aftonpsalm beskriver Sigurbjörn Einarsson 1980 tryggheten hos Gud: "Nú hverfur sól i haf", "Nu sjunker sol i hav och kvällen skymmer snart. Jag tackar nådens Gud som ger oss dag och natt, min arbetsdag, min dröm, min natt" (Sálmabók 1997:592, Sv 2006:940; No 2008: 177; FiSv 2015:930 M: Th Sigurbjörnsson).

Tryggheten är ett viktigt tema i lovsångstraditionen: dit hör Christer Hultgrens psalm "Jag vill ge dig, o Herre, min lovsång" från 1978 (Sv 2002: 702, No 2013: 383, FiSv 2015: 803 ToM: Ch Hultgren). Per Harlings psalm "Du är helig, du är hel [...] du är nära ändå" fick plats i det av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen inom Svenska kyrkan accepterade tillägget till utgåvan av *Den svenska psalmboken* 2002 under rubriken "Lovsång och tillbedjan" (Sv 2002: 709 ToM: P Harling). Psalmen ingår också i den norska psalmboken 2013 (No 2013: 287 "Du er hellig. Du er hel") samt i det finlandssvenska psalm-

bokstillägget (2015: 870).

Inventeringen av gemensamma nyare psalmtexter i nordiska psalmböcker i fem till tre länder har visat att det västnordiska perspektivet dominerar, främst på grund av Svein Ellingsens psalmer. Psalmförfattarna tar fasta på teman som tro-tvivel, skapelse, Kristus, kyrkan och församlingsgemenskapen samt frågor om livet efter detta. Den teologiska bredden är stor men inriktad på att knyta samman väsentliga existentiella frågor och problem med kristen trostolkning. Tonsättarna till dessa gemensamma psalmer fördelar sig på följande sätt:

Danmark	Norge	Island	Sverige	Finland
P Møller	E Hovland	Th Sigurbjörnsson	B Janacek	N Broms-Löfman
R Karlsen	T Kverno		L Moberg	A Kuurikoski
S Schultz	H Gullichsen		B Anderssson	I Kuusisto
M Wendler	H Herresthal		T Littmarck	P Simojoki
N V Bentzon	G Ihlebœk		H D Stern	
M J Elmquist	A Øien		L Åberg	
E Sommer			R Forsberg	
E Kusk			P Harling	
			Ch Hultgren	

Av uppställningen framgår att i praktiken lika många tonsättare från Danmark, Norge och Sverige har bidragit. I ett öst-väst-perspektiv överväger västperspektivet, dvs. Danmark-Norge-Island är representerade med fler kompositörer än Sverige och Finland. Kompositörerna har bidragit med en melodi vardera utom i Norge där E Hovland bidragit med fyra, T Kverno och H Gullichsen med tre respektive två melodier och i Danmark, där M Wendler och R Karlsen bidragit med två melodier vardera. Tendensen är att varje text har sin egen melodi.

De biografiska uppgifterna i notapparaten visar att huvuddelen av kompositörerna samtidigt är organister eller motsvarande. En del presenteras som både organister och kompositörer. Det finns också kompetenser av annat slag, t.ex. i musikpedagogik, men dessa är en minoritet. Uppgiften att förse psalmerna med melodier är alltså i huvudsak en angelägenhet för dem som sysslar med kyrkomusik i sin dagliga gärning.

Den danska psalmen "Nåden er din dagligdag" har tonsatts för Danmark och Sverige av Niels Viggo Bentzon medan den norska och den danska texten sjungs till en melodi av dansken Martin J Elmquist. Melodin till Ellingsens "Midt i alt det meningsløse" har komponerats av den norske musikprofessorn Harald Herresthal. Den används också i Danmark medan den svenska texten sjungs till en melodi av den svenske organisten Lars Åberg. "Nå åpner savnet sine øde vidder" har tonsatts av Nina-Broms Löfman och "Vi bærer mange med oss" av Bedrich Jana-

cek. Den norske organisten och tonsättaren Harald Gullichsen har tonsatt två psalmer som accepterats i samtliga fem länder: "Herre, når din time kommer" och "Vi synger med Maria". Den norske organisten Egil Hovland har skapat en melodi till "Fylt av glede over livets under" som används i fem länder, men Danmark har också ett alternativt melodiförslag från den danske organisten Peter Møller. Psalmen "Vær sterk, min sjel i denne tid" är Hovland ensam om att ha skapat melodi till. Den norske kompositören Trond Kverno har tonsatt "Noen må våke i verdens natt", gemensam för fem länder, samt "En dag skall Herrens skaperdrømmer möte", gemensam för tre länder, men till denna text finns också en melodi av Hovland som används i Norge och Sverige. Olika melodier finns till psalmen "Nå er livet gjemt hos Gud": Norge har en melodi komponerad av den norske organisten och musikpedagogen Anfinn Øien. Den danske kompositören m.m. Svend S Schultz har skapat en melodi för den danska psalmboken och den svenske organisten och tonsättaren Roland Forsberg en melodi för den svenska psalmboken 1986. Eyvind Skeies båda Maria-psalmer har tonsatts av G. Ihlebæk och H Gullichsen. Tore Littmarck har skapat både text och melodi för psalmerna "Herre, du vandrar försoningens väg" och "Jag skulle vilja våga tro". Likaså har Hans Dietrich Stern skrivit både text och melodi till "Glädjens Herre, var en gäst". Kombinationen av att vara både textförfattare och kompositör har blivit en allt vanligare företeelse.

Antalet kompositörer är dock för litet för att tillåta några allmänna slutsatser, men man kan iaktta att melodin till texten i ursprungslandet i stort behållits i övriga länder. Av 27 psalmer gemensamma för 5–3 länder har 25 behållit sin ursprungliga melodi men 6 har möjliga alternativmelodier. Melodierna är nykomponerade, i blott ett enda fall anges melodin komma från Strassburg 1539 (i Sverige "Din frid skall aldrig vika"). Gemensam för Finland, Sverige och Norge är Ilkka Kuusistos melodi från 1978 till Pia Perkiös "Grip du mig, helige Ande, drabba mig, låga klar" (FiSv 1986: 118, Fi 1987: 125, Sv1986: 646, No 2013: 518). Den psalmen förutskickar den lovsångstradition som skulle utvecklas särskilt under senare hälften av 1900-talet.

Så långt kan man konstatera att det finns ett dokumenterat intresse för nykomposition vilket till dels förklaras av ambitionen att så långt möjligt ge varje text en egen adekvat melodi.

Gemensamma psalmer i två länder

I psalmer gemensamma för tre till fem länder var teman som tvivel och tro, skapelse och Kristus, barn och dop, ansvaret för världen och dess människor närvarande i texterna. Hur förhåller det sig med psalmer som är gemensamma för två länder. Hur svarar dessa mot perspektivet Väst- och Östnorden.

Av följande uppställning framgår vilka nyare psalmer som tillkommit i ett enskilt land och accepterats i en annan nordisk kyrka.

Danmark

Lisbeth Smedegaard Andersen[62]
Da 1994: 810 Så bøjed den dødsdømte nakken; M: DDK 284; Sv 2006: 864 M: P Andreassen[63]
Hans Anker Jørgensen
Da 1994: 825 Da 2002: 260 *Du satte dig selv i de nederstes sted*; Sv 2006: 837 M: M Wendler
Da 1994: 907 Da 2002: 369 *Du, som gir os liv og gør os glade*; FiSv 2015:883 ToM: H A Jørgensen
Da 2002: 249 *Hvad er det at møde den opstandne mester i live igen*; Sv 2006: 871 M: B Bernhard Christensen[64]
Sv 2006: 812 *Nu lyser tusen glädjebloss*; FiSv 2015: 922 M: Alf Bengtsson[65]

Holger Lissner
Sv 2002: 723 *När du ser en droppe glittra* ToM: H Lissner; No 2008: 255 M: C M Bellman
Sv 2006: 866 *Då Guds moder stod vid korset* M: Ole Brinth[66]; No 2008: 56 M: B Gunge[67]

Sverige

Göran Bexell[68]
Sv 1986: 155 *Herren lever, våga tro det*; FiSv 1986:103 M: B Janacek

Tomas Boström[69]
Sv 2006: 854 *Jag tränar mig, Jesus, att säga ditt namn;* No 2013: 709 ToM: T Boström
Sv 2006: 899 *Innan verkligheten vaknat*; No 2008: 110 ToM: T Boström

Ylva Eggehorn
Sv 1986: 264 *Mitt i en värld av mörker;* FiSv 1986: 375 M: L Moberg
Sv 1986: 463 *Gråt inte mer Maria. Mästaren finns inte här*; Sålmar 2013: 823 M: D Helldén[70]
Sv 1994: 843, Sv 2002: 744 *Barn och stjärnor föds i mörkret*; FiSv 2015: 843 M: H Nyberg[71]
Sv 1994: 870 *Gud, du andas genom allt*; FiSv 2015: 824 M: F Sixten[72]
Sv 1994: 880, Sv 2002: 770 *Som bonden tar ett fång av markens gröda;* No 2013: 391 M: Fr Sixten
Sv 1994: 900, Sv 2002: 779 *När livet inte blir som vi har tänkt oss*,1980 M: I Wendschlag[73] 1991; FiSv 2015:942 M: D U Almqvist[74]

Per Harling
Sv 2006: 847 *Världen har rämnat* M: M Bojesen[75] eller Sv 1986: 45; No 2008: 146 M: M Bojesen
No 2013: 242 *Vi tror på Skaperen, Gud*; FiSv 2015: 827 ToM: P Harling 1989

Christer Hultgren
Sv 2002: 758 *Herre, till dig får jag komma;* No 2013: 497 ToM: Ch Hultgren

Jonas Jonson[76]
Sv 1986: 398 *Vi reser ett tecken / Brödet är ett, brutet för alla*; FiSv 2015: 873 M: P Harling
Sv 1986: 510 *Innan natten kommer vill jag tacka*; FiSv 2015: 929 M: P Harling
Sv 1986: 522 *I Guds tystnad får jag vara* M: Herrnhut; No 2008: 243, No 2013: 458 M: Norsk folkton

Sv 1994: 813, Sv 2006: 919 *Vänd mot källan, dold i djupen*; No 2008: 203 M: P Harling
Sv 2006: 832 *Tårarna vattnar fattigas jord;* Fi 2015: 976, FiSv 2015: 943 M: A Cederberg Orreteg[77]
Sv 2006: 915 *Som pilgrimer vi färdas sakta*; FiSv 2015: 933 M: S Tveit[78]

Tore Littmarck
Sv 2002: 712 *O Gud, som skapat vind och hav*; FiSv 2015: 828 M: S. Gastorius ca 1675
Sv 2002: 752 *Över berg och dal som en mjuk koral*; FiSv 2015: 925 ToM: T Littmarck

Martin Lönnebo[79]
Sv 2002: 710 *Som gränslösa vidder*; FiSv 2015: 810 M: S-E Bäck[80]

Christina Lövestam[81]
Sv 2002: 766 *Jag tror på en Gud som är helig och varm*; FiSv 2015: 868 M: J Mattsson[82]
Sv 2006: 880 *När gravljusen brinner vi minns våra döda*; FiSv 2015: 856 M: H Kennermark[83]
Sv 2006: 900 *Barnet döps i nådens hav*; No 2008: 308 M: Basel 1745
Sv 2006: 908 *Gud är mysterium kännbar i inre rum*; No 2008: 120 M: G Riedel[84]

Margareta Melin
Sv 1986: 605 *Gud bor i ett ljus, dit ingen kan gå;* No 2013: 128 M: L Å Lundberg[85]
Sv 1986: 607 *Jag är hos dig, min Gud, som barnet hos sin mamma;* No 2013: 774 M: L Å Lundberg
Sv 1986: 608 Vi sätter oss i ringen och tar varann i hand; No 2008: 289 M: L Å Lundberg
Sv 1986: 612 *Uppstått har Jesus, hurra, hurra*; FiSv 2015: 853 M: L Å Lundberg

Norge

Svein Ellingsen
No 2008: 67 *Din himmelkrone ser vi stråle;* Da 2002: 259 M: E Hovland
No 2013: 129 *Lovsangen toner og jorden får høre*; Sálmabók 1997: 572 M: J V Ugland[86]
No 2013: 555 *Gud, riv os ut af tidens jag* M: T Laub; Da 1994: 853 M: DDK 343
No 2013: 599 *Kristus, du er alt mit håb!* M: J B Lully 1661; Da 1994: 861 M: DDK 370
No 2013: 720 *Alt som lever, alt som trues;* Sv 1994: 884 M: R Forsberg
No 2013: 724 *Stjernene lyser fremdeles i mørkret* M: S Møller[87]; Sv 1994: 885 M: B Månsson[88]
No 2013: 825 *I de sene timers stilhet*; Da 1994: 905 M: H Herresthal
Sv 1986: 435 *Å, vilka stora gåvor* M: D Helldén; FiSv 1986: 50 M: H Herresthal
Sv 1994: 804 *Vi kommer för vår Gud med sång* M: B Månsson; FiSv 2015: 815 M: J Johansson[89]
FiSv 1986: 456 *Hejda du vår väg mot stupet*, Gud! M: H Andersén[90]; Sálmar 2013: 845 M: K Habbestad[91]

Per Lønning[92]
No 2013: 601 *Som korn fra vide åkrer* M: Svensk Folketone/Roslagskulla; Da 2002:477 M: Nu blomstertiden kommer
No 2013: 714 *Brød for verden lot du vokse*; Sálmar

2013: 814 M: A Øien

Eyvind Skeie
No 2013: 25 *Tenn lys! Et lys skal brenne;* Sv 2006: 856 M: S Tveit
No 2013: 68 *Nå er den hellige time;* FiSv 2015: 839 M: T W Aas[93]
No 2013: 80 *Kristne, kom i morgonlyset* M: J Neander; FiSv 2015: 895 M: K-E Gustafsson[94]
No 2013: 102 *Vi skal se deg, Herre Jesus, i din herlighet en gang;* Sv 1994: 905 M: T Kverno
No 2013: 617 *Vår alterbord er dekket;* Sv 1994: 830 M: H Gullichsen

Sverre Therkelsen[95]
Sv 2006:833 *Inte med makt, inte med våld eller makt;* FiSv 1986: 431 M: K Nystedt[96]

Finland

Göran Andersson[97]
FiSv 2015: 926 *Nu stryker isen sin blånande spegel*; Sv 2006: 862 M: K Grüsser[98]

Anna-Mari Kaskinen
Sv 2002: 764 *Länge har jag försökt, länge har jag dig sökt*; FiSv 2015: 902 M: J Löytty[99]

Island

Sigurbjörn Einarsson
Sálmabók 1997: 356 *Du, Gud, sem veist og gefur allt; O Gud som vet och ger oss allt,* Sv 2006: 913 M: Th Sigurbjörnsson

Teman som oro, tvivel och tro behandlas i dessa psalmer av flera svenska författare t.ex. i psalmen "I Guds tystnad får jag vara" (Jonas Jonson, Sv 1986: 522, No 2008; 243, No 2013: 458) från 1984 till en melodi från Herrnhut, medan den norska översättningen sjungs till en melodi i norsk folkton (No 2008: 243, No 2013: 458). Göran Bexell manar fram bilden av hoppet: "Herren lever, våga tro det [...] Hoppet är framtid, nu är livet, vår möjlighet" (Sv 1986: 155; FiSv 1986: 103 M: B Janacek). Ylva Eggehorn har sökt fånga behovet av trygghet med hjälp av bilden av en såningsman: "Som bonden tar ett fång av markens gröda" (Sv 1994: 880, Sv 2002: 770; No 2013: 391 M: F Sixten). I psalmen "Mitt i en värld av mörker" (Sv 1986: 264; FiSv 1986: 375 M: L Moberg) använder Ylva Eggehorn berättelsen om den blinde som Jesus botar som en beskrivning av en existentiell situation där människan går från mörker till ljus: "Mitt i en värld av mörker går kärleksljuset fram, jag ser, jag ser att Jesus Messias är hans namn: Förr var jag blind. [...] Hur jag kan se är Herrens hemlighet" (v 6). Jonas Jonson har ett liknande tema. Han pekar på den Guds avbild som människan skulle återspegla, men: "Spegeln spruckit, bilden flagnat [...] Kristus är Guds sanna avbild [...] Han är som vi skulle vara". Uppståndelsen är glädjebudskapet: "Sonen kommer oss till mötes. Anden kallar oss vid namn" (Sv 1994: 813, Sv 2006: 919; NoForsl 2008: 203 M: P Harling).

Tro är trygghet: "Herre, till dig får jag komma" (Christer Hultgren, Sv 2002: 758; No 2013: 497). Ylva Eggehorn skriver ofta om tryggheten i tron trots allt: "Ljuset bär oss. Gud är nära i ett litet barn som ser oss". Kristus är barnet som ser oss och: "Bär vi barnet i vårt hjärta blir vi bot för världens plåga" (Sv 1994: 843, Sv 2002: 744, FiSv 2015: 843 M: H Nyberg;). Per Harling har beskrivit hur situationen för människan kan förvandlas till kaos och kris: "Världen har rämnat. Själen är stum. Saknadens smärta söker sitt rum. Vredens och sorgens klagande ljud stiger ur djupen: Varför, o Gud?" (Sv 2006: 847; No 2008: 146 M: M Bojesen eller Sv 1986: 45). Christina Lövestam reflekterar kring vad som sker i människans inre rum: "Gud är mysterium kännbar i inre rum. Djupaste hemlighet rörs där av helighet" (Sv 2006: 908; No 2008: 120 M: G Riedel). Tomas Boström har upplevt det som att: "Innan verkligheten vaknat har du vakat över mig. Innan första andetaget har jag andats djupt i dig. [...] Innan livet ens har börjat har du burit det till slut. Innan döden slutit in mig har du öppnat vägen ut. *Innan, innan, innanför bor du i mitt hjärta*" [kursiv i originalet] (Sv 2006: 899; No 2008: 110 ToM: T Boström). Jonas Jonson pekar på behovet av tro och trygghet i sökandet: "Som pilgrimer vi färdas sakta i trons och hoppets sena timme [...] endast den som färdas sakta ska hinna målet för sin längtan" (Sv 2006: 915 M: S Tveit; FiSv2015: 933 M: A Cederberg Orreteg). I Finland har Anna-Mari Kaskinen formulerat sökandets tema i "Länge har jag försökt, länge har jag dig sökt", översatt till svenska 1996 (Sv 2002: 764; FiSv 2015: 902 M: J Löytty). I Island har Sigurbjörn Einarsson formulerat trons osäkerhet: "O Gud, som vet och ger oss allt. Min tanke vacklar, blind och halt. Mitt sinne kluvet, hjärtat kallt, trots att jag tror på dig. Du är så rik. Dig tillhör allt. Du är en far för mig" (Sálmabók 1997: 356; Sv 2006: 913 M Th Sigurbjörnsson).

Psalmer om Kristusgestalten och förhållningssättet till honom förefaller vara mer framträdande i detta urval än i de gemensamma psalmerna för Danmark, Norge, Island, Sverige och Finland. Holger Lissner har beskrivit hur Guds moder upplevde vreden stiga mot Gud som lät Kristus lida och dö: "Då Guds moder stod vid korset söndertrasad i sin sorg, kände hon en vrede stiga, som en flod, hon ville skrika till den Gud, som obarmhärtigt kunde låta detta ske" (Sv 2006: 866 M: O Brinth; No 2008: 56 M: B Gunge). Dansken Hans Anker Jørgensen tar sin utgångspunkt i uppståndelsen: "Hvad er det at møde den opstandne mester" (Da 2002:249; Sv 2006:871 M: B Christensen). I en annan text fångar Jørgensen Kristi förhållningssätt till människor: "Du satte dig selv i de nederstes sted" (Da 1994: 825, Da 2002: 260; Sv 2006: 837 M: M Wendler). Att lära känna Kristus kan kräva tid: "Jag tränar mig, Jesus, att säga ditt namn" (Sv 2006: 854; No 2013: 709, ToM: T Boström). Var skall man då söka honom. Kanske skall man rikta blickarna mot en kommande tidsålder: "Vi skal se deg, Herre Jesus, i din herlighet en gang" (E Skeie, No 2013: 102; Sv 1994: 905 M: T Kverno).

Kristus kan man möta vid "bordet". "Vårt alterbord er dekket" skriver Skeie (No 2013:617; Sv 1994: 830 M: H Gullichsen). Det är där "[v]i reser ett tecken, rättvisans tecken, måltid delad med alla. Vi smakar

den framtid de fattiga hoppas, tid då murar skall falla (J Jonson, Sv 1986: 398; FiSv 2015: 873 M: P Harling). P Lönning uppmanar: "Brød for verden! Herre Jesus, du som metter kropp og sjel, hvor er mat for verdens vrimmel? Hvor er brød og håp og himmel! Du er svaret: Venner, del!" (No 2013: 714; Salmar 2013: 814 M: A Øien).

Ylva Eggehorn har som framgått beskrivit Kristi ankomst i världen som ett *barn*. Temat anknyter nära till dopet, vars innebörd behöver formuleras så att människor förstår vilken dopets gåva är. Vikten av att barnperspektivet uppmärksammas kan belysas med att när den svenska psalmboken 1986 skulle antas efterlyste kyrkomötet en särskild avdelning för barn och familj. Två psalmer med barnperspektiv är representerade både i svensk och norsk psalm, Margareta Melins[100] "Gud bor i ett ljus, dit ingen kan gå" som erinrar om att Gud i Jesus "blir ett barn, som Maria bär [...] vår lille bror" (Sv 1986: 605; No 2013: 128 M: L Å Lundberg) samt "Jag är hos dig, min Gud, som barnet hos sin mamma" (Sv 1986: 607; No 2013: 774 M: L Å Lundberg).

Temat 'Kyrkan i världen' signalerar ett ansvar inte bara för sig själv utan för problem i vår omvärld. I advent kan kyrkan sjunga: "Tenn lys! To lys skal skinne for kjærlighet og tro, for dem som viser omsorg og alltid bygger bro. Må fanger få sin frihet og flyktninger et hjem. Tenn lys for dem som gråter og dem som trøster dem" (Eyvind Skeie, No 2013: 25; Sv 2006: 856 M: S Tveit).

I de i huvudsak mellan Norge och Sverige gemensamma psalmerna är det svårare att finna uttryck för temat om vårt ansvar för vår värld och dess människor i ett *skapelse*perspektiv. Det finns dock psalmer av Svein Ellingsen, som man kan tolka i den riktningen. I psalmen "Alt som lever, alt som trues [...] ber vi for din lidende verden" (Sv 1994: 884; No 2013: 720 M: R Forsberg). Tydligast om förhållandet mellan temat "blødende jord" och "Skapningens lovsang" är Ellingsen i psalmen "Stjernene lyser fremdeles i mørket, solen gjør natten til morgen og dag [...] senker lysende drømmer over vår sårede, blødende jord" (No 2013: 724 M: S Møller; Sv 1994: 885 M: B Månsson).

Av inventeringen framgår att Sverige och Norge har flest psalmer gemensamma för två länder. Faktorer som lett till denna utveckling är en relativt omfattande nydiktning manifesterad i tillägg i Norge 2008 och i Sverige 1994, 2002 och 2006. Äldre tradition som t.ex. Oscar Ahnfelts[101], B. G. Hallqvist[102] och Egil Hovland liksom möjligen Carolas[103] framgångar i Sverige och Norge med kristen musik i de båda länderna kan vara några förklaringar till detta "gränsöverskridande" mellan öst- och västnordisk tradition.

Det har vidare framgått att det finns innehållsliga och tematiska likheter mellan sådana psalmer i Norden som två länder har gemensamma. Att inte fler psalmer gemensamma för två länder nått ut till fler psalmböcker i andra länder kan delvis förklaras av att nydiktningen inte hunnit bli känd när äldre psalmböcker antogs. Det kan också ha innehållsliga och

traditionsmotiverade förklaringar. Det finns psalmer som hämtats "utifrån" och föreslagits t.ex. i No 2008 men som inte kom med i No 2013. Det kan vara ett uttryck för att psalmer med nyare perspektiv och alternativ musikalisk utformning kan vara svåra att få accepterade.

Musikaliskt visar inventeringen att man följer principen om att varje psalm bör ha sin egen melodi. Det betyder att spridningen på medverkande tonsättare är stor vilket framgår av följande uppställning:

Danmark	Norge	Island	Sverige	Finland
B Christensen	T Kverno	Th Sigurbjörnsson B Janacek	J Löytty	
M Wendler	S Møller		L Å Lundberg H Andersén	
H Lissner	H Gullichsen		G Riedel	K Grüsser
E Sommer	K Nystedt		A Gerdmar	V-U Almqvist
M Bojesen	J V Ugland		R Forsberg	J Johansson
O Brinth	E Hovland		P Harling	
H A Jørgensen	H Herresthal		Fr Sixten	
B Gunge	A Øien		D Helldén	
P Andreassen	S Tveit		J Mattsson	
	K Habbestad		Ch Hultgren	
	T W Aas		L Moberg	
			T Boström	
			B Månsson	
			A Bengtsson	
			A Cederberg Orreteg	
			S-E Bäck	
			H Kennermark	
			H Nyberg	
			J Wendschlag	
			T Littmarck	

Av dessa har Per Harling och Lars-Åke Lundberg bidragit med 4 melodier vardera, Harald Herresthal, Sigvald Tveit, Fredrik Sixten, Bert Månsson och David Helldén med två melodier vardera i detta urval. Kompetensbilden skiljer sig inte från den som gällde för kompositörer av melodier till fem–tre gemensamma psalmer.

I psalmer gemensamma för två länder överväger de svenska och finska/finlandssvenska kompositörerna. Sett i ett öst- västperspektiv är nu västperspektivet något svagare än östperspektivet.

Psalmer i enskilda länder

Nyare psalmförfattare i de nordiska folkkyrkorna har utöver tidigare nämnda psalmer dels en produktion som stannat inom det egna landet och inte nått in i

andra kyrkors psalmböcker/motsvarande, dels skapat psalmer som accepterats i andra kyrkors psalmböcker än i det egna landets.[104] I följande avsnitt presenteras originalpsalmer som psalmförfattarna bidragit med i sitt eget lands psalmbok/motsvarande och som inte nämnts tidigare som gemensam psalm med annat nordiskt land *samt* psalmer som uppmärksammats i andra länders psalmböcker eller officiella tillägg och förslag men som inte kommit med i det egna landets psalmbok.[105] Följande frågor kan ställas: *Vilka psalmer är representerade i andra nordiska psalmböcker men inte i det egna landets? Hur förhåller sig psalmförfattarna till temana tro, skapelse, Kristus, kyrkan och livet efter detta. Finns det några särskilt kännetecknande drag som gjort vissa psalmer angelägna i* andra länders kyrkor än den egna? Var är aktiviteten störst, i Väst- eller i Östnorden? I det följande ställs sådana frågor till dansk, norsk, isländsk, svensk och finländsk/finlandssvensk psalm.

Danmark 1994, 2002

I ett danskt perspektiv blir fyra författare särskilt aktuella: Lisbeth Smedegaard Andersen, Holger Lissner, Hans Anker Jørgensen och Lars Busk Sørensen.

Hos Lisbeth S Andersen möter ett tydligt reflekterande perspektiv, som mött i tidigare psalmer mer eller mindre gemensamma för olika länder. Psalmen "Gådefuld er du, vor Gud!" (Da 2002: 22 M: Da 2002: 158 alt. Da 2002: 303) bygger på 2 Mosebok 33 om mötet mellan Mose och Gud, ett möte som också kan äga rum idag: "Bag det, som vore øjne ser: lidt vin, lidt brød – og intet mer! Dér hører vi din stemme" (Da 1994: 822, Da 2002:248 M: E Haumann). Hans Anker Jørgensen skriver att "Når jeg er trœt og trist, når modet svigter [...] då bøjer jeg mig ned og søger trøst og fred hos dig, min skaber" (Da 1994: 771, Da 2002: 658 M: L Lunderskov[106] alt.: Da 2002: 743). Holger Lissner formulerar uppgivenheten men samtidigt tryggheten: "Kom, hjœlp mig, Herre Jesus, nu kan jeg ikke mer [...] Jeg er min egen fjende, jeg brœnder mine broer, jeg håber, det får ende, jeg ved, hvor lidt jeg tror. Men du er stadig nœr hos mig, her kan jeg rase ud, til vreden blir til aske, og tvivlen tror på Gud" (Da 2002:660 M: dansk 1600-tal); liknande i en text som översatts till svenska inför Psalmer i 2000-talet 2006: "Du är den jag aldrig fattar men ändå så är jag din, och det är min tröst att veta att din kärlek är i min" (Sv 2006: 914 M: A Cederberg Orreteg).

Att beskriva livet i skapelsen i ett dialektiskt perspektiv har länge varit utmärkande för dansk psalm. Hans Anker Jørgensen har formulerat vad som skiljer människan som skapare från Gud som skapare: "Uden dig har kolde spekulanter skabt en hverdag uden lys og luft [...] Du, som åbner bøgehœkkens [bokhäckens] blade, giv os liv og lys, og gør os glade!" (Da 2002: 369 ToM: H A Jørgensen). I sina psalmer lyfter han gärna fram människors konkreta livsproblem: "når hjertet føles tungt af sorg og pligter, når det ser ud som håbet altid taber, da bøjer jeg mig ned og søger trøst og fred hos dig, min skaber" (Da 1994: 771, Da 2002: 658 M: L Lunderskov alt. Da 2002: 743). Liknande angreppspunkter har Lars Busk Sørensen: "Menneske, din egen magt gør

deg svimmel og forsagt [...] Du skal bringe verden fred, dagligt brød og kærlighed. Livets Gud har dine hænder, derfor er det dig, han sender, når din næste lider nød" (Da 1994: 908, Da 2002: 370 M: W Egmose[107]).

Om skapelsetron är viktig så glöms inte Jesusgestalten bort. Hans liv beskrivs med tydlig konkretion: "Du fødtes på jord og lå som et spædbarn i favn hos din mor. Du leged, du voksed, du lo, og du græd; hvor vi end skal være, dér følger du med som livsglæden bag hver gudskabte dag" (Lisbeth S. Andersen, Da 1994: 777, Da 2002: 69 M: E Haumann[108]).

I det norska förslaget till psalmbok 2008 finns en doppsalmtext av Lissner med ett direkt tilltal till dopbarnet som går långt i konkretion samtidigt som den fördjupar i mening: "Du ble til i vann og mørke, du ble til i kjærlighet, du ble til i drøm og lengsel i en time ingen vet. / [...] Du skal leve, du skal strømme, du skal elske, du skal le. Du skal tro, og du skal håpe, i Guds time skal du se" (No 2008: 298 M: P Møller).

Det samhällskritiska perspektivet är inte särskilt tydligt i de danska psalmerna. Ett undantag är Lissners text "Dansen kring guldkalven": "Det dansas på börsen, i staten, på byn, och ängarna dör och förtorkar, de svaga förtrampas – men tänk vilken syn; de starka och mäktiga orkar!" Alternativet är att: "Det går genom världen en helt annan dans, som inte ger status och pengar, och han som går först bryr sig inte om glans, men där han har gått växer ängar. *Och dansen går ut över jorden*" [kursiv i originalet] (Sv 2006: 836 M: a M Bojesen b Fr Sixten).

Anmärkningsvärd är acceptansen för Lissners psalmer utanför Danmark förutom de tidigare redovisade:

Sv 2006: 905 Nu lämnar vi tillbaka vad oss en gång blev givet M: E Sommer
Sv 2006: 914 Du är den jag aldrig fattar M: A Cederberg Orreteg
No 2008: 69 Du forsvant inn i skyen M: E Sommer
No 2008: 88 Dagen blir så kort ved Allehelgen M: E Kobbelgaard[109]
No 2008: 185 Et år er endt, og rike var de dager M: W Egmose
No 2008: 280 Den mektige finner vi ikke M: B Gunge
No 2008: 355 Her må alle blomar døy M: A Pedersen[110]
No 2013: 21 Nå tenner vi vår adventskrans M: H Lissner

Lissners psalmer uppvisar en stor spännvidd mellan glädje och sorg. Psalmer som "Du fylder mig med glæde [...] Du løfter op min smerte" (Da 1994: 860, Da 2002: 371 M: E Hovland) anger en existentiell ton. Lissner kan som framgått vara samhällskritisk men också inge hopp: "Hans [Jesus] händer är varma, hans kärlek en flod som bär oss till sången och glädjen" (Sv 2006: 836 M: a M Bojesen b Fr Sixten). Tron handlar inte i första hand om intellektuell

klarsyn, den handlar om att uppleva sig leva i Guds kärlek: "Du är den jag aldrig fattar men ändå så är jag din, och det är min tröst att veta att din kärlek är i min" (Sv 2006: 914 M: A Cederberg Orreteg).

Sverige 1986, 1994, 2002, 2006
Hur förhåller sig då svenska psalmförfattare i detta urval till temana om tro/otro, skapelsetro, Kristustro, Andens gemenskap, barnperspektivet och ansvaret för jorden och människorna. Tommie Sewón[111] har formulerat en särskild psalm för ambivalenta: "För den som alltid står och väger [...] En bön om nåd för oss som tvekar om mod att höra hjärtats tal. Att 'Gud i oss' till sist beveka att våga steg, att göra val" [kursiv i originalet] (Sv 2006: 912 ToM: T Sewon). Tore Littmarck har ställt tvivlaren i centrum: "Jag har ofta frågor, Herre, men så sällan har jag svar. [...] Tänk om du är den som väntar just i tvivlets ensamhet [...] Det är nog, o Gud, att veta, att jag lever i din hand" (Sv 1986: 218 ToM: T Littmarck).

Tron på Gud, skaparen, som genomsyrar allt trots allt kan skapa trygghet: "Gud, du andas genom allt så att hela världen lever varje natt och varje dag, andetag för andetag" (Y Eggehorn, Sv 1994: 870, Sv 2006: 947 M: Fr Sixten). För Göran Bexell hänger skapelsens renhet och människors frihet samman: "En gång i tidens morgon är jorden ny, luften är renad och sjöbottnen synbar. Fattiga gläds åt befrielsens budskap, slut är förtrycket och fångarna fria" (Sv 1986: 637 M: E von Koch[112]). För Per-Håkan Sandberg[113] är skaparen den som kan inspirera inte minst ungdomar till nya tag: "Res oss upp igen vår skapare och vän när allt känns tungt och motigt. Skärp vår blick, ge mod, ge oss nya språk och ord, för din värld här och nu. Ge våra drömmar liv" (Sv 2006: 821 ToM: P-H Sandberg). Sandberg formulerar ansvaret för det egna livet i en sjungen bön: "Ge mig en plats där jag kan växa, bli det som jag är tänkt att bli. Gud låt mig alltid vara tydlig, och våga leva helt mitt liv" (Sv 2006: 916 ToM: P-H Sandberg).

Kristusgestalten beskriver Margareta Melin så: "Kristus i mig är en källa till liv [...] Jag är i Kristus en källa till liv" (Sv 2006: 921 M: L Johansson[114]). Göran Bexell lyfter fram Kristus som förebilden: "Se på Jesus, han är Mänskan, ger oss liv ur öppen hand, ger oss frihet, ger oss trygghet, glädje i Guds kärleks famn" (Sv 1986: 563 M: a L-E Ängeborn[115] b Herrnhut efter 1735/Berlin 1786). Ylva Eggehorn talar om julrosen som "går i blom ur snö och frost och mörker till själens läkedom. [...] Välkommen till oss, Jesus [...] Kom in till oss och stanna, sitt ner här vid vårt bord vår bror och vår befriare: Du är vårt hjärtas fred" (Sv 2006: 861 M: M Bojesen).

Christina Lövestam tar fasta på segern och jublet på uppståndelsens tredje dag: "Gläd er och jubla, för den som lever är inte längre bland de döda!" "Världen håller andan, väntar på ett under, väntar på att allt ska vända sig i läge, vrida sig mot solen, döden tappa greppet. Gläd er och jubla, för den som lever är inte längre bland de döda!" (Sv 2006: 867 M: N Lindberg[116])

Uppståndelsetro är kyrkans livsnerv, den gäller för tid

och evighet. Tomas Boström formulerar det i en trosviss psalm: "Jag tror på en Gud, en enda, en konstnär som målar liv. Så tar han ett ord och formar en evighet inuti" (Sv 2002: 711 ToM: T Boström). Den tron måste formuleras ny för varje tid. Det är kyrkans uppgift. Tore Littmarck har uttryckt det så: "Var tid har sina sånger, sin rädsla och sitt hopp. I nya dräkter kläds hon, Guds kyrka, Kristi kropp" (Sv 1994: 819 ToM: T Littmarck).

I de svenska texterna är barntemat återkommande. 1977 fångades Per Harling av betydelsen av barnperspektivet för ett rätt vuxenperspektiv: "I en värld full av kosmiska under ser barnet det vi inte ser. Ett löv som en vindpust gjort sönder blir en ängel som dansar och ler", men vi vuxna har "bommat till våra fönster mot glädjen som var så unik" men "alla är barn i en större men klarare lek, där alla får dansa med änglar och garn, där ingen har tid med nåt svek" (Sv 1994: 854 ToM: P Harling).

Barnperspektivet har visat sig vara ett fruktbart perspektiv för att beskriva både trons utsatthet och trygghet. Guds barn, stora och små, får leva med varandra: "Öva er barn, att leva i Anden" (J Jonson, Sv 2006: 920).

Nordiskt uppskattade psalmer från Sverige har tidigare mött i redovisningen av gemensamma psalmer från fem till två länder. Enstaka psalmer har uppmärksammats utanför Sverige som Jonas Jonsons "Vi takkar Gud for alle dei som vitna om hjartans fridom" (No 2013: 79 M: C H H Parry) och Margareta Melins "Takk, min Gud, for hele meg" (No 2008: 98, No 2013: 784 M: P-E Styf[117]).

Norge, Salmebok Forslag 2008, *Norsk Salmebok 2013*
I nyare norsk psalm möter utöver tidigare nämnda namn som Anne-Grethe Leine Bientie[118], Arve Brunvoll[119], Arnold Eidslott[120], Bjørn Eidsvåg[121], Edvard Hoem[122], Vidar Kristensen[123], Gerd Grønvold Saue, Arne Erik Sœther[124], Tore W Aas och Sven Aasmundtveit[125]. Tros- och tvivelperspektivet lyfts t.ex. fram i en psalm av Edvard Hoem från 2009: "Kvar er du, Gud? [...] Du gjekk din veg. Kvar finn vårt hjarte kvile no?". "Da minnest vi hans kjærleiks ord: Blant dei forkomne held han hus. [...] På flukt, i fengsel og eksil, der kvinner gret i spott og skam, der håpet sloknar, held han til. Der skal hans rike stige fram" (No 2013:729 M: H Ødegaard[126]). Bjørn Eidsvåg sätter in frågan om livets mening i ett skapelseperspektiv: "Du har eit liv som er verdt å leva, same kor mørkt det ser ut [...] Om berre du ser den gåva som Herren vil gjeva til deg" (No 2013: 721 ToM: B Eidsvåg). Skapelseperspektivet kan vara kombinerat med tvivel och saknad men också med glädje. Anne-Grethe Leine Bientie skriver i en samisk psalm: "Vuemesne njåemelh, vaeresne krievvieh, jaevresne guelieh boedtseminie [...] gijhteles libie / Harene hopper, reinsdyra beiter, fiskene leiker, ringer i vann. [...] Herren er giver" (No 2013: 295, gœlisk folkmelodi). Skapelsetron kan också kombineras med andra och tredje trosartikeln: "Gud skapte lyset og livet og meg [...] Kongen fra himlen ble født som min bror, han trøstet de svake, var venn med de smål [...] Her er min kirke, her hører jeg med [...] Den hellige ånd

gir meg trygghet og fred, vi svarer med tillit og lovsang og bønn" (V Kristensen, No 2013: 243 M: P A Tveit[127]).

Flera av de norska psalmer som inte (ännu) kommit in i nordiska psalmböcker beskriver Kristusgestalten. Liksom man i de moderna danska psalmerna kan lägga samman psalmer till en passionshistoria, så kan man i norska psalmer utläsa en liknande beskrivning av Jesus liv, lidande och död. Bjørn Eidsvåg sjunger: "I en natt så klar og kald, av en ung og tapper mor, i en krybbe i en stall fødtes håpet til vår jord" (No 2013: 69 ToM: B Eidsvåg). "Du låg og skalv av angst på kne og svetten rant som blod, og venene du hadde med, dei sov i største ro" (No 2008: 43, No 2013: 144 ToM: B Eidsvåg). "En tåre renner fra ikonet, en mager mann med tornekrone [...] En mager mann som stille lider. Evig Gud til alle tider, i himmel og på jord, min frelser og min bror. Jeg ser hva du har gjort, og legger kronen bort. Straffen lå på deg, nåden bærer meg" (No 2013:362 ToM: B Eidsvåg). Edvard Hoem skriver: "Eit lite barn voks opp til mann og sa at han var Gud. Han levde slik som andre, han, og såg heilt vanleg ut. Hans rike låg langt borte frå all sorg og vondskap i vår verd, og enda bed han oss forstå at det er inni oss det er" (No 2008: 140, No 2013: 740 M: H Sommerro[128]). "No vasker han føtenen deira og tørkar dei varsamt med kledet [...] og minner dei om dette eine, at han, som er son av den høgste, er komen til oss for å tene. No vaskar han føtene reine. [...] Slik sprenger han tilvœrets gåte" (No 2008: 49, No 2013: 163 M: H Sommerro). "Bleik på krossen heng han. Gud let det berre skje. Ingen av dei som står og ser på har makt til å ta han ned. [...] Midt i dødens time ropar han frelsa ut: Kjœrleiken som er større enn døden, viser ein veg til Gud" (No 2008: 51, No 2013: 177 M: H Sommerro). Arnold Eidslott skrev 1980: *"Å løft ham sakte Løft ham sakte ned Du smertenes mann"* [kursiv i originalet] (No 2013: 176 M: E Tøsse[129]).

Den tredje trosartikeln kan illustreras med de båda begreppen 'hus' och 'bord'. 'Bord' har mött tidigare i term av altarbord. "Kom, la oss samles ved Guds bord" (A E Sœther, No 2013: 558 M: H W Holmsen[130]). Altarbordet står i Guds hus. Beskrivningen av Guds hus kan utformas påtagligt och konkret: "Midt i vår verden, her hvor vi bor, står et bygg som et tegn på vår tro. Lyset og mørket, himmel og jord, møtes her i en levende bro" (A E Sœther, No 2013: 561 M: A Øien). "Så kan eg til Guds altar gå, til deg, mi høgste trøyst, og lova deg med lyrespel, min Gud, med fagnad røyst" (A Brunvoll, No 1986: 559 etter Sal 43 M: engelska Genève-psalteret 1556). Per Lønning vidgar perspektivet: "Guds hus er eit under: ein bustad på jord for alle dei folk og nasjonar" (No 2008: 292, No 2013: 542 ToM: P Lønning).

I ett 'Guds-hus-perspektiv' står dopet centralt. "Vi samles til dåp i din kirke på jord [...] Du innbyr oss, Gud, ved ditt hellige ord, du møter oss, Herre, med nåde" (G G Saue, No 2013: 588 M: J P E Hartmann). Barn och hus hör samman, både för barn och vuxna: "Som barn i ditt hus har vi hver og en et sted der vi kan søke ditt ansikt og du gir oss av din fred" (H-O Mørk[131] och T W Aas, No 2998; 295, No 2013: 564 M: T W Aas). Hoppet för världen står till en

nådig Gud: "Gud, i et år da luft og vann forgiftes, og ingen rettferd eller likhet rår, når blant nasjoner verdens brød skal skiftes: Gud, vær oss nådig nær i dette år!" (P Lønning, No 2013: 735 M: K Nystedt). Sven Aasmundtveit skrev 1968: "Velsignet være dere som gir brød i tomme hender, som bruker ord og gjerning slik at fiender blir venner" (No 2013: 743 M: Irisk folketone).

Norska psalmers spridning i nordiska länder faller som framgått praktiskt taget helt på Svein Ellingsen och – fast mindre – på Eyvind Skeie. I Sv 2006 finns en psalm av Sven Aasmundtveit: "Hon är svart som en natt" och handlar om kvinnan som smorde Jesus (Sv 2006: 863 M: H Kennermark), en provokativ text som mynnar ut i upprättelse och gemenskap: "När hon reser sig nu har ett jag mött sitt du i den kärlek som känner igen. Hon som kallas vulgär – se, så vacker hon är; hon är lärjunge, kvinna och vän" (v 5).

Finland 1986, 1987, 1996, 2015

I Finland möts det väst-östliga perspektivet i landets båda evangeliskt-lutherska psalmböcker, den för den finländska kyrkan och den för den finlandssvenska. Det har framgått tidigare att psalmer från övriga nordiska länder tagits in i båda psalmböckerna i Finland och att psalmdiktningen i Finland har bidragit till den gemensamma nordiska psalmdiktningen. En del psalmer är gemensamma för de båda finska evangelisk-lutherska psalmböckerna.

De teman som varit framträdande i övrig nordisk psalmdiktning återfinns också i psalmdiktningen i Finland. Sökandet möter i Pekka Simojokis text och melodi: "Vi är inte här förgäves, vi kom inte utan skäl. Den som söker finner vägen, vägen för en vilsen själ [...] Jesus vandrar mitt ibland oss, ger oss mod och ger oss tröst" (cit. efter Sv 2002: 794 ToM: P Simojoki). Anna-Maija Raittila[132] tänker på den trygghet tron kan skapa på ålderdomen: "När mina steg bli dröjande och andra går för fort, då väntar Herren än på mig, såsom han alltid gjort [...] Vad är väl gammalt eller ungt, vad livets väl och ve, sen jag i Kristi kärlek lärt min sanna trygghet se?" (Fi 1987: 527, FiSv 1986: 500 M: A Krieger 1665).

Skapelse och skapelsemotiv aktualiseras. Lars Huldén[133] har upplevt höstens budskap: "Nu faller höstens sista löv" (FiSv 1986: 746 ToM: L Huldén). Niilo Rauhala[134] överväldigas av tanken på den Gud som gett honom livet: "Fröjdetoner klingar klara i mitt hjärta denna dag. Inför minnen underbara, dig, min Herre, tackar jag. Du har livets gåva skänkt, allt har gått som du har tänkt. Du har givit dina håvor, dessa rika nådegåvor" (FiSv 1986: 749 M: J Schop 1642). A-M Raittila diktar om "denna jord, vår Herres verk" som en plats för Guds frälsningsverk. "På denna jord, vår Herres verk, gick Abraham från trakt till trakt. I stjärnors mångfald såg han då Guds stora plan och följde den [...] Till Mose Herren talade: Hör du de fångnas ångestrop? [...] Vem är beredd att bryta upp? Jesaja hörde Herrens röst [...] och Herren skänkte honom kraft [...] Guds Son som har gått före oss [...] Han har besegrat dödens makt och sänder oss med segerbud" (FiSv 1986: 434 M: C Nielsen).

Mer i förgrunden än skapelse står ändå Kristusgestalten. A-M Kaskinen lyfter fram den lidande Jesusgestalten, som kan ge ro åt den sökande: "Ta min smärta, min nöd, ta min vånda, min död, ge mig nytt liv: Håll om mig tills jag ser dig, min Gud" (Sv 2002: 764 M: J Löytty). Tryggheten i Kristus vilar på tron på hans avgörande seger: "Varför blickar ni mot gravens djup? Han är inte här, han lever! Ser ni ej att mörkret tagit slut. Uppstånden är Guds Son! Halleluja, se, vad som har hänt: Han är inte här, han lever! Halleluja, låt det bli känt: Uppstånden är Guds Son! (cit. efter Sv 2002: 742 ToM: P Simojoki, P Nyman[135]). Tron på Kristus skapar trygghet allt ifrån den dag då barnet genom dopet inlemmades i den kristna gemenskapen: "Du så meg, kjære Jesus, alt den gang da jeg lå i magen til min mamma, og var så stor som så. Og ennå er jeg liten, bevar meg slik at jeg bestandig kan få leve i nærheten av deg. [...] I dåpen fikk jeg tegnet ditt merke på min kropp, din godhet var til stede, du lukket himlen opp" (A-M Kaskinen, cit. efter No 2008: 269 M: P Laaksonen[136]).

En viktig förutsättning för Kristi frälsningsverk var att Maria tog på sig kallelsen: "Maria, Herran äiti", "Maria, Herrens moder, såg ej sin morgondag, men kallelsen från ovan hon tog fast hon var svag: Dig vill jag tjäna, Gud; jag känner inte vägen, men led mig med din vilja, jag lyssnar till ditt bud" diktar A-M Raittila och fortsätter: "Maria, Herrens moder, var trogen kallets bud och även i sin vånda hon litade till Gud. I henne växte så det stora löftesordet, och buren blott av nåden fick hon sin kraft att gå". Maria blir en bild för Kristi kyrka: "Och liksom Herrens moder är Kristi kyrka ock helt utan makt och välde en nådens vagga dock. Utblottad må den bli, men när den allting saknar skall ur dess armod stiga en lovsångs melodi" (FiSv 1986: 57, Fi 1957:82 M: Tysk folkmelodi 1500-tal).

Kristi kyrka är ett viktigt tema i Finland. S Suokunnas[137] pekar på det ansvar det innebär att vara medlem i Kristi kyrka: "Annoit, herra, tehtävän sinun seurakunnassasi", "Herre, du har anförtrott oss en uppgift i din kyrka. Lär oss bruka det vi fått så det växer till i styrka. Låt oss gå med öppna händer till det uppdrag du oss sänder" (Fi 1987: 443 M: Pohjanmaalta[138], FiSv 1986: 249, M: J R Ahle 1664). Simojoki har tagit fasta på tilliten till den helige Ande i text och musik: "Kom nu, helig ande, som en låga, som en vårvind. Kom nu, helig Ande, fyll mitt hjärta med din kraft. Halleluja" (cit. efter Sv 2002:719 ToM: P Simojoki).

Kristi kyrka är inte en teologisk konstruktion. Den är en medmänsklig gemenskap där frågor om tro och tillit skall vara viktiga. Det kräver inlevelse och hänsyn. Catharina Östman[139] har pekat på ordens betydelse i denna gemenskap: "Som människor möts vi på vägen, varandra vi ger våra ord. O Gud, låt dem ej bli tomma, låt dem falla i fruktbar jord. Med varsamma steg skall vi vandra, för orden kan såra och slå, ifall vi dem brukar vårdslöst, utan strävan att alls förstå. Ibland skall vi tiga och lyssna, ibland skall vi tala om Gud. Så ge oss de rätta orden när vår tanke får form och ljud. O Herre, var med när vi talar, Gud, ge oss sanning, och tro. Vi vill att du själv skall höras,

ty först då får vårt hjärta ro" (FiSv 1986: 461 M: T Lindgård[140]).

Vandringen genom livet är samtidigt en vandring med inriktning mot ett nytt hem. Lars Huldén använder upplevelser från livet här på jorden för att beskriva livet därefter:

1.
Jag har ett hem, ett ljuvligt hem,
jag är på vandring dit.
Fast vägen inte alls är lätt
så går jag den med flit.

2.
Jag närmar mig, jag närmar mig
för varje dag som går.
Och om en liten, liten tid
vid hemmets grind jag står.

3.
Där har jag dem som väntar mig.
Se, händer som sträcks ut!
"Vi väntade så länge här,
men du kom fram till slut."

4.
Och rosenbusken blommar stort
och doftar där hos dem.
Den rosendoften ledde mig
på rätta vägen hem.

5.
Jag värmde mig vid rosens glöd
när världens vind var kall.
Blev vinden het, var rosen sval
och kylde blodets svall.

6.
Men rosen är ett sidosår.
För mig och dig det skars.
Och hemvägen till himlen går.
O, låt den bli envars.

(FiSv 1986: 584 M: K-E Gustafsson)

Island Sálmabók 1997, Sálmar 2013
Som framgått tidigare är tryggheten hos Gud viktig för den isländske psalmförfattaren Sigurbjörn Einarsson. Han är en produktiv och uppskattad psalmförfattare i Island. Viktigt för honom är lovsångstemat: "Lof sé, þér Gud, þín likn ei þver [Lovad vare du, Gud, din godhet ej avtar] (Sálmabók 1997: 30 M: Genf 1551), " Dig lofar, faðir, lif og önd [Dig lovar, fader, kropp och själ] (Sálmabók 1997: 223 M: 1000-talet/N Decius 1539), "Faðir vor, þín eilíf elska vakir" [Fader vår, din eviga kärlek vakar] (Sálmabók 1997: 590 M: Th Sigurbjörnsson). Han lovsjunger Kristus: "Kristur, sem reistir þitt ríki á jörð" [Kristus, som byggde ditt rike på jorden] (Sálmabók 1997: 267 M: M Franck 1697/Th Laub 1902) och bidrar med en pingstpsalm: "Leiftra þú, sól, pér heilsar hvítasunna" [Lys, sol, pingsten kallar dig] (Sálmabók 724 M: J Ásgeirsson[141]). En annan produktiv isländsk psalmförfattare är Kristján Valur Ingólfsson[142]. Ett viktigt tema för honom är ljus: "Vér fetum brautu bjarta" [Vi går den ljusa vägen] (Sálmabók 1997: 545 M: N Selnecker/J Crüger 1649), "Guð sem skapar líf og ljós" [Gud som skapar liv och ljus], (Sálmabók 1997: 702 M: Hj H Ragnarsson[143]) och längtan efter ljus: "Þad skin ekkert ljós inn i skammdegismyrkrið" (Intet ljus skiner in i vintermörkret], (Sálmabók 1997: 708 M: Hj H Ragnarsson).

Kompositörer
Som framgår av bilaga *Inventering* är spridningen på medverkande kompositörer stor i detta urval. I den danska psalmboken har Holger Lissner bidragit med en melodi (Da 2002: 698) men han är också representerad med en melodi i Sverige (Sv 2002: 723) och med en i Norge (No 2013: 21). Den danske kompositören och organisten Erik Haumann har bidragit

med sex melodier i urvalet (Da 2002: 69, 131, 248, 413, 841, 850). I den danska psalmboken hänvisas fyra texter till kända koraler. Dansken Michael Bojesen har bidragit i urvalet 2006 med tre melodier (Sv 2006: 846, 847, 861).

I Norge har flera kompositörer bidragit med fler än två melodier. Texter av Arve Brunvoll, som oftast utgår från bibeltexter, särskilt från Psaltaren, har fått melodier från Genévepsaltaren 1556 och den skotska psaltaren från 1634 (No 2013: 252, 559). Den norske organisten och tonsättaren Harald Gullichsen bidrar i urvalet med tre melodier (No 2013: 152, 563, 750) och den norske tonsättaren och kyrkomusikern Knut Nystedt likaså med tre melodier (No 2013: 723, 735, 876). Bjørn Eidsvåg t.ex. har skrivit både text och melodier till sina bidrag (No 2013: 69, 144, 362, 449, 721). Flera melodier har förutom Eidsvåg Henning Sommerro och Per Aamodt Tveit bidragit med i urvalet (Henning Sommerro No 2013: 163, 177, 304, 305, 333, 740, 829 och 832 och Per A. Tveit No 2013: 243, 274, 435, 622, 634, 697). De båda senare kompositörerna har övervägande arbetat med texter av Edvard Hoem och Vidar Kristensen.

Per Harling, präst, textförfattare och kompositör, är den mest representerade melodileverantören i denna del av urvalet. Han har bidragit till svenskt psalmboksarbete med Sv 1986: 398, 510, 1994: 813, 825, 854, 886, 887, 2006: 876, 920 och hans melodier har uppmärksammats i det norska psalmboksförslaget 2008 (No 2008: 77, 286, 343). Harling skriver både text och melodier. Detsamma gäller sångförfattaren och pastorn i Metodistkyrkan Tomas Boström (Sv 1994: 810, 873, 882, 902, 2002: 711, 2006: 818, 896, 899, 959). Även Tore Littmarck skrev som framgått både text och melodier till sina sånger (Sv 1986: 218, 1994: 819, 2002: 732, 752). I den finska psalmboken har P Simojoki bidragit med flera melodier (Fi 1987: 502, 503, 513, 517, 581).

Man kan knappast tala om någon särskild tendens. Spridningen motsvarar ungefär psalmernas. En iakttagelse är att det oftare förekommer att samme person skrivit både text och melodi. Inslaget av text och musik från den yngre generationen är fortfarande marginellt. Gränsen mellan östligt och västligt har nu överskridits även i fråga om melodier.

Sammanfattning

I komparativa studier är två begrepp särskilt väsentliga: *kontext* och *språk*. Psalmer fungerar i första hand i ett gemensamt, kontextuellt, sammanhang. En psalm känns bäst igen och blir meningsfull för den som använder den, läst, talad eller sjungen, på användarens eget språk.

Norden betraktas vanligen som ett gemensamt språkområde. Man utgår då från det talade språket, i hymnologiskt perspektiv från texter på vad som vanligen betraktas som en variant av ett nordiskt språk använt inom ett nordiskt land. Inventeringen har visat att detta inte är en självklar bedömning. På finska sjunger man inte bara i Finland utan också i Sverige. Psalmer på isländska har utvecklats språkligt i en riktning bort från det traditionellt nordiska. Inventeringen har

vidare inte utom marginellt uppmärksammat olika samiska språk. *Ett analytiskt hymnologiskt språk* är ett vidare begrepp än psalmens nationella språk.

I inledningen till denna inventering presenterades en tolkning av psalmerna fördelade på ett östligt och ett västligt Norden. Den nordiska medeltida romersk-katolska kyrkoprovinsens sångtradition dominerades av latin, något som dock inte uteslöt inslag av sång på folkspråken. Efter reformationen kan man tala om ett öst- och ett västperspektiv, betingat av den politiska utvecklingen och av sambandet mellan stat och kyrka i den evangelisk-lutherska samhällstolkningen. Den inventering som gjorts här har visat att man inte längre i nyare psalmdiktning utan vidare kan tala om en uppdelning i öst och väst. Det finns en del nyare psalmer som accepterats i samtliga fem nordiska folkkyrkor, andra psalmer är gemensamma för fyra, tre eller två olika folkkyrkor. Man kan belägga ett ökat utbyte mellan folkkyrkorna. Utbytet av psalmer mellan Danmark, Norge och Sverige t.ex. har på senare år varit tätare när det gäller nyare psalmer.

För hymnologisk forskning är det naturligtvis ett särskilt problem när tal- och skriftspråk skiljer sig åt mellan olika länder och i olika kontextuella sammanhang.[144] Upplevelsen av en psalm är nära förbunden med att man språkligt förstår och språkligt kan uttrycka trons innehåll på sitt eget invanda språk både för sig själv och i utbytet med andra. Vill man bedriva komparativa studier i nordisk psalmtradition leder detta lätt till att forskningen inriktas på de språk som har *mest* gemensamt, dvs. de traditionella nordiska folkspråken danska, norska och svenska.

Att nationella och gruppers olika folkspråk skiljer sig från varandra är naturligt i ett *kontextuellt* perspektiv. I ett *forskningsperspektiv* kan man tala om ett mångdimensionellt *analytiskt hymnologiskt språk*. Ett analytiskt hymnologiskt språk aktualiserar förutom frågor om text och tal existentiella och sociala dimensioner. Det använder sig av musikaliska språk av skiftande slag. Ett analytiskt hymnologiskt språk är vidare beroende av teologiska tolkningar för att på ett adekvat och trovärdigt sätt analysera och tolka innebörden i tros- och livsåskådningar som aktualiseras i musik och text. Här utkristalliserar sig olika perspektiv tillämpbara i skilda folkspråkliga traditioner men beskrivbara i ett gemensamt internationellt analytiskt hymnoloigskt språk.

Existentiellt och socialt perspektiv kommer till uttryck på olika sätt i psalm- och sångmaterial. Existentiellt handlar det om frågor om liv och död, hopp och hopplöshet, socialt om ensamhet och gemenskap, lidande och medmänsklighet, ansvar och skuld. Särskilt i de psalmer som är mest gemensamma betonas existentiella frågor och socialt ansvar. Här finns utgångspunkt för viktiga frågor om hur text och musik hanterar sådana teman utifrån skilda sociala, politiska, språkliga och personliga förutsättningar i olika språkområden.

Hymnologiskt analytiskt språk förutsätter ett *teologiskt* språk. Den tematiska inventeringen av internordiskt material har visat att skapelsetanken/-teologin an-

vänds som en teologi som skapar trygghet men också ansvar. Tro och tvivel är teman som belyses, ibland mera drastiskt, ibland mera reflekterande. Kristusgestalten besjungs särskilt i dansk och norsk nyare psalmdiktning; inte minst framställs lidandestemat av de båda ländernas psalmdiktare. I ett kyrkosynsperspektiv utgör dopfunt och altare viktiga symboler för den nordiska kristna psalmgemenskapen. Det kristna ansvaret för världen och dess människor beaktas. Eftersom tyngdpunkterna teologiskt ligger något olika i de skilda nordiska folkkyrkorna så utgör just detta en viktig ansatspunkt för gemensam forskning kring förhållandet mellan teologi och livs- och trostolkning, uttryckt i psalm och sång.

Ett analytiskt hymnologiskt språk innefattar vidare forskning kring det *musikaliska* språket. Samma melodi användes förr gärna till flera olika texter. Tendensen i modernt psalmskapande är att varje psalmtext bör ha en egen melodi vilket får som följd större spridning av melodier och kompositörer. Av inventeringen har bl.a. framgått att nya kompositörer i inte liten grad accepteras i skilda nordiska folkkyrkors psalmböcker. En annan tendens är att det tycks växa fram en ambition hos dem som sysslar med psalm och sång att både skapa text och musik – en tendens som är särskilt tydlig i sekulärproduktionen. Ungdomens text och musik har dock fortfarande svårt att vinna acceptans i folkkyrkornas psalm och sång.

Vid den nordiska hymnologiska konferensen i Helsingfors hösten 2014 kunde man möta detta mångdimensionella analytiska hymnologiska språk på flera sätt.[145] Existentiella och sociala frågor i ett hymnologiskt perspektiv behandlades i flera seminarieinlägg, det musikaliska språket exemplifierades dels i en redovisning och analys av inspelad församlingssång i juletid, dels i en internordisk presentation av nya psalmer som sjöngs gemensamt av konferensdeltagarna, dels i en presentation av finsk kyrkomusik, förmedlad av kyrkomusikstuderande vid Sibelius-akademin. Olika kyrkomusikaliska traditioner analyserades i några seminarier. Det teologiska perspektivet hade som grundtema frågor om tolkning av det gemensamma budskapet och nödvändigheten av nytolkningar i nya situationer. På så sätt blev konferensen en illustration till vad tillämpningen av ett mångdimensionellt analytiskt hymnologiskt språk kan leda till och en avisering om behovet av ett integrerat forskningsperspektiv i framtiden. Ett sådant forskningsperspektiv kan anknytas till internationell forskning och öka den internationella forskningsanknytningen i den nordiska hymnologiska forskningen.

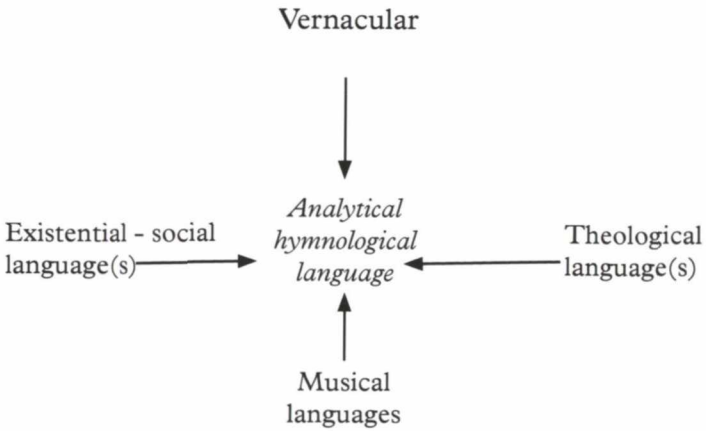

Sven-Åke Selander, TD, FD, professor emeritus i kyrkovetenskap vid Lunds universitet.

Mailadresse: sven-ake.selander@ctr.lu.se

Källor och litteratur

Dejlig er jorden. Psalmens roll i nutida nordiskt kultur- och samhällsliv. Karl-Johan Hansson – Folke Bohlin – Jörgen Straarup (red.). Åbo: Åbo Akademis förlag, 2001

Den danske salmebog 2002. København: Det Kgl. Vajsenhus Forlag, 2012 *samt Tillæg til Den Danske Salme Bog.* København: Det Kongelige Vajsenhus' Forlag, 1994

Den svenska psalmboken 1986. Stockholm: Verbum 1986

Den svenska psalmboken 1986 med tillägg. Stockholm: Verbum 2002

Heyr, himna smiður. Medeltida psalm av Kolbeinn Tumason på Nordens folkspråk. Lund: Jubileumskansliet/Nordhymn, 2003

Holter, S. W. m.fl. *Nytt Norsk Salmeleksikon, I–III.* Trondheim: Tapir Akademisk Forlag Akademika, 2011–2013

Hymn, Song, Society. Tapani Innanen & Veli-Matti Salminen (eds.). Publications, The Church Research Institute 63. Helsinki: Unigrafica, 2016

Kjœrgaard, J. *Salmehåndbog I-II*: I Salmehistorie. Med biografier af forfatterne i Den Danske Salmebog. Købehavn: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag, 2003 II Salmekommentarer til salmerne i Den Danske Salmebog. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag, 2003

Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv. Sven-Åke Selander & Karl-Johan Hansson (red.). Lund: Arcus, 2008

Nisser, P O & Selander, S-Å, "Den svenska psalmboken 1986 i Svenska kyrkan" i *Psalm i vår tid.* Årsboken Svenskt Gudstjänstliv 81/2006. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2006 s 11–43

Nisser, P O, Selander, I, Bernskiöld, H. *Psalmernas väg.* Kommentarer till text och musik i den svenska psalmboken. Band 1. Visby: Wessmans musikförlag, 2014

Norsk salmebok 2013. For kirke og hjem. Stavanger: Eide forlag, 2013

Psalmer i 90-talet. Stockholm: Verbum, 1994

Psalmer i 2000-talet. Stockholm: Verbum, 2006

"Rapporter från övriga nordiska länder", Peter Balslev-Clausen, Åge Haavik, Einar Sigurbjörnsson, Birgitta Sarelin, i *Årsbok för svenskt gudstjänstliv* 81. Skellefteå: Artos, 2006

Sálmabók islensku kirkjunnar. Reykjavik: Skélholtsútgáfan í umbodi kirkjuráds, 1997, tillägg 1991, 1997 och 2013 (Sálmar 2013)

Salmebok 2008. Forslag til ny norsk salmebok. Del 1: De nye salmene. Høringsutgaven. Bergen: Eide forlag, 2008

Svensk Psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Antagen av kyrkomötet i februari 1986. Helsingfors: Församlingsförbundets Förlags AB, 1987 samt *Sång i Guds värld.* Tillägg till Svensk psalmbok för den evangelisk lutherska kyrkan i Finland. Antaget av kyrkomötet i november 2015 (FiSv 2015). Helsingfors: Fontana, 2016

Sveriges kyrkohistoria 1 Missionstid och tidig medel-

tid. Bertil Nilsson. Stockholm: Verbum 1998
Vår nya psalmbok, Per Olof Nisser (red.). Stockholm: Verbum, 1987
Virsikirja. Hyväksytty kirkolliskokouksen ylimääräisessä istunnossa 13. helmikuuta 1986. Helsinki: Suomen kirkon sisälähetysseura, 1987 samt tillägg *Virsikirjan lisävihko.* Hyväksytty kirkolliskokouksessa 4. marraskuuta 2015 Helsingfors: Kirjapaja, 2016

Bilaga Inventering[146]

Danmark

Lisbeth Smedegaard Andersen
Da 1994: 777, Da 2002: 69 Du fødtes på jord og lå som et spædbarn, 1984, 1996 M: E Haumann 1987
Da 1994: 822, Da 2002: 248 Med thomaskravet står vi her, med tvivlens skæl, Joh. 20: 24–29, 1988 M: E Haumann 1987
Da 1994: 841 Lagt på bakketop og høj, 1990 M: a E Haumann 1990 b DDK 365
Da 1994: 850, Da 2002: 413 Vi kommer, Herre, til dig ind, 1982 M: E Haumann 1982 alt. DDK 101
Da 2002: 22 Gådefuld er du, vår Gud!, 1993 M: Da 2002: 158 alt. Da 2002: 303
Da 2002: 131 Blåt vælded lys frem bag skyers skred, 1988 M: E Haumann 1987 alt. Da 2002: 383
Da 2002: 413 Vi kommer, Herre, til dig ind 1982 M: E Haumann
Da 2002: 717 I går var hveden moden, 1994, 2000 M: N Söderblom Da 2002: 717
Sv 2006: 865 Jesus berövas sina kläder / Gud er dold M: W Egmose

Hans Anker Jørgensen
Da 1994: 771, Da 2002: 658 Når jeg er trøt og trist, når modet svigter, 1986 M: L Lunderskov 1975 alt. Da 2002: 743
Da 1994: 774 Biler dytter, klokker ringer, 1991 M: M Wendler 1991
Da 1994: 779, Da 2002: 68 Se, hvilket menneske, se, hvilket sind! [...] Sådan er Skaberen. Sådan er Gud!, 1987 M: M Wendler 1987
Da 1994: 795 Vi tror ikke på løgn og reklame, 1983 M: Da 2002: 98
Da 1994: 812, Da 2002: 197 "Min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig!", 1991–1993 M: a M Wendler 1991 b M Nyord 1999
Da 1994: 821 Mal byen rød og jorden grøn! Han som var død, 1987 M: a DDK 109 b Da 2002: 238
Da 1994: 835 Du, som lader græsset gro, 1981–82 M: H Kihldorph 1989 alt. DDK 391
Da 1994: 851 Kom alle folk på denne jord, 1979 M: DDK 2
Da 1994: 869 Vort hjertes dybe længsel, 1977, 1985 M: a M Wendler 1986 b Da 2002: 437
Da 1994: 872 Alt kommer vældende hulter til bulter, 1985 M: J Høybye 1987
Da 1994: 903 Nu svinder dagen bort, 1979–1980 M: a L Lunderskov 1975 b DDK 311
Da 2002: 369 Du, som gir os liv og gør os glade, 1982, FiSv 2015: 883 ToM: H A Jørgensen

Anette Broberg Knudsen
Da 1994: 829 Når stjernerne skælver, 1987 M: a A

Madsen 1987 b R Jensen 1992
Da 1994: 914 Den lune aftenvinde strøg gennem Edens trœer, 1988 M: DDK 307

Sten Kaalø
Da 1994: 796 Frostblank er morgentimens grund, 1992 M: J Nielsen 1992
Da 1994: 848 Jeg takker Dig i himlen, 1987 M: DDK 215

Holger Lissner
Da 1994: 773 Gud, vi kalder dig for Far, 1985, 1993 M: E Sommer 1992
Da 1994: 809 Jesus var bange i ørkenens sand, 1982 M: E Sommer 1983
Da 1994: 838 Himlenes himle, de rummer dig ikke, 1990 M: DDK 172
Da 1994: 846 Gud Herrens ord kom til Abraham, 1970, 1982 M: H Lissner 1970
Da 1994: 860, Da 2002: 371 Du fylder mig med glœde, 1977, 1978 M: a E Hovland 1978 b W Bjerborg 1977
Da 1994: 874, Da 2002: 678 Guds fred er glœden i dit sind, 1983 M: DDK 340
Da 1994: 881 Her må alle blomster dø, 1983 M: A Pedersen 1983
Da 2002: 414 Den Mœgtige finder vi icke, 1989, 1996 M: Da 2002: 410 alt.: DDK 677
Da 2002: 660 Kom, hjœlp mig, Herre Jesus, nu kan jeg ikke mer, 1993 M: Dansk melodi 17. Årh.
Da 2002: 698 Kain, hvor er din bror? 1 Mos 4, 1–16 ToM: H Lissner 1972
Sv 2006: 836 Det går genom världen en virvlande dans M: a M Bojesen b F Sixten
Sv 2006: 905 Nu lämnar vi tillbaka vad oss en gång blev givet M: E Sommer
Sv 2006: 914 Du är den jag aldrig fattar M: Anna Cederberg Orreteg
No 2008: 69 Du forsvant inn i skyen M: E Sommer
No 2008: 88 Dagen blir så kort ved Allehelgen M: E Kobbelgaard
No 2008: 185 Et år er endt, og rike var de dager M: W Egmose
No 2008: 280 Den mektige finner vi ikke M: B Gunge
No 2008: 298 Du ble til i vann og mørke M: P Møller
No 2008: 355 Her må alle blomar døy M: A Pedersen
No 2013: 21 Nå tenner vi vår adventskrans, 1974 ToM: H Lissner

Johannes Møllehave
Da 1994: 785 Alle skal skrives i mandtal, 1985 M: N V Bentzon 1985
Da 1994: 790 Hyrderne stod på marken, 1970 M: H Gregersen Dal 1970
Da 1994: 811 Det er angstens sved, han sveder, 1985 M: W Egmose 1989
Da 1994: 871 Nåden er et ord fra Gud, 1985 M: a E Kusk 1981 b DDK 260
Da 1994: 885 Da 2002: 171 Lazarus lå i sin grav, 1985 M: a N V Bentzon 1985 b H Petersen 1995

Jens Rosendal
Da 1994: 763 De dybeste lag i mit hjerte, 1990 M: Fuzzy (J W Pedersen) 1988
Da 1994: 820 Kørt trœt og kørt fast. Håbet er ikke mere, 1986 M: P Møller 1986
Da 1994: 840 Du, som ud af intet skabte, 1973 M: P Møller 1974

Lars Busk Sørensen
Da 1994: 764 Bekender vi har syndet, 1990 M: DDK 215
Da 1994: 786 Det går i nat et glœdesbud, 1990 M: W Egmose 1991
Da 1994: 804 Lazarus, i morgenlyset, 1990 M: a P Andreassen 1992 b DDK 356
Da 1994: 808 Det kolde månelys ned mellem vintersorte grene, 1986 M: a K Brinch 1992 b DDK 427
Da 1994: 813 Som et ansigt, der er slidt ind til angstens kiselfarver, 1986 M: a W Egmose 1987 b DDK 123
Da 1994: 842, Da 2002: 331 Uberørt af byens travlhed, 1990 M: K Brinch 1990
Da 1964: 897, Da 2002: 731 Nu står der skum fra bølgetop, 1990/1993 M: a H Wellejus 1993 b DDK 21
Da 1994: 899 Solen begynder at gløde, 1990/1992 M: W Egmose 1990
Da 1994: 908, Da 2002: 370 Menneske, din egen magt, 1986 M: a W Egmose 1988 b DDK 18

Sverige

Göran Bexell
Sv 1986: 563 Se på himlens många fåglar, 1971 M: a L-E Ängeborn 1973 b Herrnhut efter 1735
Sv 1986: 637 En gång i tidens morgon är jorden ny, 1972 M: E von Kock

Tomas Boström
Sv 1994: 882, Sv 2006: 954 Du har aldrig begärt av mig ToM: T Boström 1979
Sv 1994: 902, Sv 2006: 959 Som en blomma vissnad, som en slocknad glöd ToM: T Boström 1991, 1993
Sv 2002: 711 Jag tror på en Gud, en enda ToM: T Boström 1992
Sv 2006: 818 När solen står och badar i sin egen spegelbild ToM: T Boström
Sv 2006: 896 Det mals ett mjöl mot en sten någonstans ToM: T Boström
FiSv 2015: 903 Se mig när jag knäpper mina händer M: ToM Boström 1988

Anna Brummer
FiSv 2015: 818 Tack min Gud för öron, 2006 M: Tanzania
FiSv 2015: 842 Lilla lammet följer stjärnans glans ToM: A Brummer 2003

Ylva Eggehorn
Sv 1986: 463 Gråt inte mer Maria, 1970 M: D Helldén 1972
Sv 1994: 850 Sv 2006: 937 Han är hos er han går med lugna steg, 1976 M: J Ferm 1991

Sv 1994: 856 Sv 2006: 939 Här är världen, se den vakna till en dag av nåd och strid, 1988 M: S-E Bäck 1988
Sv 1994: 870, Sv 2006: 947 Gud, du andas genom allt så att hela världen lever varje natt och varje dag M: Fr Sixten
Sv 2006: 846 Väglöst är landet du måste besöka M: M Bojesen
Sv 2006: 857 En enda vind som blåser genom muren M: H Kennermark
Sv 2006: 861 Se ur den frusna marken går julrosen i blom M: M Bojesen

Per Harling
Sv 1994: 803 Med gåtfulla rymder och knoppar som brister, 1991 M: K Solli-Schøien 1991
Sv 1994: 825 Ge kyrkan kraft att höras bland stadens många ljud ToM: P Harling 1991
Sv 1994: 854 I en värld full av kosmiska under ser barnet det vi inte ser ToM: P Harling 1977
Sv 1994: 886 För livets skull ska sanningen bli synlig ToM: P Harling 1991
Sv 1994: 887 Gud, vår jord är gjord av dig, 1989 M: Traditionell från Filippinerna
Sv 2006: 827 Vad är det för fel på tiden M: P G Petersson
Sv 2006: 875 Släpp loss spratten! Smitta skratten! M: B Snickars
Sv 2006: 893 Här vid ditt bord möts himmel och jord M: D McLean
No 2008:286 Som gasten siktar ett land ToM: P Harling
No 2008:343 Du lille barn som delte vårt liv M: C-A Næss

Jonas Jonson
Sv 1994: 833, Sv 2006: 929 När du går från dopets källa, 1991 M: L Hernqvist 1991
Sv 2006: 920 Där Guds Ande är, är frihet, 1978 M: P Harling 1978
Sv 2006: 924 Tro kyrka, tro, 1992 M: F Sixten 1992
No 2013: 79 Vi takkar Gud for alle dei som vitna om hjartans fridom, 1999 M: C H H Parry 1904
FiSv 2015: 820 Omätlige, vars hjärta rymmer världen, 2005 M: A Brummer 2014
FiSv 2015: 941 Som solen glöder M: P G Petersson

Tore Littmarck
Sv 1986: 218 Jag har ofta frågor, Herre ToM: T Littmarck 1972
Sv 1994: 819 Ett heligt arv är kyrkan, Guds Ord i varje tid ToM: T Littmarck 1992
Sv 2002: 732 Att leva är att fråga ToM: T Littmarck 1972
Sv 2002: 743 Var glad, för Kristus lever!, 1976 M: J Steurlein 1575

Martin Lönnebo
FiSv 2015: 823 Du är gränslös, du är nära M: a A Brummer 2014 b I Ekman (Danielson)
Fi 2015: 810 Som gränslösa vidder M: S E Bäck

Christina Lövestam
Sv 2006: 855 Minns du Maria, den dagen bland bergen M: N Lindberg
Sv 2006: 867 Gläd er och jubla, för den som lever är

inte längre bland de döda!, M: N Lindberg
Sv 2006: 876 Du har kommit till mig som en doft i vinden M: P Harling
Sv 2006: 902 Vi ber för konfirmanderna till dig som skapat allt M: amerikansk
FiSv 2015: 881 På bröllopsdagen ber vi M: Sverige 1693
FiSv 2015: 910 Du vänder ditt ansikte till mig, 1991 M: J Mattsson 1991

Margareta Melin
Sálmabók 1997: 591 Ó Gud, ég veit hvad ég vil, M: T Erséus
Sv 1986: 549 Min Gud, jag är bedrövad och söker mig till dig, 1980 M: Wales 1865
Sv 1986: 609 Advent är mörker och kyla, 1969 M: L Å Lundberg 1970
Sv 2002: 747 Tack, min Gud, för att jag vaknar frisk och glad till en ny dag, 1969 M: L Å Lundberg 1974
Sv 2006: 921 Kristus i mig är en källa till liv, 1991 M: L Johansson 1991
No 2008: 98, No 2013: 784 Takk, min Gud, for hele meg, 1958, 1960 M: P E Styf 1970

Per Håkan Sandberg
Sv 2006: 821 Res oss upp igen vår skapare och vän ToM: P-H Sandberg
Sv 2006: 916 Ge mig en plats där jag kan växa ToM: P-H Sandberg

Tommie Sewón
Sv 2006: 826 Gå med Gud som skyddar dem som älskar ToM: T Sewón
Sv 2006: 912 Psalm för ambivalenta / För den som alltid står och väger ToM: T Sewón

Lars Westberg
FiSv 2015: 830 Du kom från bortom allt vi vet och känner, 2014 M: S Fietz 1977
FiSv 2015: 937 Jag vet att jag lever just nu, 2005 M: C Cederholm 2005

Norge

Anne-Grethe Leine Bientie
No 2013: 295 Jupmelen gïele, voestes biejjien govloe / Skaperens stemme høres en morgen, Samisk, 2006 M: Gœlisk folkton
No 2013: 439 Aejlies gåatan båetebe laavloen / Fyll Guds hus med sang till hans œre, Samisk, 2009 M: K E Hartviksen 2009

Arve Brunvoll
No 2013: 77 Du Ord frå alle œver, og evig Gud av Gud!, 1978 M: W H Ferguson 1919
No 2013: 252 Ein bustad har du vore, Gud, etter Sal 90, 1975 M: Scottish Psalter 1634
No 2013: 255 Kor herleg, Gud, å prise deg!, etter Sal 65, 1975 M: Scotish Psalter 1615
No 2013: 328 Min hyrding er vår Herre Gud, etter Sal 23, 1976 M: J S Irvine 1882
No 2013: 432 og S Ellingsen Vi syng med takk og glede for Gud, vor kjære Far, 1978 M: E Gruber 1953 etter V Triller 1555

No 2013: 559 Gud, send ditt ljos, di sanning ut, etter Sal 43, 1975 M: Det engelske Genéve-psalteret 1556/ Este's Psalter 1592
No 2013: 722 Du gav meg, Gud, eit liv i denne verd, 1978 M: E Hovland 1979

Arnold Eidslott
No 2008: 28, No 2013: 106 Alt har du gitt oss, Herre, livet er i din hånd, 1993 M:T Kverno 1993
No 2008: 34 Gå sakte og let etter de rådløse hender M: Å Watne
No 2008: 256 Vær stille for håpets skyld M: Kj M Karlsen
No 2008: 267 Trøst oss her og nå når våre tårer brenner M: A Bolstad

Bjørn Eidsvåg
No 2008: 43, No 2013: 144 Du låg og skalv av angst på kne ToM: B Eidsvåg 1984, 1987
No 2013: 69 I en natt så klar og kald, av en ung og tapper mor, i en krybbe ToM: B Eidsvåg 1992
No 2013: 362 En tåre renner fra ikonet, en mager mann med tornekrone ToM: B Eidsvåg 1992
No 2013: 449 Som et barn ble du båret til meg ToM: B Eidsvåg 1980
No 2013: 721 Du har eit liv som er verdt å leva ToM: B Eidsvåg 1978
No 2008: 218 Så altfor mange tårer lot me renna ToM: B Eidsvåg
No 2008: 258 Eg ser at du e' trøtt ToM: B Eidsvåg

Svein Ellingsen
Av samtliga 43 texter förtecknas här av utrymmesskäl enbart sådana som återfunnits i ett annat nordiskt land men inte i No 2008, 2013.
Da 1994: 890 Mit liv er mit, 1977 med H Lissner M: R Forsberg 1978
Sv 1994: 897 Nu då jag är förd åt sidan, 1973 M: P Harling 1992
FiSv 2015: 855 Vinden känner inga gränser M: A Bengtsson
Sálmabók 1997: 546 Þú heyrir, Gud, að hrópar / Du hör, Gud, att jag ropar M: H Askelsson 1985
Sálmabók 1997: 572 Lof söngur ómar svo heyra má heimur / Lovsången ljuder M: J V Ugland 1977
Sálmabók 1997: 587 Vér lofum þig, Kristur M: H Gullichsen 1976
Sálmar 2013: 829 Þú, helgur andi, endurnýar allt / Du gode Hellig Ånd fornyer alt M: A S Sullivan

Edvard Hoem
No 2008: 37 Lov Herrens namn, lov han mi sjel M: Norsk folketone fra Stangvik/Nordmøre
No 2008: 49, No 2013: 163 No vaskar han føtene deira, 1995 M: No 2008: S Tveit , No 2013 H Sommerro 1995
No 2008: 51, No 2013: 177 Bleik på krossen heng han, 1993 M: H Sommerro 1993
No 2008: 122 Ver vennleg mot ein framand som spør om nattely M: S Tveit
No 2008: 140, No 2013: 740 Eit lite barn voks opp til mann og sa at han var Gud, 1983 M: H Sommerro 1983
No 2008: 143, No 2013: 741 Du søv under himlens stjerner, men draumen finn ingen fred, 1993 M:T Kverno 1995
No 2008: 174, No 2013: 829 Så stilt som berre vin-

den snur, 1992 M: H Sommerro 1992
No 2008: 187, No 2013: 333 No kallar sol og sommarvind, 2002 M: H Sommerro 2002
No 2008: 194, No 2013: 854 No stig vår song, vår takk til Gud, 2007 M: H Berge 2007
No 2008: 330, No 2013: 657 No vender Guds kalenderblad, 2004 M: K A Vestad 2004
No 2013: 304 Når heile verda syng mot Gud, 1993, 1996 M: H Sommerro 1993
No 2013: 305 Vente, vente Herrens time, 1993 M: H Sommerro 1993
No 2013: 729 Kvar er du, Gud? Kvar finn vi deg?, 2009 M: H Ødegaard 2009

Vidar Kristensen
No 2008: 152, No 2013: 766 Herre, din jord bœrer mat nok for alle, 1978 M: K S Schøien 1978
No 2008: 312, No 2013: 622 Dine gaver venter på oss, Jesus, 1998 M: P A Tveit 1998
No 2013: 243 Gud skapte lyset og livet og meg, 2003 M: P A Tveit 2003
No 2013: 359 Jeg har en venn som har gitt sitt liv for at jeg skal få leve, 1971 M: Svensk folketone
No 2013: 435 I Guds rike gjelder ikke samme målestokk som her, 1988 M: P A Tveit 1988
No 2013: 634 Den vanskeligste bønnen å be med ærlig sinn, er bønnen: La din vilje skje, 1987 M: P A Tveit 1990
No 2013: 697 Der det nye livet lever, 1983, 1985 M: P A Tveit 1984
No 2013: 770 Sov godt, kjære lille, 1995 (fritt etter Grundtvig) M: Th Laub 1915

Per Lønning
No 2008: 5 Når Jesus kommer til vår verden, etter en salme av M B Landstad M: P Lønning
No 2008: 182 Dag som flyktar, tid som fer – kva har livet vorte?, ToM: Per Lønning
No 2008: 216 Syng for meg sangen fra livsgledens vår ToM : Per Lønning
No 2008: 292, No 2013: 542 Guds hus er eit under: ein bustad på jord ToM: P Lønning 1999
No 2013: 263 Å Gud for jord og alter, stig ned og se vår nød!, 1972, fritt etter G K Chesterton 1903 M: Engelsk folketone 1904
No 2013: 735 Gud, i en tid da alle krefter røynes, 1969 M: K Nystedt 1969
FiSv 1986: 406 Vår styrka är som blad och blom, 1979 M: C Nielsen 1919

Gerd Grønvold Saue
No 2008: 13, No 2013: 67 Guds frelse til verda er komen, 1992 M: K Hermes 2006
NO 2008: 47, No 2013: 152 Høye seiersrop stiger på ny i Jerusalem, 1988 M: H Gullichsen 1990
No 2008: 138, No 2013: 723 Herre, rekk ut din allmektige hånd, 1990, 2008 M: K Nystedt 1990
No 2008: 341, No 2013: 876 Livet gitt og tatt tilbake, trøst oss, Gud, 2001 M: K Nystedt 2001
No 2013: 563 Når jord og himmel møtes her, 1988, 1996 M: H Gullichsen 1990
No 2013: 588 Vi samles till dåp i din kirke på jord, 1979 M: J P E Hartmann 1852
No 2013: 750 All livsens ljosglans slokna brått, 1990, 1996 M: H Gullichsen 1990
No 2013: 828 Herre, så stiger vår takk til deg, 1991,

1996 M: I J Eliassen 1991

Eyvind Skeie
I No 2013 har Skeie bidragit med 38 psalmer. Av utrymmesskäl förtecknas här inga ytterligare psalmer utan hänvisas till de tidigare nämnda. Dessutom representerad i:
Fi 2015: 839 Nu i den heliga timmen M: T W Aas
FiSv 2015: 884 O, Jesus Krist, förvandla mig M: V-U Almqvist 2004
FiSv 2015: 895 Kristna, kom i morgonljuset M: Kaj-Erik Gustafssonl

Arne Erik Sæther
No 2013: 558 Kom, la oss samles ved Guds bord, 1974 M: H W Holmsen
No 2013: 560 Her er vi, Herre, 1979 M: H W Holmsen 1979
No 2013: 561 Midt i vår verden, her hvor vi bor, står et bygg som et tegn på vår tro, 1979
M: A Øien 1979

Tore W Aas
No 2008: 32, No 2013: 105 Shine your light – on me, Jesus, med J L Groth ToM: T W Aas 1989
No 2008: 68, No 2013: 223 Holy, holy, holy / Verdig, verdig, verdig ToM: T W Aas 2004
No 2008: 295, No 2013: 564 Som barn i ditt hus, med H-O Mørk ToM: T W Aas 1996

Sven A Aasmundtveit
Sv 2006: 863 Kvinnan som smorde Jesus M: H Kennermark
No 2008: 139, No 2013: 743 Velsignet være dere som gir brød i tomme hender, 1998 M: Irsk folketone
No 2013: 395 Som toner i en evig sang, 2008, etter Qumrantext M: Irsk folketone

Finland
Finländska psalmboken 1987, 2015

Leena Impiö
Fi1987: 218 Tuomme luokse, 1984 M: H Albert 1640/Ruotsissa 1820
Fi 1987: 246 Murheeni syvyydestä, 1984 M: T Tampereelta
Fi 1987: 464 Kuin oksat vihannoivat, 1984 M: T Sortavalasta

Anna-Mari Kaskinen
Fi 1987: 488 Jeesus, sinä itsekin olet ollut pieni, 1984 M: T Kuusisto 1954
Fi 1987: 489 Sinua, suuri Jumala, yhdessä ylistämme, 1984 M: T Pohjois-Savosta
Fi 1987: 502 Jeesus, meitä kosketa nyt, ota luoksesi erehtynyt, 1985 M: P Simojoki 1985
Fi 1987: 503 Taivaan Isä suojan antaa. Hän on Isä jokaisen, 1985 M: P Simojoki 1985
Fi 1987: 513 Jeesus, sinä huomaat meistä jokaisen, 1984 M: P Simojoki 1984
Fi 1987: 517 Herra, kädelläsi asua mä saan, turvallisin käsi päälä maan, 1982 M: P Simojoki 1982
Fi 1987: 581 Kiitos, Jumalamme, kun annoit kauniin maan, 1986 M: P Simojoki 1985
Fi 2015: 913 Minä olen Herra, Jumalasi
Fi 2015: 918 Rauhan Herra, suo rauha

Fi 2015: 931 Joskus sisimpäämme kasvaa ilon kukkamaa
Fi 2015: 950 Laulu kuuluu kirkkotiellä
Fi 2015: 960 Maksettu on velkani mun
Fi 2015: 974 Isästäni Jeesus, kiittää tahtoisin
Fi 2015: 978 Te autuaat, te murheelliset maan
FiSv 2015: 846 Kom ihåg dem / Muista niitä M: P Simojoki
FiSv 2015: 899 Glädjen växer i mitt hjärta / Rukous on silta M: J Salminen
No 2008: 269 Du så meg, kjære Jesus, alt den gang M: P Laaksonen
Sv 2002: 764 Länge har jag försökt M: J Löytty 1986

Pekka J. Kivekäs
Fi 1987: 55 Jäi taakse vuori kirkastuksen, käy Jeesus kohti Golgataa, 1984 M: T Pohjois-Savosta
Fi 1987: 175 Seurakunta koolla on, Herra, huoneessasi, 1984 M: J Crüger 1653
Fi 1987: 417 Jeesus, askeleesi painoit pintaan maan, 1984 M: Ruotsissa 1697
Fi 1987: 591 Uudet taivaat, uuden maan sanassaan, 1986 M: B Johansson 1979
Fi 2015: 961 Laulan, koska herätit minut kuolemasta

Pia Perkiö
Fi 1987: 125 Kosketa minua, Henki, kosketa, kirkkaus!, 1979 M: I Kuusisto 1979
Fi 1987: 429 Ylitse kaikkien rajojen tuska ja murhe on yhteinen, 1977 M: A Kuorikoski 1977
Fi 2015: 942 Aurinko tanssii
FiSv 1986/2003: 740 Måtte han som ger allt gott M: H Albert 1640 (svensk tradition)

Anna-Maija Raittila
FiSv 1986: 57 Maria, Herrens moder, Fi 1987: 52 Maria, Herran äiti, ei nähnyt eteenpäin, 1976 M: Ranskassa 1557, Tysk folkmelodi 1500-talet
Fi 1987: 104 Pilvimuurista valo välähtää, 1979 M: Negrospirituaali
Fi 1987: 138 Herra valtaistuimeltaan enkeleitä lähetää, 1979 M: A Luttenberger 1890
Fi 1987: 140 Autuaita kaikki hengessänsä köyhät, autuaita Herran köyhät!, 1984 M: J Neander 1680
Fi 1987: 219 Kasteen kirkas vesi on niin kuin lähde pohjaton, 1979 M: Böömissä 1541
Fi 1987: 236 Kätesi laske, Herramme, suojaksi rakkaan lapsemme, 1979 M: Ranskassa 1543
Fi 1987: 428 Kiitos suuren Kuninkaan, joka siunaa kirkkoaan, 1979 M: H Albert 1640/ Ruotsissa 1820
Fi 1987: 463 Kanssa luomakuntansa liiton solmi Jumala, 1984 M: Keskiajalta/ Saksassa 1544
Fi 1987: 498 Nyt kulkee halki korpimaan Jumalan lapsen tie, 1958 M: W Mason viim. 1797
Fi 1987; 510 Sinä, Jeesus, ymmärrät parhaiten, kun katsot sydämeen, 1982 M: Englantilainen kansansävelmä
Fi 1987: 523 Loit, Herra, minut maailmaasi, nyt työni tarkoitusta kyselen, 1984 M: Saksassa 1690
Fi 1987: 525 Suurempi kuin sydämeni Jumalan on rakkaus, 1984 M: Saksassa 1738
Fi 1987: 527 Kun askeleeni hidastuu ja muista jälkeen jään, 1979 M: A Krieger 1667; FiSv 1986: 500 När mina steg blir dröjande, 1979, M: A Krieger

1665
Fi 1987: 529 Vieläkin Herra tuhlaa päiviini lämpöään, 1984 M: T Pieksämäeltä
Fi 1987: 595 Lähdimme liikeelle isien maasta, 1984 M: H F Nørfelt 1978
Niilo Pekka Rauhala
Fi 1987: 33 Kun kansa yössä vaeltaa, varjoissa kuoleman, 1979 M: J Crüger 1653
Fi 1987: 248 Jeesus, joka lempeänä itkeviä lähestyt, 1979 M: Ruotsissa 1697
Fi 1987: 249 Pois kirkas suvi kulkee ja syksyyn kypsyy maa, 1976 M: a T Kuortaneelta b W H Doane 1868
Fi 1987: 395 Jo ennen syntymääni, kun uinuin toivona, 1984 M: M Vulpius 1609
Fi 1987: 466 Oi Herra, kaiken luoja ja siunauksen tuoja, 1976 M: Saksassa 1495
Fi 1987: 468 Syliisi hellään sulje nyt, Jeesus, lapsemme, 1976 M: Y Koskimäki 1976
Fi 1987: 470 Kirkaat riemun äänet soivat tänään sydämessäni, 1976 M: J Schop 1642
Fi 1987: 476 Kun päivä laskee Emmauksessa, niin silloin oppilailleen ilmestyy, 1976 M: A M Smith 1941
Fi 1987: 479 Sinussa, Kristus, luotiin kerran taivas ja kaikki maailma, 1984 M: G Neumark 1657
Fi 1987: 507 Herra, lahjanasi sain nuoren elämäni, 1976 M: T Nikkola 1985
Fi 1987: 528 Luoksemme päivät menneet kuin virta saapuvat, 1979 M: T Sortavalasta
Fi 1987: 576 Maa hohtaa lumivaipassansa, on Luoja itse luonut hangen, jään, 1984 M: Saksassa 1690
Fi 1987: 604 Oi Herrani, kun matkani käy kuolemaan, 1977 M: J Linjama 1979

Pekka Simojoki
Sv 2002: 719 Kom nu, helig Ande ToM: P Simojoki 1991
Sv 2002: 742 Varför blickar ni mot gravens djup? Han är inte här ToM: P Simojoki / P Nyman 1991
Sv 2002: 794 Vi är inte här förgäves ToM: P Simojoki 1990
Fi 2015: 908 On yksi nimi ylitse muiden

Seppa Ilmari Suokunnas
Fi 1987: 91 Pääsiäisen kirkas aamu koittaa, väistyy yön ja pimeyden valta, 1983 M: A Kuorikoski 1983
Fi 1987: 443 Annoit, Herra, tehtävän sinun seurakunnassasi, 1984 , FiSv 1986: 249 Herre du har anförtrott M: T Pohjanmaalta

Leena Talvikki Suutarla
Fi 1987: 481 Jumala, käsissäsi sairaana olla saa, kun voimani on poissa ja mieltä ahdistaa, 1984 M: T Kalannista
Fi 1987: 570 Luomisen juhlaa täynnä jälleen on kaikki maa, 1984 M: H Andersén 1984

Finlandssvenska psalmboken 1986/1996/2015

Göran Andersson
FiSv 2015: 924 Nu lyser våra backar, 1985 M: K Grüsser 1985

Anna Brummer
FiSv 2015: 818 Tack, min Gud, för öron, 2006 M:

Tanzania
FiSv 2015: 842 Lilla lammet följer stjärnans glans ToM: A Brummer 2003

Anna Eriksson
FiSv 2015: 857 Ljuset som jag tänder ToM: A Eriksson 2003, 2004
FiSv 2015: 901 Gud, jag undrar över livet ToM: A Eriksson 2007

Karin och Fredrik Erlandsson
FiSv 2015: 819 När jag klappar, klappar du med mig, 2013 M: F Erlandsson 2013
FiSv 2015: 893 Det gäller dig och det gäller mig M: okänd/ M Svarvar 2014

Lars Huldén
FiSv 1986: 584 Jag har ett hem, ett ljuvligt hem M: K-E Gustafsson 1985
FiSv 1986: 746 Nu faller höstens sista löv ToM: L Huldén 1985
FiSv 1986: 751 Älskad vare denna kyrka M: J Schop 1642

Anna-Mari Raittila (d. 2012)
FiSv 1986: 434 På denna jord, vår Herres verk, 1976 M: C Nielsen 1915
FiSv 1986: 500 med A Kurtén När mina steg blir dröjande M: A Krieger 1665
Pia Perkiö
FiSv 1986: 406 Vår styrka är som blad i blom, 1979 M: C Nielsen 1919

Niilo Rauhala
FiSv 1986: 749 Fröjdetoner klingar klara M: J Schop 1642

Seppo Suokunnas
FiSv 1986: 249 Herre, du har anförtrott, 1984 M: J R Ahle 1664

Catharina Östman
FiSv 1986: 461 Som människor möts vi på vägen, 1982 M: T Lindgård 1983
FiSv 1986: 472 Vi är tyngda, trötta, tomma, 1982, 1985 M: K-E Gustafsson 1982
FiSv 2015: 945 Som en flod genom tiden M: R Löfman 1990

Island
Sálmabók 1997, Sálmar 2013

Kristján Valur Ingólfsson
Sálmabók 1997: 591 O, Guð, ég veit hvað ég vil M: T Erséus
702 Guð sem skapar líf og ljós M: Hj H Ragnarsson 1995
708 Það skín ekkert ljós inn í skammdegismyrkrið [vintermörkret[M: Hj H Ragnarsson 1995
713 Kom þú, ó, Kristur, kom þú í helgum anda M: J Tómasson 1995
731 Drottinn Guð af himni háum M: W A Mozart
Hjalmar Jónson
Sálmabók 1997: 564 Á dimmri nótt u bárust boð M: R S Willis

586 Þu sem líf af lífi gefur M: J Crüger 1649

Pétur Þórarinsson
Sálmabók 1997: 551 Í bljúgri bœn og þökk til þín / I ödmjuk bön och tack till Dig M: Ameriskt Þjóðlag / Amerikansk folkmelodi M: P Þorarinsson
Salmabok 1997: 707 Frá Guði er líf mit ToM: P Þorarinsson
Sigurbjörn Einarsson
Sálmabók 1997: 30 Lof sé þér, Guð, þín líkn ei þver M: Genf 1551
223 Þig lofar, faðir, líf og önd M: 10.öld / N Decius 1539
226 Vér játum trú á góð an Guð / Vi bekänner tro på en god Gud (efter M Luther) M: 15. Öld / Wittenberg 1524
267 Kristur, sem reistir þitt ríki á jörð M: M Franck 1627 / Th Laub 1902
559 Hér leggur skip að landi (efter Es kommt ein Schiff geladen) M: Köln 1608
577 Sjá ljóma yfir húmsins höf (efter Wir wollen alle fröhlich sein M: H Cyriacus Spangenberg 1568
578 Lof sé þér Guð, þvi lífsins sól M: M Vulpius 1609
588 Guð, vor góði faðir M: Fr Schubert 1826
590 Faðir vor, þín eilíf elska vakir M: Th Sigurbjörnsson 1985
701 Guð faðir, himnum hœrri M: N Selnecker 1587
709 Þú heyrír spurt: Er hjálp að fá M: S Geirsson 1977
710 Jarðnesk ljós við lífsins brautir M: R Lowry 1864
711 Drottinn, Guðs sonur, sem duftið mitt bar M: Írskt Þjóðlag
724 Leiftra þú, sól M: J Ásgeirsson 1997
734 Salm. 103 – S Einarsson Lofa, sál mín, lofa Drottin M: J Goss 1869

Noter

1 Sveriges kyrkohistoria 1 Missionstid och tidig medeltid. Bertil Nilsson. Stockholm: Verbum, 1998 s 70–77; Lund – medeltida kyrkometropol. Symposium i samband med ärkestiftet Lunds 900-årsjubileum, 27–28 april 2003. Per-Olov Ahrén & Anders Jarlert (red.). Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift – Årsbok 2014, Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis 47. Lund: Arcus, 2004.
Den följande framställningen utgör en utvidgad undersökning med utgångspunkt från den inledningsföreläsning som jag höll vid konferensen Hymn – Song – Society vid Hanasaari Cultural Centre i Espoo i Finland den 1–4 oktober 2014. Jag har avvaktat att Finska evangeliskt-lutherska kyrkan skulle anta två nya psalmbokstillägg, ett finländskt och ett finlandssvenskt för att kunna ta hänsyn till dem. De antogs den 4 november 2015 och publicerades 2016. Engelskspråkigt material från konferensen redovisas i Hymn, Song, Society. Tapani Innanen & Vel-Matti Salminen (eds.). Publications, The Church Research Insitute 63. Helsinki: Unigrafica, 2016.
Tack till Nordenvänner som hjälpt mig med information när jag inte själv kunnat komma längre.

2 Kolbeinn Tumason (1173–1208), hövding och skald på norra Island, skrev visor, varav flera finns bevarade. På sin dödsbädd diktade han "Heyr, himna smiður". Först 1945 kom psalmen in i den

isländska psalmboken och sjungs numera ofta till en melodi av Th Sigurbjörnsson (1938–2013).

3 1938–2013, isländsk tonsättare.

4 Heyr, himna smiður. Medeltida psalm av Kolbeinn Tumason på Nordens folkspråk. Lund: Jubileumskansliet/Nordhymn, 2003.

5 Dejlig er jorden. Psalmens roll i nutida nordiskt kultur- och samhällsliv. Karl-Johan Hansson – Folke Bohlin – Jörgen Straarup (red.). Åbo: Åbo Akademis förlag, 2001.

6 Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv. Sven-Åke Selander & Karl-Johan Hansson (red.). Lund: Arcus, 2008.

7 Rapporter från övriga nordiska länder, Peter Balslev-Clausen, Åga Haavik, Einar Sigurbjörnsson, Birgitta Sarelin, i Årsbok för svenskt gudstjänstliv 81. Skellefteå: Artos, 2006 s 108–120.

8 Den danske salmebog 2002. København: Det Kgl. Vajsenhus Forlag, 2012 (Da 2002).

9 Tillœg til Den Danske Salme Bog. København: Det Kongelige Vajsenhus' Forlag, 1994 (Da 1994). "Tillœgget er redigeret af et redaktionsudvalg, der blev nedsat af davœrende kirkeminister Torben Rechendorff den 26. maj 1991."

10 Norsk salmebok 2013. For kirke og hjem. Stavanger: Eide forlag, 2013 (No 2013).

11 Salmebok 2008. Forslag til ny norsk salmebok. Del 1: De nye salmene. Bergen: Eide forlag, 2008 (No Forsl 2008). Förslaget är en del av "den instillingen om 'reform av kirkens gudstjenesteliv' som Kirkerådet sender til höring på grunnlag av det utredningsarbeid Nemnd for gudstjenesteliv har sluttført i april 2008. Forslaget er utarbeidet av Nemnd for gudstjenestelivs underutvalg for salmer og salmebøker", Forord sid V.

12 Den svenska psalmboken 1986. Stockholm: Verbum, 1986 (Sv 1986).

13 Psalmer i 90-talet. Stockholm: Verbum, 1994 (Sv 1994). Tillägget har utarbetats inom Svenska kyrkans församlingsnämnd, arbetsgruppen i hymnologi, 1986–93 och är anbefallt av dåvarande ärkebiskopen Gunnar Weman.

14 Den svenska psalmboken 1986 med tillägg. Stockholm: Verbum, 2002 (Sv 2002). Utgåvan är en kombination av Den svenska psalmboken 1986 och ett tillägg som "är utarbetat under ledning av Verbum Förlag. Tillägget har bearbetats av Svenska kyrkans musikråd samt antagits av Evangeliska Fosterlandsstiftelsens styrelse" (ibm).

15 Psalmer i 2000-talet. Stockholm: Verbum, 2006 (Sv 2006). Utgåvan utgör resultatet av ett samarbete, i linje med Kyrkomötets uppdrag att bereda marken för kommande psalmboksrevision, mellan Nämnden för kyrkolivets utveckling och Verbum Förlag. Innehållet är beslutat av Nämnden för kyrkolivets utveckling efter samråd med Biskopsmötet. Materialet har förankrats i Svenska kyrkans gudstjänstråd och Svenska kyrkans musikråd samt anbefallts av dåvarande ärkebiskopen K G Hammar. I häftet ingår även ett urval av de psalmer från Psalmer i 90-talet som bedömts som mest brukade.

16 Suomen Evankelis-Luterilaisen Kirkon Virsikirja. Hyväksytty kirkolliskokouksen ylimääräisessä istunnossa 13. helmikuuta 1986. Helsinki: Suomen kirkon sisälähetysseura, 1987 (Fi 1987) samt Vir-

sikirjan lisävihko. Hyväksytty kirkolliskokouksessa 4. marraskuuta 2015. Helsingfors: Kirjapaja, 2016.

17 Svensk Psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Antagen av kyrkomötet i februari 1986. Helsingfors: Församlingsförbundets Förlags AB, 1987 (FiSv 1986), Koralpsalmboken 1996 där ytterligare antal koraler infördes som tillägg till Svensk Psalmbok 1986 samt Sång i Guds värld. Tilllägg till Svensk psalmbok för den evangelisk lutherska kyrkan i Finland. Antaget av kyrkomötet i november 2015. Helsingfors: Fontana, 2016.

18 Isländska psalmboken, Sálmabók íslensku kirkjunnar, 1972, tillägg 1991 (nr. 532-616) och 1997 (nr. 701-772 (psalmer) + 737-772, Taizé, lovsånger, Psaltarpsalmer), tillägg Sálmar 2013, nr. 801-962.

19 Utförligare biografier finns i Jørgen Kjærgaard, Salmehåndbog I-II. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag, 2003: I Salmehistorie. Med biografier af forfatterne i Den Danske Salmebog II Salmekommentarer til salmerne i Den Danske Salmebog, vidare Stig Wernø Holter m.fl., Nytt Norsk Salmeleksikon I–III. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag Akademika, 2011–2013. Se även Per Olof Nisser, Inger Selander, Hans Bernskiöld, Psalmernas väg. Kommentarer till text och musik i den svenska psalmboken. Band 1. Visby: Wessmans musikförlag, 2014.

Såvitt känt finns följande undantag från den angivna urvalsprincipen, motiverat av att dessa personer avlidit nära den tid då psalmboken blivit färdig eller som gjort särskilda insatser: Tore Littmarck, död 2007, Anna-Maija Raittala, död 2012, Sigurbjörn Einarsson, död 2008, Bedric Janacek, död 2007, Thorkell Sigurbjörnsson, död 2013.

20 I det norska psalmlexikonet presenteras översättarna under särskild rubrik.

21 Förekomst i både förslag respektive tillägg *och* i psalmbok i samma land räknas som förekomst i ett land.

22 F 1929, författare och bildkonstnär, förnyare av norsk psalmdiktning.

23 F 1924, organist och tonsättare, Fredikstad, Norge, ledamot av psalmboks- och koralbokskommittéer.

24 1947–1999, organist i Løgumkloster, senare i Vor Frelsers kirke, Esbjerg.

25 F 1945, organist, musikpedagog och tonsättare, Oslo.

26 1911–1982, norsk organist, pedagog och komponist.

27 F 1946, norsk organist och tonsättare.

28 1920–2007, tjeckiskfödd organist, Lund.

29 F 1944, norsk kompositör, professor vid Musikhögskolan i Oslo.

30 F 1948, domkyrkoorganist i Linköping.

31 F 1913, dansk kompositör, pianist och kördirigent.

32 F 1922, norsk organist och musikpedagog.

33 F 1939, tonsättare, organist och församlingsmusiker, Stockholm, expert i 1969 års psalmkommitté.

34 F 1954, finsk sångpedagog.

35 F 1947, norsk präst, lärare och författare.

36 F 1943, norsk kyrkomusiker, lärare vid Praktisk-teologisk seminar, Universitet i Oslo, från 1989 domkantor i Fredikstad, psalmkompositör.

37 Per Olof Nisser (red.), Vår nya psalmbok, Stockholm: Verbum, 1987; Per Olof Nisser & Sven-Åke Selander, "Den svenska psalmboken 1986 i Svenska kyrkan" i *Psalm i vår tid.* Årsboken Svenskt Gudstjänstliv 81/2006. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2006 s 11–43.
38 F 1937, dansk präst och författare.
39 1919–2000, dansk pianist och tonsättare.
40 F 1954, dansk violinpedagog, dirigent för Luxemburgs filharmoniorkester.
41 F 1957, dansk IT-konsulent, projektledare.
42 F 1945, student- och församlingspräst i Köpenhamn.
43 F 1958, dansk organist och adjunkt.
44 F 1945, lärare, senare sogneprœst i Sdr. Bjert.
45 F 1948, dansk musikpedagog och tonsättare.
46 F 1930, norsk psalmdiktare, författare och översättare.
47 F 1947, norsk organist och tonsättare.
48 F 1950, författare, lyriker, journalist, Stockholm.
49 F 1933, kyrkomusiker, kompositör, Borlänge.
50 F 1946, svensk musiker, låtskrivare och pianist.
51 F 1954, teol. dr., Uppsala.
52 F 1948, präst, författare och kompositör, Uppsala.
53 F 1945, IT-chef, musikledare i Pingströrelsen, sångförfattare och kompositör, Karlskrona.
54 1921–2007, prost, tidigare verksam inom KFUM, kyrkoherde, författare och kompositör.
55 1928–1990, komminister i Stockholm.
56 F 1958, finsk författare och översättare av bl.a. psalmer, musikaltexter och sånger för barn.
57 F 1958, finsk sångare, musiker och teolog, tonsättare.
58 F 1944, diakon och författare, Helsingfors.
59 F 1931, finsk modersmålslektor, medlem av Finlands svenska psalmkommitté 1975–1983.
60 F 1933, finsk kyrkomusiker och lärare vid Sibelius-Akademin, ledare för Nationaloperan, tonsättare, professor.
61 1911–2008, Sigurbjörn Einarsson, isländsk präst, teol. dr., biskop.
62 F 1934, sogneprœst vid Holmens kirke i Köpenhamn.
63 F 1944, dansk organist och kantor, tonsättare.
64 F 1906, dansk organist och musikpedagog.
65 F 1947, svensk kyrkomusiker.
66 F 1954, kyrkomusiker, rektor för Sjœlland Kirkemusikskole, Roskilde.
67 F 1964, dansk kompositör.
68 F 1943, professor i etik i Lund, rektor för Lunds universitet, ledamot av 1969 års psalmkommitté.
69 F 1953, svensk metodistpastor, författare, tonsättare, sångare och konstnär.
70 1917–1998, svensk musikpedagog, kördirigent och tonsättare
71 F 1945, kantor, tonsättare och musikförläggare, Ångermanland.
72 F 1962, tidigare domkyrkoorganist i Härnösand, domkantor i Trondheim, tonsättare.
73 F 1926, kompositör och musikförläggare,

Göteborg.
74 F 1972, finlandssvensk kyrkomusiker, organist och tonsättare, verksam i Johannes församling i Helsingfors.
75 F 1960, dansk tonsättare och dirigent.
76 F 1939, docent i missionsvetenskap i Uppsala, bitr. generalsekreterare i Lutherska Världsförbundet, biskop i Strängnäs, psalmdiktare.
77 F 1958, svensk musiklärare, kompositör/arrangör ofta med pedagogisk inriktning.
78 F 1945, norsk kyrkomusiker, lärare i musikteori vid Oslo universitet, tonsättare.
79 F 1930, teol.dr., biskop i Linköping, författare.
80 1919–1994, professor, tonsättare, violinist och pedagog, Stockholm.
81 F 1949, svensk präst, författare och psykoterapeut.
82 F 1953, pastor i Sv Missionsförbundet/Equmenia, sångskrivare, Angered, Göteborg.
83 F 1965, svensk riksspeleman och kompositör.
84 F 1934, svensk jazzmusiker, tonsättare och arrangör.
85 F 1935. Präst, författare och tonsättare, Stockholm.
86 F 1946, organist i Kristiansand, kompositör, orgelkonsulent.
87 1958–1999, norsk kyrkomusiker, tonsättare och dirigent.
88 F 1941, svensk musiker.
89 1951–2012, svensk tonsättare.
90 1919–2001, professor, finsk körledare, musikpedagog och kyrkomusikexpert.
91 F 1955, norsk kompositör.
92 F 1928, norsk teolog, professor, biskop och politiker.
93 F 1957, kompositör, kördirigent, grundare av gospelkören Oslo Gospel Choir.
94 F 1942, kyrkomusiker, organist, tonsättare, lärare vid Sibelius-Akdemin.
95 F 1925, norsk lärare och författare, verksam inom den evangelisk lutherska frikyrkan.
96 1915–2014, norsk tonsättare, särskilt körmusik.
97 F 1948, finlandssvensk specialpedagog, ornitolog, vissångare och diktare.
98 F 1939, åländsk musiklektor.
99 F 1955, finsk musiker, sångskapare och sångboksutgivare.
100 F 1935, teol.kand., författare, Jönköping.
101 1813–1882, lekmannapredikant, sångare och gitarrist, Karlshamn, komponerade, samlade och utgav samlingar av andliga sånger.
102 1914–2004, teol.dr. h.c., författtare och översättare, Lund, ledamot av 1968 års kyrkohandbokskommitté, expert i 1969 års psalmbokskommitté.
103 F 1966, svensk artist, sångerska och låtskrivare. Efter genombrottet 1983 har hon sålt flera miljoner skivor, inte minst i Norge.
104 Om officiella tillägg i nordiska länder se ovan.
105 En mera fullständig redovisning av psalmförfattare och psalmernas första rad finns i Bilaga Inventering.
106 F 1947, dansk musiker och skådespelare.
107 F 1944, dansk jazzpianist, organist i Skjern.

108 F 1952, kompositör, organist vid Risskov kirke, Århus.
109 F 1954, lärare och kompositör.
110 F 1934, dansk domorganist, dirigent och författare.
111 F 1970, svensk församlingsassistent, skribent och sångförfattare.
112 F 1910, professor, tonsättare, musikpedagog och dirigent i Stockholm.
113 F 1960, svensk musikpedagog.
114 F 1957, svensk kyrkomusiker och musikteoripedagog.
115 F 1949, läkare, Kalmar.
116 F 1933, svensk kompositör och pianist.
117 F 1923, kyrkomusiker i Uppsala, kompositör.
118 F 1954, samisk psalmdiktare.
119 F 1937, teolog och filosof, professor i Bergen, författare i liturgi och hymnologi, psalmdiktare. Har haft flera tunga uppdrag inom Norska kyrkan.
120 F 1926, statsstipendiat i Norge, kristen lyriker, räknas som förnyare av den kristna litteraturen.
121 F 1954, präst, norsk låtskrivare och artist.
122 F 1949, präst, norsk diktare och författare.
123 F 1950, norsk teolog, förlagsman, läroboksförfattare och psalmdiktare.
124 F 1943, norsk kyrkoarkitekt, aktiv församlingsmedlem, psalmdiktare och grundare av ungdomskören "Crossing".
125 F 1955, pastor, rektor vid Frikirkens Studiesenter, föreläsare och psalmdiktare.
126 F 1955, norsk musiklärare, kompositör och organist.
127 1951–2012, organist i Bugårdens kirke 1985, i många år drivkraft bakom Sandefjords kyrkomusikaliska liv.
128 F 1952, kompositör, musiker och sångare, professor vid Trøndelag Musikkonservatorium.
129 F 1954, norsk kantor, kompositör.
130 F 1931, norsk musiker och körledare.
131 F 1956, norsk präst och vissångare.
132 1928–2012, produktiv författare och översättare av bl.a. psalmer.
133 F 1926, professor vid Helsingfors universitet, språkvetare, finlandssvensk författare.
134 F 1936, kyrkoherde, medverkat med bibelöversättning samt medverkat i handboks- och psalmboksarbete.
135 F 1961, slagverksmusiker, kurslärare, skivproducent, ledare för Finska Missionssällskapens etno-gospelgrupp, Jakaranda.
136 F 1962, finsk sångare, musiker och låtskrivare.
137 F 1945, docent, hymnologi, liturgik och kyrkohistoria.
138 Folklig variant från Österbotten av en J Crüger-melodi.
139 F 1961, finlandssvensk textförfattare.
140 F 1930, finlandssvensk kyrkomusiker i Helsingfors Lukas församling, arbetat med psalmvalslistor och liturgiskt sång-material.
141 Isländsk musiker och låtskrivare.
142 F 1947, präst, psalmförfattare och översättare.
143 F 1952, isländsk kompositör.
144 Den följande framställningen grundas på författarens inledning vid det avslutande estradsamtalet

At se med ordene: et interview i anledning af en salmebogsudgivelse

UFFE HOLMSGAARD ERIKSEN

I marts 2015 udkom salmebogen "Guds øje er en tordensol" med 64 salmer af Simon Grotrian. Den er på én gang en slags opsamling, der kigger tilbage på Grotrians omfangsrige salmeproduktion, som begyndte så sent som i 2006 med Jordens salt og verdens lys (Forlaget Borgen). På den anden side peger udgivelsen også fremad, idet den rummer helt nye tekster og, ikke mindst, en hel række nye melodier komponeret til Grotrians tekster.
I anledning af udgivelsen mødte Hymnologi sidste efterår Simon Grotrian og redaktionen bag bogen, sognepræst Louise Højlund samt musiker og underviser Jesper Gottlieb. Samtalen fandt sted i Simon Grotrians lille rækkehus i Lemming, hvor han bor og arbejder i sit "lille laboratorium", som han siger. Der blev serveret kaffe og en flødeskumskage, der i løbet af samtalen blev inddraget som eksempel.

Tordensol og velsmagende ord

Det første, man lægger mærke til, når man står med Simon Grotrians salmebog i hånden er forsidens ekspressive illustration af Peter Brandes og så titlen "Guds øje er en tordensol". Kritikere af Simon Grotrian har peget på, at hans salmer er svære at forstå, at de er abstrakte. Men det forholder sig helt modsat, svarer han selv, da jeg spørger ham, hvad en tordensol er:

"En tordensol skal tages helt bogstaveligt. Man skal se den for sig: det er en sol, der skinner, når det regner, bare med tordenvejr. Solen har en energi og kraft, man kan ikke kigge direkte på den, og det med tordenvejret er dramatisk. Det er ikke sukker, det er salt; det er et stærkt udsagn om Gud, det skal have schwung og sige 'værsgo!' Hvis jeg havde skrevet "Guds øje er en sol" ville det have været banalt, men her er det en sol, der skinner i tordenvejr."

Louise Højlund nikker bekræftende og tilføjer, at titlen svarer til evangeliet, der også er dramatisk. Titlen er hentet fra en af linjerne i Grotrians salmer, "Guds nåde er en vintergæk", og de andre var ikke i tvivl, da Grotrian foreslog den.

Initiativet til udgivelsen kom oprindeligt fra Simon Grotrian selv, men på foranledning af forlaget blev han opfordret til at lave den som en decideret salmebog - med tekster, melodier og kategorier, som vi

kender det fra salmebøgerne. Til den opgave valgte han Louise Højlund og Jesper Gottlieb. Selv har han altid set sine salmer primært som læsesalmer, der skal kunne læses uden at synge til:

"Jeg tænker slet ikke på, at salmerne skal kunne synges, når jeg skriver dem. En stor kompliment, jeg har fået, var at flere af mine salmebøger er blevet læst på hospice. Det er meget personligt - mange læser også salmer i salmebøgerne for at finde styrke. Jeg kan selv godt lide de gamle - de gamle er gode, altså salmer af Grundvig... og ja, jeg må indrømme, jeg også godt kan lide nogle stykker af Ingemann" griner han, mens han forklarer, hvordan han beundrer den slidstyrke, de gamle salmer har. Selvom de ikke er skrevet med en syngende menighed for øje, så er de alligevel utroligt sangbare, indskyder Jesper Gottlieb:

"De er utroligt mundrette og 'smager godt'. Sproget er velsmagende, ordene er velvalgte. I nogle tekster smuldrer ordene som tørt knækbrød, men Simons salmer er som en dejlig flødeskumskage. De er enormt sangbare, og det ser man når man skal sætte melodi til dem."

At dykke som en muldvarp

Igennem interviewet spørger jeg flere gange til den kreative proces med at skrive salmer - begynder det med et tema, relaterer salmerne sig til kirkeårets læsninger, eller er der bestemte intentioner bag? Grotrian svarer overraskende: "Nej, det er der ikke. Jeg ved faktisk ikke, hvad jeg gør. Jeg sidder her i mit lille laboratorium og skriver. Pludselig en dag for snart ti år siden begyndte jeg at skrive salmer. Det var noget med formen og rimene. Først skrev jeg én salme, så fem og så pludselig en hel samling. Jeg forestillede mig ikke, at det skulle komme så vidt. Når jeg skriver salmer, må jeg dykke lidt som en muldvarp. Jeg har ikke noget overblik over, hvad der skal stå. Jeg følger og lytter til min indre stemme og bygger på min fornemmelse og intuition. Der må hverken være for meget eller for lidt - det skal være så koncentreret som muligt. Jeg kan ikke se på forhånd, hvad jeg skriver - pennen skriver det og så ser jeg det. Det er som Octavio Paz vist nok sagde: 'jeg ser ikke med øjnene, ordene er mine øjne'".

I forhold til mit spørgsmål om relation til kirkeårets læsninger svarer Grotrian, at det nemt ville blive alt for stift, hvis han skulle skrive noget bestemt, og at bibelhistorien "jo allerede er fortalt én gang". Dog har han visse retningslinjer, han følger, bl.a. at han undgår omvendt ordstilling og gerne retter og forsøger at koncentrere sit materiale, så det "kan komme op i det hymniske leje, hvor tonen løftes. Det sker, hvis sproget er godt. Her er der plads til både glæde og grin. Men der er selvfølgelig også noget bagved, en forkyndelse", forklarer han, hvortil Højlund supplerer:

"Der står det, der står. Det er lidt ligesom med Chagalls malerier, der skal ses op og opleves, selvom de kan virke underlige ved første øjekast. Men som med billederne er det ikke på grund af den smukke form - det er fordi der er en sandhedskerne bag ved ordene i Simons salmer." Grotrian nikker og forklarer: "Mine

tekster er jo ikke en ny grundlov. Det er åbne tekster. Det handler om kristendom, men jeg ved ikke bedre end modtageren, hvad mine salmer handler om."

Udvælgelse, kategorier - og en måge!
Louise Højlund har stået for udvælgelsen af salmerne. Det oprindelige udkast var lidt større, men i samråd med Jesper Gottlieb og Simon Grotrian landede salmebogen på i alt 64 salmer:

"Først og fremmest har jeg haft menigheden for øje i udvælgelsen. Salmerne skal kunne bruges i en gudstjenestesammenhæng. Derfor har vi også inddelt dem i kategorier som f.eks. årstider og kirkelige handlinger. Salmerne er, som Simon siger, ikke skrevet ud fra et tema, så man skal heller ikke se kategorierne som bestemmende for teksterne. Kategorierne er ikke mere end de er - en vejledning. Man kan bruge dem til at slå op og finde forslag til brug. Kategorierne er de samme, som man finder i salmebogen og højskolesangbogen, så det er ret klassisk."

I forhold til udvælgelsen af salmerne og inddeling i kategorier har Louise Højlund haft frie hænder, på nær én salme, som Simon Grotrian gerne ville have flyttet over i kategorien "begravelser". Omvendt har Louise Højlund også blandet sig i en af Grotrians salmer: "Der var en, hvor du havde en måge med. Og så havde du pludselig taget den ud - men så krævede jeg mågen tilbage", griner hun sammen med Simon Grotrian, der bedyrer at han generelt har blandet sig så lidt som muligt i processen.

Musik i teksterne
Jesper Gottliebs første møde med Simon Grotrians salmer gav straks inspiration til at komponere melodier til teksterne - og den proces åbner også for en forståelse og en dybde, fortæller han:

"Når man komponerer, er det tit meget intuitivt. Men når man så skal sidde og skrive noder og tekst ind i et nodeprogram, så sker der noget helt særligt, fordi man læser teksten langsomt ord for ord. Da jeg skulle lave noderne til "Guds øje er en tordensol" kunne jeg blive helt rørt af ordene. Det var en helt tredje måde at forstå salmerne på. Midt i min professionelle opgave som komponist og noderedaktør kunne jeg sidde og blive ramt af ord som f.eks. "solbærskrin", få en oplevelse blot ved at mærke ordenes lyd."

Ud over Jesper Gottlieb har ti andre komponister medvirket med hovedsagligt nyskrevne melodier. Simon Grotrian havde selv peget på et par af komponisterne, men ellers var det Jesper Gottlieb, der stod for at sende tekster ud til udvalgte komponister og vælge blandt de melodier, der kom ind. Det var vigtigt, at komponisterne blev spredt over bogens kategorier, så én komponist f.eks. ikke kun sad med begravelsessalmer. Flere typer komponister repræsenteret, og der er ikke fra Jesper Gottliebs side tilstræbt nogen ensformighed i melodierne og satserne:

"Vi har ikke givet komponisterne bestemte retningslinjer. Så nogle melodier egner sig godt til at blive spillet på guitar og har becifringer, mens andre er

mere klassiske og i den gregorianske stil og egner sig bedre til kirkekor. Der er selvfølgelig tråde til traditionen, men vi har ikke ønsket at skrive *i* traditionen."

Den gode melodi

"Jeg er vokset op med at synge i kirkekor, lytte til Beatles og Gerschwin, så jeg holder af den gode melodi.", forklarer Jesper Gottlieb. "Den skal være sangbar og ikke banal. For mit eget vedkommende går jeg ikke analytisk til værks, som nogle af de andre komponister gør. Det er meget umiddelbart - og nogle gange har jeg heller ikke læst hele teksten til ende, men forsøger at ramme noget som folder teksten ud. Hvis man tænker for meget over det, kan melodien ende langt fra målet. Så jeg ser det som en slags leg, hvor strukturen på et tidspunkt viser sig", uddyber han, mens Simon Grotrian drager parallel til at skrive tekster: "det er vigtigt, at man tør lege med det frem for at det bliver for forstandspræget!".

Ifølge Jesper Gottlieb er det svært at beskrive nøjagtigt, hvad en god melodi er, "men man ved når den er der. Det sangbare er ikke en firkantet størrelse, men man ved. når det ikke virker". Louise Højlund bryder ind og forklarer: "det skal i hvert fald ikke være en C-dur skala op og ned, og så mener jeg også, at man bør have tiltro til sin menighed. Selvom noget kan ser anderledes ud, er det ikke nødvendigvis svært at lære. Det der med smagsdommeri på menighedens vegne - det skal man lade være med!".
Simon Grotrian stemmer i og fortæller, at de allerede igennem nogen tid har brugt et hæfte med ti af hans salmer til salmesangsaftener og gudstjenester i Lemming Kirke: "jeg har selv været med til gudstjenester, hvor de har været sunget, og det har været spændende at opleve, hvordan de er blevet godt modtaget. Som sagt ved jeg ikke selv, hvad jeg gør, det vil tiden vise. Men det er sjovt at se, hvad andre gør med mine tekster", slutter han af, mens det sidste stykke flødeskumskage bliver indtaget en sensommerdag i muldvarpens laboratorium i Lemming.

Uffe Holmsgaard Eriksen er cand.theol. og ph.d. på en afhandling om den byzantinske hymnedigter Romanos Melodos. Arbejder især med oldkirkelig liturgi og hymnografi, men også med moderne nordisk salmedigtning og praktisk teologiske problemstillinger. Leder af ensemblet Psalmodie, der spiller salmer i nordisk folkemusikstil.

Mailadresse: uffeholmsgaard@gmail.com

Sang om Martin Luther

TEKST: ANNE VAD

Melodi: Nu har vi altså jul igen

Hvem hylder vi med brask og bram og alskens dippedutter?
Med sok og jubilæumsdram? Vi fejrer Martin Luther!!
Med Luther-øl og Luther-and og Luther-playmobiler,
og Luther-klistermærker, man kan sætte fast på biler!
En tros-modist, en reformist, en hidsigprop, en from salmist,
og først og sidst en lut- og sprogekvilibrist.

Hvem bytted' jura ud for bøn, og klosterliv og kutter?
Et lyn! Og så blev bjergets søn til munk og Martin Luther!
Hvem skriftede i timevis, og sagde "Wir sind Bettler"
med hang til velstegt böhmisk gris...Guds tigger er vist mæt. Nå!
En glad gourmist, en from salmist, en hidsigprop, en tros-modist,
og først og sidst en lut- og sprogekvilibrist.

Hvem hamred' teser på en port, og blev en mediestjerne,
så aflads-paven gik i sort ved reformistens ærinde?
Hvem stod i ensom majestæt i rigsdags-tidevandet,
Og sa': "Her står jeg"! - Guds-iklædt – og: " Jeg kan ikke andet"!
En gudsgardist, en afladstrist, en hidsigprop, en reformist,
og først og sidst en lut- og sprogekvilibrist.

Hvis mantra lyder livet ud: "Sola sola scriptura"?
Men 'skriften' stod dog også brud med nonnen Fru Von Bora!
Kathrina tog i Luthers sted så virtuost hver tete
i hus- og handelsøjemed. Hun kaldtes stolt "Hr. Käthe"!

En nonne-prist, en glad gourmist, en hidsigprop, en afladstrist,
og først og sidst en lut- og sprogekvilibrist.

Profetisk var den gås med lår, der fyldte modets gane
på ham, der ændred' troens kår, på ham, Europas svane.
At kirkeliv og samfundsliv er dét, du ser og smager,
det skyldes Martin Luthers skriv. Den stærke borg behager!
En ånds-artist, en from salmist, en hidsigprop, en nonneprist,
Og først og sidst en lut- og sprogekvilibrist.

Anne Vad er kirkesanger og cand.mag. i dansk, kulturformidling og billedkunst. Salmedigter. Akademisk medarbejder i Kirkeministeriet.

Mailadresse: anne.vad@hotmail.com

Anders Dillmar: Kyrkomusikens förändring under andra halvan av 1900-talet

(1) Harald Göranssons studietid och verksamhet som kyrkomusiker; (2) Harald Göransson som musikpedagog och folkbildare; (3) Harald Göransson och gudstjänstmusikens omvandling; (4) Harald Göransson och psalmsångens förnyelse. Skellefteå: Artos, 2015. ISBN: 9789175807 71-3; 978917580 772-0; 978 917580773-7; 9789175807 74-4

RECENSION AV MATTHIAS LUNDBERG

För många födda i Sverige efter 1950 ger nog kyrkomusikern, administratören, hymnologen och musikforskaren Harald Göransson (1917-2004) intryck av att "alltid ha funnits" i kyrkans musikliv. Det går inte att tänka sig en mer central gestalt, med engagemang och inflytande (ja, ibland rent av makt) inom kyrkomusikutbildning, psalm- och kyrkohandboksfrågor, liturgisk utveckling, notutgivning, med flera områden. 2004 slutade denna epok ganska abrupt, då Göransson – aktiv in i det sista – gick ur tiden. Drygt tio år senare utkommer nu Anders Dillmar med ett musikvetenskapligt bokslut: 1 800 sidor om Harald Göranssons liv, gärning och ständigt skiftande arbetsfält, tecknat utifrån systematiska studier av en omfattande och mångfacetterad kvarlåtenskap och levande minnesbilder.

I denna tetralogi har Göransson fått en historisk-kritisk behandling av ovanligt ingående och uttömmande mått. Sådan uppmärksamhet vederfars ironiskt nog oftast bara dem om vilka man säger – som man brukar göra om Göransson – att de inte kräver någon

närmare presentation. Det är värt att notera att det allmänna samtidsmedvetande man i sådana fall refererar till – och där Göransson idag ännu är ett portalnamn – är högst dynamiskt. Nämnas kan att t.ex. Arthur Adell eller Albert Runbäck tidigare under 1900-talet inte krävde någon närmare presentation, heller inte fick någon för framtiden, och nu i bredare lager är långt ifrån centrala namn när man talar om svensk kyrkomusikhistoria. Det mest avgörande med Dillmars böcker är alltså kanske att de lyfter fram Göransson och hans insatser på en rad områden och skriver in honom i framtiden. Ryktbarheten på traderat plan omsätts alltså i tryck, och Göranssons insatser kodifieras. Detta har naturligtvis stort fog för sig – som folkbildare, psalmboks- och handboksredaktör, formell musikauktoritet inom Svenska kyrkan, och som lärare till generationer av kyrkomusiker på Kungliga musikhögskolan, kan Göransson med fördel användas som prisma för belysning av hela det stökiga 1900-talets kyrkomusikaliska utvecklingslinjer, även de små vrår där han inte själv befunnit sig. Dillmars studier ligger materialmässigt i skärningspunkten mellan historiska dokument och samtida etnografiskt material skapat av författaren själv, det senare genom intervjuer och samtal med en rad personer i nordiskt musik- och kyrkoliv (Lars Edlund, Per-Olof Nisser, med många flera). Den typen av empiri tillåts i balanserade och resonerande framställningar kasta nytt ljus över arkivuppgifter och vice versa. Dillmar gör ett bra jobb med att förutom sina riktade intervjuer, säkert navigera genom de nebulösa anekdotlager som alltid omger en relativt nyligen hädangången person när dennes elever och vänner ännu är i livet. Sagespersonernas uppgifter övertas i sådana lägen aldrig okritiskt, utan underkastas analys, rimlighetsbedömning och värderande avstämning mot mer handfasta källuppgifter. Man kan lite tillspetsat säga att där många idag levande musikforskare, hymnologer och kyrkomusiker vet v e m och v a d Harald Göransson var, presenterar Dillmar en bild som rymmer och erkänner många (men inte alla) av de kända uppfattningarna, och i en extra dimension söker förklarar även h u r Göransson blev vem och vad han var.
De fyra böckerna är tematiskt upplagda: vol. 1 behandlar Göranssons studie- och ungdomstid, vol, 2 Göransson som pedagog, vol. 3 och 4 slutligen den dynamiska tid och miljö i vilken han arbetade, bl.a. med livsverket inom psalmboks-, och handboksarbete – två kommittéer bildade i slutet av 1960-talet, vilka låg bakom 1986 års psalmbok (med koralbok) och 1986 års kyrkohandbok. Inom varje av de fyra volymerna finns en starkt kronologisk struktur, lyckligtvis dock utan att förfalla till ett helt materialberoende framställningssätt. Volym 1 blir på flera sätt ett slags historiografiskt prologomena till de övriga tre. Denna uppdelning ställer speciella krav på framställningen. Dels är ju denna disposition i sig ett meningsbärande anspråk: implicit påstås att det som hände först ledde till det som följde sedan, och att detta skedde inom tre olika utvecklingslinjer, som på något sätt kan avgränsas för separat diskussion. Dessutom inser läsaren snart att Dillmar haft som ambition att varje del ska kunna läsas var för sig, en målsättning som det får sägas att han lyckats med.

Dillmars framställningssätt är tydligt, okonstlat och precist, och långa avsnitt i alla fyra böckerna

är rena lustläsningen för den som intresserar sig för kyrka, musik och kultur under nittonhundratalet. Författaren lyckats mejsla ut fakta och tolkningar ur ganska komplexa material. Som bara ett exempel kan nämnas uttalanden i Göranssons radiomedverkan under 50- och 60-talen, vilka får utvinnas genom jämförelser från å ena sidan bevarade lapidariska utkast i Göranssons efterlämnade handlingar, och å andra sidan anteckningar och brev från lyssnande personer i samtiden. Detta alltså för att man vid den tiden sände ut sitt radioinnehåll i direktsändning utan att spela in det – radio blir alltså källmässigt en genre där idag endast öronvittnesskildringar kan skissa olika personers i samtiden säkert välbekanta ståndpunkter och idéer.

Utöver vissa innehållsliga frågor där alternativa tolkningsmöjligheter skulle kunna påpekas, kan viss kritik riktas mot form och presentation av volymerna. Det som förr kallades tryckfel (eftersom typografen hade satt om den text författaren lämnat ifrån sig), finns ju idag inte, då författaren själv lämnar ifrån sig texten i den form som förlagen arbetar vidare med. I den anmälda fyrväpplingen av böcker finns ett trettiotal småfel av typografisk art, vilket är i högsta laget även för en textmassa av denna omfattning.

Det är omöjligt att här återge och värdera alla spörsmål och temata som avhandlas i de fyra volymerna. Ibland ger detaljnivån och dokumentåtergivningen ett intryck av *horror vacui* från författarens sida. Vad som vid första anblicken framstår som en ogenomträngig mängd av aparta historiska enskildheter och skeenden i det biograferade objektets liv visar sig dock inte sällan ömsesidigt belysa varandra på ett för volymerna enhetsskapande sätt, med samfällda hypoteser, värderingar och analyser. Dillmar är föredömligt saklig i sin framställning och backar inte för att i den andra av volymerna exempelvis återge de ofta ohöljt kritiska rösterna om Göransson som pedagog under senare delen av sitt liv.

Anders Dillmar har skrivit en bokserie om efterkrigstidens och modernismens kyrka och kyrkomusik i Sverige. Harald Göranssons insatser på detta område kan inte underskattas för senare situationer, men även bortsett från dessa framstår denna statskyrkans sista halvsekel som en för liturgi och kyrkomusik blomstrande tid, där kyrkan stod i förbindelse med det omgivande samhället och kulturen på ett sätt som tyvärr snabbt har gått förlorat under de senaste decennierna. Den s.k. "Göransson-epoken" visar att det var möjligt att uträtta storverk för kyrkomusiken då. Utan att idealisera denna tidsperiod inger Dillmars böcker hopp om att det inte borde vara omöjligt att även i framtiden sträva mot en högkvalitativ musikkultur som i hela sitt djup och sin bredd påminner om nittonhundratalets, fast på sin tids villkor.

Mattias Lundberg (f. 1976) är professor i musikvetenskap vid Uppsala universitet. Hans forskning rör bl.a. luthersk musik och liturgi, hymnologi samt 1500-talets musikteori.

Mailadresse: mattias.lundberg@musik.uu.se

Psalmodie: Sela

ANMELDT AF BIRGITTE SØNDERGAARD

Ensemblet Psalmodie består af
Ingeborg Thisted Højlund - vokal og zither
Sofie Mortved - hardingfele og violin
Cecilie Schmidt Dam - cello
Uffe Holmsgaard Eriksen - guitar, græsk bouzouki, cittern og klarinet
Christian Joen Jensen - percussion

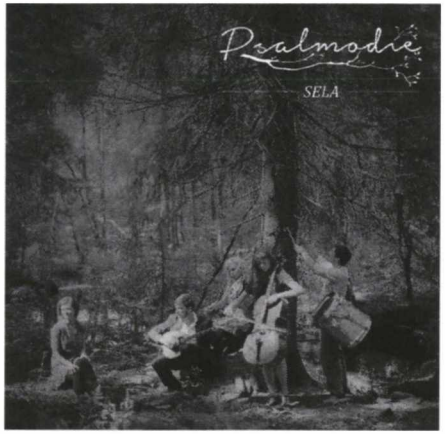

Der er udgivet mange fortolkninger af salmer de senere år og på en måde er det et vovestykke hver gang. Ikke alle salmer er lige egnede til et hvilket som helst arrangement og udtryk, idet vores store mængder af salmer spænder over mange århundreder og dermed afspejler forskellige tiders musik. Psalmodie har gjort vovestykket og det er lykkedes. De 10 salmer på nærværende debutalbum Sela er iklædt en lidt spraglet klædedragt, hvor det mest er en folkemusikalsk tone der dominerer, men af og til blander der sig orientalske klange og latinamerikanske rytmer. En blanding der rent faktisk fungerer.

Der er 6 fortolkninger af salmer fra vor nuværende danske salmebog. Fællesnævneren for disse salmemelodier er, at hovedparten er komponeret i 1500-1600- tallet, og dermed er fra en tid, hvor netop den folkemusikalske iklædning passer fint. En enkelt salme er fra 1915, men Laubs melodi til "Vor Herre! til dig må jeg ty" passer ind i samlingen, idet den afspejler Laubs store interesse for folkeviser og musik fra før 1600.

Med de flotte og velklingende arrangementer bliver der på ingen måde tale om en monoton afsyngning af salmer. Derimod bliver resultatet 10 satser, hvor de enkelte instrumenter, med deres selvstændige linjer og idéer, spiller en ligeså stor rolle som sangerindens klare stemme. Flere steder tilfører sangerinden salmen små frie mellemspil eller overgange mellem vers, fx i "Lover den Herre", men mest tydeligt bliver det selvstændige vokale udtryk i salmen "O, Hoved højt forhånet", hvor der er bestemte ord som understreges ved gentagelser, hvilket er med til at forstærke den alvorlige tekst.

De 4 resterende salmer på CD´en er dels en norsk gendigtning af den latinske adventshymne: Veni, redemptor gentium ("Folkefrelsar, til oss kom"), en hymne som ikke længere er i den danske salmebog, dels to norske folketoner, den ene fra Hallingdal ("Ingen vinner frem til den evige ro") og den anden fra Østerdalen ("Guds folk for sin konge skal kveda"). Arrangementet til "Folkefrelsar, til oss kom" er et pågående arrangement, som passer rigtig godt til hymnen. Sidst, men ikke mindst i rækken af salmer, skal nævnes en nykomponeret melodi til "Guds menighed, syng for vor skaber i løn", komponeret af Uffe Holmsgaard Eriksen, medlem af Psalmodie og den person, der står for de fleste af arrangementerne. Melodien er folkemelodiagtig, og udgør en forfriskende afslutning på cd´en.

Musikerne er dygtige og arrangementerne udstråler stilsikkerhed, selv når Laub's melodi til "Vor herre! til dig må jeg ty" tilsættes en argentinsk tango. Salmen "Jesus, dine dybe vunder" fremstår rent instrumentalt og der leges med rytmens skiftende betoninger. Ligeledes er "Ingen vinner frem til den evige ro" en instrumental sats og klarinetten tilfører folketonen et udtryk, som minder om træk fra den jødiske klezmertradition.

Et flot debutalbum, som er værd at lytte til.

Birgitte Søndergaard, musikpæd. diplomeksamen i musikhistorie og musikteori, cand. mag i musik, underviser og organist.

Mailadresse: birgis3@gmail.com

Niels Thomsen: Jeg kender et land.

Forbrugervejledning til 28 Grundtvigsalmer. Forlaget Vartov, København 2015. 136 sider.

ANMELDT AF JENS LYSTER

Niels Thomsen, tidligere rektor ved Præstehøjskolen i Løgumkloster, er fortrolig med rollen som formidler og underviser. Det ses af den lille sympatiske forbrugervejledning til 28 ikke altid lige fremkommelige Grundtvigsalmer. Med 3-4 sider til hver salme lykkes det at give overblik over og inddeling af salmen og gennem indfølte parafraser forklare vanskelige ord og passager og give læseren aha-oplevelser, når der åbenbares sammenhænge, undertiden i salmen, undertiden i selve den kristne tro. Det er en opbyggelig bog, Thomsen har skrevet, en bog for både læg og lærd.

Forfatteren har ikke bare undervist præster og gjort det med en akademisk autoritet. Han har også en fortid som frimenighedspræst i Ryslinge og mestrer kunsten at fortælle for sine konfirmander. Flere steder i bogen er det, som om målgruppen kunne være hans egne børnebørn, der fx skal bringes til at se forskellen på nuttede juletræsengle og frygtindgydende bibelske budbringere, der er nødt til at sige "frygt ikke" til hyrderne på marken, der overvældes af "kildevæld til lutter frydesange". Han taler ikke ned til børnene, men er i øjenhøjde med dem, fordi han vil dele sin glæde med dem.

Alle kirkegængere kan få glæde af denne bog. Til at slå op i, når de kommer hjem fra gudstjenesten og gerne vil forstå den kringlede Grundtvigsalme, som menigheden lige har sunget. Til kirkegængerne hører ikke mindst præsterne, som i Thomsens overskuelige forbrugervejledning kan hente kvalificeret hjælp og inspiration til salmevalg. Grundtvigs salmer er spækkede med hentydninger, der i dag forekommer fremmede, også for teologiske kandidater. Tag bare pinsesalmen "Var I ikke galilæer", DDS 286, med dette abracadabra-vers

Sandelig, det var Guds finger,
som gav bruden ørnevinger,
midt i ørken hus og gård,
som gav korsets ord fra Østen
sangerstemmen, kæmperøsten
her hos os i tusind år.

Thomsen kaster sig ud i analysen og gør dunkle metaforer fattelige, idet han dog medgiver den undrende læser, at "måske kunne det have været sagt enklere, men man kan ikke foreskrive en visionær,

hvordan hans syn skal se ud". Loyal til det yderste er Thomsen over for Grundtvig. Let og tilsyneladende ubesværet finder han i sine parafraser vej gennem Grundtvigs tungtlæssede vers, så vi ser sammenhængen og meningen, ja, og enkelheden. Kun en eneste gang kommer han Grundtvigs kritikere i møde, ved linjen *dog hvor bønder af hunger dø* i "Lille Guds barn, hvad skader dig", DDS 41, hvor Thomsen "indrømmer, at det er uheldigt ... at man tror, at meningen er, at Gud ikke tager sig af, at bønder dør af sult." Her kunne man gerne, skriver Thomsen, af hensyn til brugerne have fraveget Grundtvigs tekst, for "salmebøger skal ikke være digtantologier."

Præster kan finde inspiration til at forny deres salmerepertoire ved at konsultere denne bog. Fx kan gennemgangen af "Mindes vi en fuldtro ven", DDS 455, hvor nadveren som mindefest rehabiliteres, måske føre til, at denne ofte oversete nadversalme tages mere i brug. Salmen taler stærkt og tydeligt om, at "Kristus er sandt til stede i sit ord. Kommer han ikke synligt på himlens skyer, så kommer han dog hver søndag, ved hver gudstjeneste, ved hver nadver".

I analysen af "Denne er dagen, som Herren har gjort" får vi en nyttig belæring om, at "i hver søndagsgudstjeneste holder vi påske og pinse. Vi fejrer Jesu opstandelse, og vi fejrer Helligåndens komme. Det er alt sammen samlet i søndagens gudstjeneste, ikke som en jubilæumsfest for noget, der skete i meget gamle dage, men som en fest for den virkelighed, der hver søndag er levende til stede".

I sin indledning til bogen skriver Thomsen, at "hensigten med denne samling af tolkninger ikke er at udtømme meningen med salmerne. Det kan man ikke. Men salmebogen har en funktion mere end den at levere salmer til gudstjenesten. Salmebogen har været og er stadig den bedste andagtsbog, vi har. Meningen med denne samling er at give hjælp til at forstå salmerne bedre. Og meningen er ved salmerne at få dybere indsigt i kristentroen." Så det er en opbyggelig bog, der her er begået. Opbyggelig i ordets gode betydning. Opbyggelig ved at gøre os klogere på den rigdom i intuition, i billeder og i syner, som Grundtvig har givet os at tumle med som en indfaldsvej til den kristne tro. Som den gode sjælesørger bemærker Thomsen til verset om, at Gud selv vil rense og frede tro og håb og kærlighed, jf. DDS 320,8: "Godt at synge sådan, når vi er på vej ned i mismod", s. 96.

At forstå Grundtvig er for Thomsen også at forstå Vorherre og hans kærlighed til os. Det kan alt sammen gøres vanskeligt og indviklet af kloge hjerner, men vi forstår det let med hjertet. Sagt sammenfattende i "Nåden hun er af kongeblod", DDS 695 vers 6: "... det må vi alle i det små/ det kan vi alle godt forstå/ som har et menneskehjerte!" Thomsen mestrer den intuitive tilgang til Grundtvig. Særlig nyttig er nok hans gennemgang af helligånds-salmerne, der kan forekomme svært tilgængelige, men han evner at gøre det svære enkelt.

Salmerne bliver tolket, som de står i DDS. Der bliver ikke redegjort for oprindelige vers, der er udeladt i DDS. Det princip fraviger Thomsen så alligevel ved julesalmen "Venner! sagde Guds engel blidt", der er de sidste fem vers af en sang på 17 vers, der står at læse i Højskolesangbogen som julesangen "Nat i østen er ej så lang". Fin er kommentaren til vers 2, hvor budskabet til hyrderne er: "født er han,

ligger svøbt i løn/ i krybben, tag det vare!" Thomsen skriver: "*Tag det vare* hedder det. Det kan betyde: Lær mærke til det. Det er der ikke så meget indhold i. Det kan også betyde: *Pas godt på det.* Det ville være en smuk tanke, at der til de store grove hyrder bliver sagt, at de skal passe godt på det spædbarn, der er alverdens frelser."

Opbyggelig er gennemgangen af "Hil dig, Frelser og Forsoner", hvor *korsets død i vores sted* viser hen til nadveren, hvor legeme og blod "gives for jer". Bevidst undgås de teologiske betegnelser subjektiv og objektiv forsoningslære. I stedet fortæller Thomsen, at *korsets gåde* er spørgsmålet om, hvorledes Jesu død bliver til frelse for mig. Nogle teologer har forsøgt at løse gåden ved, som i vers 5 og 6, at lægge vægten på, at Jesu kærlighed føder kærligheden i os. Andre ved, som i vers 3 og 8, at lægge vægten på, at Jesus er stedfortræder (*korsets død i vores sted*) og forsoner (*du betalte syndens sold)* for os.

Bogen er en praktisk forbrugervejledning, skrevet så alle kan forstå. Derfor den folkelige betegnelse "vers", salmevers, og ikke den akademisk korrekte "strofe". I alle 28 gennemgange er samtlige vers pertentligt aftrykt, så ingen behøver slå efter i salmebogen.

Thomsen citerer nøjagtigt efter 2002-salmebogen, også når den, lidt pjattet, overfromt og inkonsekvent, skriver betegnelser for Jesus med stort. Fx "Hil dig, Frelser og Forsoner", hvor 1953-salmebogen i overensstemmelse med gældende retskrivning skrev "Hil dig, frelser og forsoner". Jeg har kun fundet én upræcis gengivelse i forhold til DDS: vers 7,1 i "Nåden hun er af kongeblod": "Dertil hjælper os nådens Ånd", der rettelig bør hedde "Dertil os hjælper nådens Ånd".

Præcise er også, stort set, de kursiverede bibelcitater efter den sidste autoriserede oversættelse. Jeg kunne have ønsket mig, at Bibelselskabets standardiserede forkortelser uden punktum var anvendt, så vi ved et "Matt" kunne slippe for vaklen mellem "Mattæus" (s. 60), "Matthæus" (s. 65) og "Mt." (s. 64). En svipser i Fadervors 5. bøn, "Forlad os din skyld, som også vi forlader vore skyldnere", s. 111, kan de fleste nok gennemskue.

Det undrer mig, hvordan den mangeårige abonnent på dette tidsskrift til sin gennemgang af "Gud Herren så til jorden ned", DDS 493, og "Midt iblandt os er Guds rige", DDS 320 og "Nåden hun er af kongeblod", DDS 695, har kunnet undgå at lade sig inspirere af en artikel i Hymnologi 2006 (især s. 162f og 183f) om Treenighedens himmelske rådslagning? Når han i sin gennemgang af "Kommer, sjæle, dyrekøbte", DDS 250, kan trække en linje tilbage til Kynewulf i 800-tallet, kunne han ved de nævnte salmer have inddraget Sl 85 og Bernhards middelalderlige legende. 1. vers i førstnævnte salme lyder:

Gud Herren så til jorden ned
fra høje Himmel-sale
og ledte om retfærdighed
på bjerge og i dale;
men trindt på jord ej fandtes én
for Gud uskyldig, hjerte-ren,
af verden ubesmittet.

Rigtig Helsing fra Thomsens inspirationen fra Sl 14,2-3 (Ps 53,3-4), hvor "Herren ser fra himlen ... ingen gør godt, ikke en eneste". Men så begiver den gode rektor sig ud på tynd is og falder i en våge ved at inddrage også syndflodsberetningen, hvor Gud ser, at menneskeslægten er fordærvet, og kun én er retfærdig, Noa. Men Grundtvig skrev jo udtrykkeligt, at der "ej fandtes én", så Noa-beretningen er ikke relevant, og fordi eftersøgningen efter den ene retfærdige endte forgæves, arrangerede Gud Herren en himmelsk rådslagning (jf. "råd har du udgrundet" i vers 3), som efter mange overvejelser når frem til at udpege Guds søn som den, der kan gøre fyldest for Adams og Evas tabte retfærdighed. Den middelalderlige legende, der har inspireret både Sthen, Kingo, Brorson og Grundtvig, er for god og for relevant til ikke at blive fremdraget i Thomsens forbrugervejledning.

Inden Thomsens bog kommer i nye oplag, vil en ekstra korrekturlæsning gøre godt. Der er nogle skønhedsfejl. Fx fandt Københavns bombardement ikke sted i 1806 (s. 97), men året efter. Det bibelske udgangspunkt for "Denne er dagen, som Herren har gjort", DDS 403, er ikke Sl 18, men Sl 118. Og "Har hånd du lagt på Herrens plov", DDS 633, står ikke i afsnittet "Kristi efterfølgelse", men under "Forsagelse og kamp". En salme om efterfølgelse kunne have været DDS 608 eller 609.

Niels Thomsens forbrugervejledning fortjener at finde mange brugere. Grundtvig fortjener det. Derfor er det så glædeligt, at denne bog på bedste vis formår at forene det opbyggelige med den akademiske analyse af, hvorledes vore sidste 200 år har præsterne vil her kunne hente fornyet mod til oftere at sætte Grundtvig på salmenummertavlen og lade hans "kildevæld til lutter frydesange" tilføre deres prædikener ny saft og kraft.

Niels Thomsen: Jeg kender et land. Forbrugervejledning til 28 Grundtvigsalmer

Forlaget Vartov, København 2015

ANMELDT AF JANE LAUT

Bogen har et indbydende format, 13,5 x 21,5, i bøjelig paperback. Den er nem at putte i en håndtaske, så man kan læse et afsnit i toget mellem to stationer. Sådan får man det største udbytte af læsningen. Dykke ned i én salmetolkning ad gangen og forstå langsomt. Forsiden er et foto af salmetavlen i Vartov Kirke. Bagsiden forestiller Grundtvig under salmesangen sammesteds. Scenen er sat. Enkelt og klart.
Bogen er på 136 sider. Det vil sige, at hver salmegennemgang i gennemsnit får 4-5 sider.
Vejledende pris: Kr. 115. Bogen kan købes på forlagets hjemmeside eller bestilles hos alle boghandlere.

Det simpleste er det vanskeligste...
Sådan skrev Carl Nielsen om dét at komponere musik. Niels Thomsen(NT) mestrer kunsten i tanken. Det er en vanskelig opgave at gøre læsningen af Grundtvig enkel. Det kræver bibelkundskab, viden om Grundtvig, fortrolighed med mytologi, indsigt i salmedigtning og selvfølgelig teologisk ballast af den dyre slags. Thomsen trækker virtuost på det hele, men kun når det tjener til at bibringe læseren forståelse.
Gennemgangen forholder sig til salmerne som brugssalmer, ikke som litterære poetiske objekter. NT indleder bogen med at rose Salmebog for Kirke og Hjem for ikke at angive forfatternavn under salmerne. På dén måde fremgår det, at salmen tilhører den, der synger/læser den. Og at salmebogen er en brugsbog og ikke en litterær antologi.
Hensigten med gennemgangen af 28 Grundtvigsalmer er at hjælpe brugeren til at opdage og færdes i de ofte mange lag, der gemmer sig i en enkelt salme. NT har ingen ambitioner om at "udtømme meningen med salmerne. Det kan man ikke." Herunder vises nogle forskellige eksempler på, hvordan NT guider læseren.

Når vi f.eks. i salmen *Skyerne gråner* synger "Isen optøs ej af gråd for Balder", så er det jo volapyk, hvis man ikke ved, at der hentydes til banditten Loke, som ikke vil græde for den døde Balder. Gråd fra alle er en betingelse for, at Hel vil lade Balder stige op til livet igen. Loke græder "tørre tårer". Når vi har fået myten fortalt, er det let nok at forstå meningen.
Værre bliver det i strofe 4: "Årene skifte af gru for ælde, skjaldene giver dem ret." Årene begynder forfra, men det kan vi mennesker jo ikke. Så er det vel vrøvl at sammenligne år og mennesker? Skjaldene giver dem ret. Her er et af mange eksempler på, at vores forstand kolliderer med Grundtvigs mangel på systemlogik. NT viser, at når fornuften støder mod muren, så må digterens syner og poesien tage over. Man kunne måske have tilføjet *og musikken*. Men salmens musikside ligger uden for denne bogs dagsorden.
I salmen "Hil dig, Frelser og Forsoner" udfordres vores sædvanlige tænkemåde. Vi er vante til at bruge argumenter til at underbygge vores holdninger. I denne salme står jeg ved korset og taler med Kristus, med troens stemme. Dét jeg siger, er ikke mine meninger, men troens udsagn. I sidste strofe tales om Korsets *gåde*. Vores forklaringer rækker ikke. NT har i øvrigt læst Arnulf af Louvains latinske forlæg og konstaterer, at Grundtvig, som så ofte, forholder sig frit i sin oversættelse. Der er snarere tale om gendigtning. Grundtvigs hensigt er "at lade de forskellige folkemenigheders stemme lyde i den danske kirkes salmesang."
I salmen "*Var I ikke galilæer*" hedder det: *Sandelig, det var Guds finger, som gav bruden ørnevinger.* NT forklarer, at Grundtvig trækker på synerne i Johannes' Åbenbaring, hvor en kvinde får ørnevinger, og at Grundtvig bruger hende som et billede på kirken, og at *Guds finger* er Helligånden. NT redegør for det alt sammen, men jeg må indrømme, at jeg alligevel synes, at Grundtvig hér er for mystisk.
I gennemgangen af salmen *Helgen her og helgen hisset* bliver begreberne omkring helgen klaret. Mon ikke mange er lidt forvirrede over, hvad der er katolsk og hvad der er luthersk, når vi kommer til Alle Helgens Dag. For er det ikke kun katolikkerne, der har helgener? Så er det godt at få slået fast, at "**Helgen** er at høre til i Guds menighed. **Helgen her** er den, der hører til Guds kirke her på jord. **Helgen hisset** er den, der er gået forud og nu er hos Gud. Og at Helgensamfund kalder vi den menighed, der rummer både den jordiske og den himmelske kirke."
I gennemgangen af *Alle mine kilder* betoner NT, at det er godt, at vi kan synge om *genfødsel* i salmer. For det er svært i vores almindelige sprog at tale om genfødsel. "Af dig genfødes skal jord og himmel." Kapitlet slutter: "Så må vi finde os i, at vi ikke har rationelle forklaringer på, hvordan det kan gå til."
I afsnittet om *Sov sødt, barnlille* får NT frem, at det heldigvis slet ikke er livsvigtigt at forstå noget teologi. Det kan det lille barn jo ikke. Men det er alligevel i sin gode ret til at synge *Jesus er min.*
NT fremhæver Grundtvigs forståelse af, at kristendom er nutid. "Han forstod, at levende kristendom ikke læses ud af døde bogstaver, men er et nutidigt levende forhold til Gud." Dette syn udmøntes særligt i hans helligåndssalmer, for det er netop Helligåndens gerning, at kristendom er levende. *Kærligheds og sandheds Ånd* er en hovedsalme i denne sammenhæng.

Midt iblandt os er Guds rige. NT forklarer, at Grundtvig sjældent nævner kirke, "sikkert fordi han frygter, at man ved kirke forstår kirkeinstitution." Salmen gør meget ud af at fastslå, at vi ikke kan se Guds rige. Det er usynligt. Og vi kan ikke "bevise", at Guds rige er kommet til os. Men vi kan "tro" det. "Lad os ikke blive kujoneret af forstandens krav om beviser, men stol på hjertet. Lyt med hjertet. Synligt er gudsriget ikke, men **virkeligt.** Det virker. Hvordan det går til, ved vi ikke. Det er os en **gåde.**"
Kirken den er et gammelt hus. I dette afsnit får vi defineret, at *kirke* kan betyde tre ting. "Det kan betyde kirkebygningen, og det kan betyde Guds kirke, som vi i trosbekendelsen binder os til, og det kan betyde kirkeinstitutionen med kirkeligt og statsligt magtapparat." Afsnittet slutter "Kun Guds ord er nødvendigt, for at der kan være kirke." Det kan ikke siges for tit. Gennemgangen af salmerne blev så i øvrigt til 28 prædikener. Man kunne godt kalde bogen "Kristendom i bouillonterninger".
Efter at have nærlæst hvad jeg har skrevet, kan jeg se, at det ikke hele vejen er tydeligt, hvad der er af Grundtvig, og hvad der er af Niels Thomsen. Det passer vist meget godt. Men læs selv bogen!

Jane Laut er konservatorieuddannet organist og korleder. Hun er gudstjenestespiller og koncertgiver, senest i samarbejde med Projekt Ensemblet, som hun er den ene leder af. Jane Laut er medlem af Middelfart Provstis Reformationsudvalg og beskæftiger sig her særligt med den musikalske udformning af Kirkens Døgn. Initiativtager til Folketænketanken af 2015. Sammen med sin mand, Peter From, arbejder hun på etablering af Orgelloftet på sin fødegård i Asperup Sogn. Orgelloftet håbes at blive Samtalestation og Musiksal med orgel og orgellitteratur som omdrejningspunkt.

Mailadresse: jlaut@mail.dk

Iben Krogsdal: Vild Opstandelse. Salmedigte.

Forlaget Sarasene, Hjortshøj 2015. 159 sider.

ANMELDT AF OVE PAULSEN

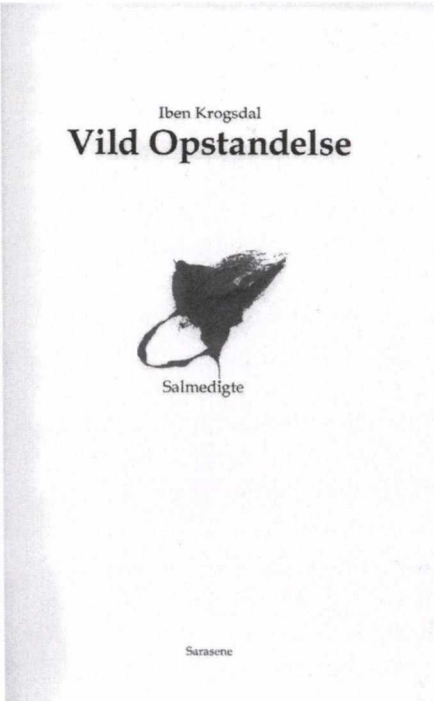

Salmedigte eller læsesalmer er ikke nogen nyhed, men er som en gammel idé til en ny verden, der har glemt alt om dem og andre værdifulde ting. At salmerne så i mellemtiden er udkommet med melodier, gør dem ikke ringere som læsesalmer. Ifølge salmedigteren selv er de ikke tænkt som et forløb, og læses desuden bedst enkeltvis.

Og det har hun ganske ret i. Ikke desto mindre er de fint forankret i bogens to dele, kristenlivsafsnittet *Salmer til dagen og natten*, og kirkeafsnittet *Salmer til gudstjenesten*. Det er helt i lod med den dybe tradition for kombi-salmebøger, der går helt tilbage til Malmø-Tidesangbogen 1528, kun afbrudt af Kingos og Guldbergs salmebøger, der udelukkende var menighedens liturgiske håndbog, men allerede 1798 kom en tilbagevenden til det gammelkendte med *Evangelisk-kristelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*. Liturgi og kristenliv mellem gudstjenesterne i én bog.

Underafsnittene har alle titel og undertitel, f.eks. *Synd - Der er noget, jeg gerne vil fortælle dig, men jeg kan ikke*, eller *Aften og afsked - Kom som ham der intet nænner*, eller *Nadver - Det store donorblod.*

Digteren møder det moderne menneske, på dets eget sted, i dets egen hjemmestrikkede religiøsitet, grun-

det i individualismen, inspireret af globaliseringen, i dets egen lejlighedskirkegang og lejlighedsmøde med kristendommen. Ikke foragtende, ikke missionerende, men stille og roligt idet vi starter i individualismens verden, hvor der tvivles på autoriteter, sagkundskab, og "elite". Der er ikke noget forsøg på at vise nogen, hvor det åndelige skab skal stå. Til gengæld fremvises et kristent univers, der taler moderne menneskers sprog og bruger deres begreber.

Efterhånden som man læser i bogen, bliver man betaget af, hvor stille og roligt alting foregår. Der bliver endda også tid til nogle meget velgennemtænkte prosaafsnit, *Efterskrift*, bag i bogen. *Tanker om tro, skyld og farlige længsler* er et afsnit for alle læsere, der pudsigt nok tager udgangspunkt i vigtigheden af at synge, især salmer, og hvad salmerne gør ved os. Hvad vi kan synge os ud af og ind i, og salmerne som intens litteratur. Intens, fordi de bliver sunget. Derefter præsenteres den melodiløse læsesalme. En anderledes oplevelse, intens på en anden måde.

Derefter tre afsnit, der kun er skrevet for teologisk interesserede: *Det dybt rystende*, *Gennem alle vore brændende horisonter* og *Opstandelser over dybet*.

Det dybt rystende viser sig at være, at det ikke er virkeligheden, der udfordrer troen, men omvendt. Og troen udvider virkeligheden. Gud skal staves med stort "for også grammatisk at huske på, at vores egen sandhed i det større perspektiv altid skrives med småt".

Gennem alle vore brændende horisonter fortæller, at korsfæstelsen ikke betyder, at de troende kan ånde lettet op, men at vi er omfattet af Guds kærlighed med alle vore synder og brændende horisonter. Syndernes forladelse er ikke det, at synderne forsvinder.

Opstandelsen over dybet handler om overlængsel og underlængsel. Overlængsel higer efter frihed, omsorg, at styre selv og en svagere Gud. Underlængsel søger lov og ret og dom og en almægtig fadergud. Underlængselen kommer af sig selv. Det selvstyrende nutidsmenneske har en drøm om den stærke ånd eller hånd, der styrer. Det farlige ved underlængsler er tendensen til fundamentalisme, som kan modvirkes ved, at vi aldrig selv har sandheden, at den aldrig er helt åbenbaret for os. At vi aldrig er på den store sandheds hold, at vi kun kan "fortolke, mærke og dele, på hver vores måder, også når vi er sammen".

Sidste salmedigt i underafsnittet *Aften og afsked*, hvis 4. og 5. strofe er aftrykt på bogens bagside starter tydeligvis i underlængslen og bevæger sig fra Faderen til Helligånden og videre til Sønnen, der kan tage imod bønnen om tilgivelse:

Vandrer i skoven mens tusmørket falder
knæler ved skovsøens muldmørke vand
drømmer om dybet. Min sjæl, jeg begærer
bare at synke så dybt som jeg kan

Synke i tiden mod bronze og skinddragt
blive til moselig, sænkes i fred
iltsvundet, omgivet, afsondret, indlagt
udenfor alder og udenfor sted

Oldtidsfortælling, træng ind i mit indre
fyld mig med myter, mirakler og sagn
fyld mig med lysende isfyldte vintre
ræk mig dit sværd og et oldnordisk navn

Gud! jeg er her og jeg længes mod ælde
fylde og vartegn og udøvet magt
Helligånd, kom! Jeg vil høre dig smælde
suse i huset og tage kontakt

Skælv, jord og himmel! Begrav terapier!
Væk mig med lysår og jætter og tegn
kom som en brændende kæmpe der stiger
over en ukendt og dampende egn

Kom, jeg vil findes! Og træde på gåder!
Kom, jeg vil slynges mod jorden med vold
Kom, jeg vil mærke de himmelske måder
livet står op på når hånden er kold

Jesus! Jeg ved ikke selv hvad jeg råber
Jesus! Jeg ved ikke selv hvad jeg gør
Jesus! Jeg ved ikke selv hvad jeg håber
tilgiv mig, Gud, til det sidste forhør

Efter til indledning at have drømt intenst om at blive moselig i skovsøens dyb kommer kravet om at få del i oldtidens åndelige styrke, og derfra henvendelsen til Faderen og Helligånden i underlængsel med et ønske om en Paulus-omvendelse og åbenbaring i mængder, og vi ender ved siden af Jesus i bekendelse og bøn.

I gudstjenesteafsnittet finder vi denne nadversalme:

Vi folder vores hænder
du skal se os ind i marv og ben
vi var og er og bliver
alleryderst på den tynde gren

Vi træder frem i skæret
af de hemmelige scenestyrt
gardinerne er tunge
vores håb har kostet andre dyrt

Lad lyset vi har mistet
trænge ind i vores mørkeland
lad blodet fra dit indre
varme os som ikke varmes kan

Lad lyset vi har mistet
trænge ind i verdens mørkeland
lad livet gå i blodet
på os selv og vores sidemand

En dybt rystende læsetekst om det store donorblod. En god og uortodoks indførelse i at opleve nadveren på troens betingelser, syndserkendelse og hvad der så er at gøre.

Jeg har aldrig tænkt på læsesalmer som spændende læsning, men i disse salmer er der handling og drama der løfter op til himlen og styrter ned i afgrunden. Efterhånden som stroferne glider ind i en, åbner verdens fastlåste begrænsninger sig, og alting bliver større og mere dynamisk. Hvad sproget måtte savne af traditionelle ord for det, der skildres, og som river læseren med, hvad der måtte savnes af den dogmatik,

vi i sin tid lærte på de teologiske fakulteter, er der i en poetisk fortælling, der, skønt anderledes, altid viser sig at have fået sagt de samme ting ad en anden vej og på en anden måde.

Denne læsning er spændende, vedkommende og medrivende. Det gibber somme tider i læseren, men til den, der ikke forarges, er der guld og grønne skove om næste hjørne. Iben Krogsdal udvikler sig mærkbart fra salmesamling til salmesamling. Og der er ikke langt imellem dem. Dette er virkelig en meget læseværdig og vild opstandelse.

Ove Paulsen, liturgihistoriker med særlig interesse for salmer som liturgiske led. Medarbejder ved *Martin Luthers psalmer i de nordiske folkens liv* 2008 og *Luthers salmer på dansk. Tekst, melodi, liturgi og teologi,* 2017. Redaktionsmedlem *Hymnologiske Meddelelser* 1996-2005. Ansvarshavende redaktør for *Hymnologi - Nordisk tidsskrift* fra 2006.

Mailadresse: ove@hymnologi.com

100 salmer

Et salmebogstillæg
Eksistensen 2016. 166 sider.

ANMELDT AF OVE PAULSEN

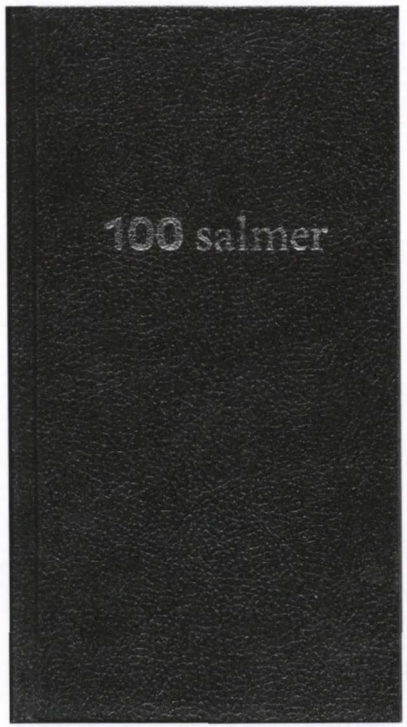

En kreds af indsigtsfulde teologer og musikkyndige står bag dette tillæg til Den Danske Salmebog 2002. Salmerne er skabt til både kirke og livet mellem gudstjenesterne, hvoraf oplevelsen af den ene del er sunket en del sammen i tidens løb, mens den anden tidskategori er vokset gevaldigt.

Det er en smule uklart, hvad Luther egentlig ville med denne nye slags sange, da han skrev til Georg Spalatin i juledagene 1523 for at få ham til at bidrage med sin poetiske åre. Det at "Guds ord skal blive i folket" kan næsten kun betyde, at menigheden skulle gå derhjemme og synge gendigtede Davidssalmer mellem gudstjenesterne. Men samtidig spekulerede han på at give gudstjenestens sungne led tilbage til menigheden. Før han fandt ud af hvordan, var han blevet overhalet indenom af driftige folk som Andreas Döber i Nürnberg og Joachim Slüter i Rostock, som simpelthen satte hans salmer ind på de sungne leds plads i messen og på den måde skabte den folkebårne messe, der sprang fra Rostock til Malmø, Viborg, osv.

Men den dobbelte anvendelse i gudstjenesten og kristenlivet uden for samme har altid været der. *100 salmer* er i denne forstand helt traditionel. Men også kun i denne forstand. Man fornemmer tydeligt, at andre tanker ligger bag, end i tidligere tider. Dette initiativ tager helt klart sigte på at møde moderne mennesker, der ikke er vant til hverken kirkegang eller salmesang. Ingen vil føle sig ladt i stikken, gjort til grin, sat under kommando eller hvad man kunne forestille sig. Det moderne menneske med lejlighedsvis kirkegang bliver taget alvorligt og ført steder hen hvor vidderne åbner sig for dem.

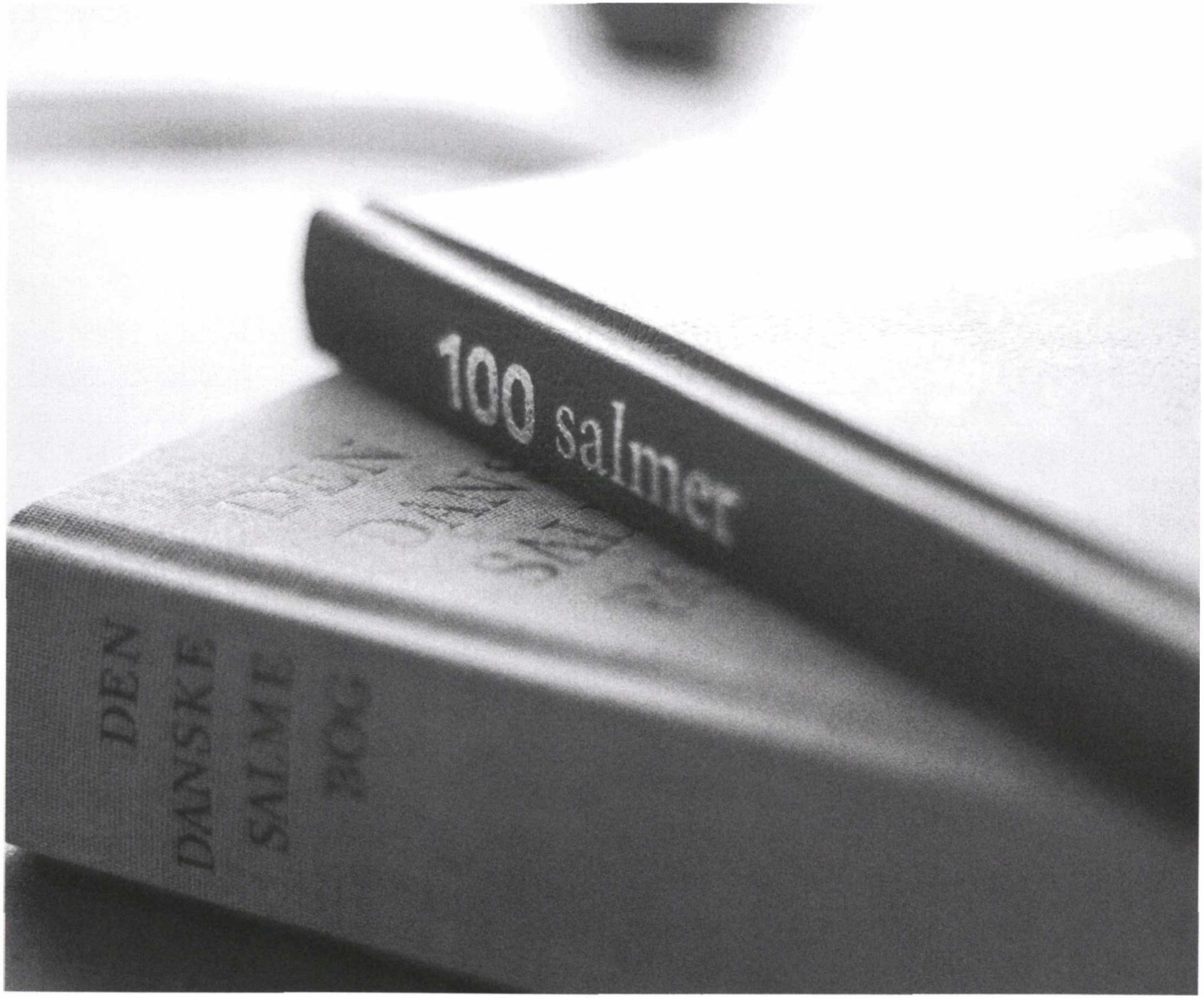
100 salmer
DEN
DANSKE
SALME
BOG

Salmerne er med få undtagelser skabt i de seneste årtier. Det er gennemgående både nye tekster og nye melodier, indbydende, enkle og let indsungne. Helt i Luthers ånd. Ældste salme er fra 1898 (Nu tændes tusind julelys).

Det er ikke almindeligt, men der er nogle tilfælde af, at gammelkendte melodier bliver anvendt. Blandt teksterne kan desuden disse vække genkendelse:

828. *Det er påske! Alting springer ud* (Holger Lissner 1993), inspireret af Benny Andersens forårssang.
852. *Hvad er det, du min kære* (Hans Anker Jørgensen 1997), inspireret af Grundtvigs digt til Marie.
896. *Som hjorten der tørster* (Iben Krogsdal 2013), bygget over Grundtvigs parafrase over Ps 42-43.

Og så har Europas første rytmiske salme, Martin Gotthard Schneiders *Danke* fra 1963, fundet vej til tillægget i Ingrid Schrøder-Hansens gendigning fra 1983 (875. *Tak, Gud*).

Den omstændighed, at cirka halvdelen af salmerne sigter på brug uden for gudstjenesten, kan let afføde den tanke, at vi er ved at anlægge en hjemmekristendom jf. Iben Krogsdals salmedigte. Det er ikke nogen skade til, for i den fase af folkekirkens historie, hvor Tidehverv var dominerende, og "de enfoldige pietister" bl.a. var marginaliserede, var husandagtssalmerne nede i en bølgedal og Brorson justeret.

Blandt de salmer, der er velegnede til gudstjenestebrug er Simon Grotrians dåbssalme *Velsign mit barn, du kære Gud*, som med held har været afprøvet i Brabrand Kirke. Digterens svimlende dybdesøgende arbejde med ord og vendinger, som gennem flertydigheden peger hen på det væsentlige kan være mere eller mindre udtalt. Dåbssalmen hører afgjort til de beherskede i den retning. Et eksempel på Simon Grotrians arbejde med flertydighed, påpeget af Louise Højlund, er "sig troen" - "citron". *Citroner til Vorherre* er derfor bønner.

Dåbssalmen lyder:

Velsign mit barn, du kære Gud
og lad det holde livet ud
og tænd et lys på sjælens tinde
for verden selv, for os herinde.

Lad barnet, som jeg elsker højt
få del i glædens bølgesprøjt
så døber vi med dine planer
det nye liv i oceaner.

I sølvet på dit døbefad
er glorierne lagt i bad
og dine dråber er som birken
så flyver engle over kirken.

Vi glæder os i vand og ild
for ingen dråbe er et spild
velsign mit barn med regnens bue
det er dit rige, vi vil skue.

Hvad er det egentlig, der sker under en dåb? Det er det, han søger at indfange. Forskellen ned til Kingo, Brorson og Grundtvig er, at for dem var det hele en selvfølge: kristendom, kirke, menighed, og de gennemlæste Bibelen flere gange om året. Grotrian er sig sin samtid bevidst. Han ved, hvad det moderne menneske studser over i kirke og kristendom. Han giver den, der synger hans salme et svimlende kig ned i altings afgrund og en blid nærkontakt med Guds tilstedeværelse i dåben.

Tillæggets redaktionsgruppe har set alt dette, og det tjener dem til hæder.

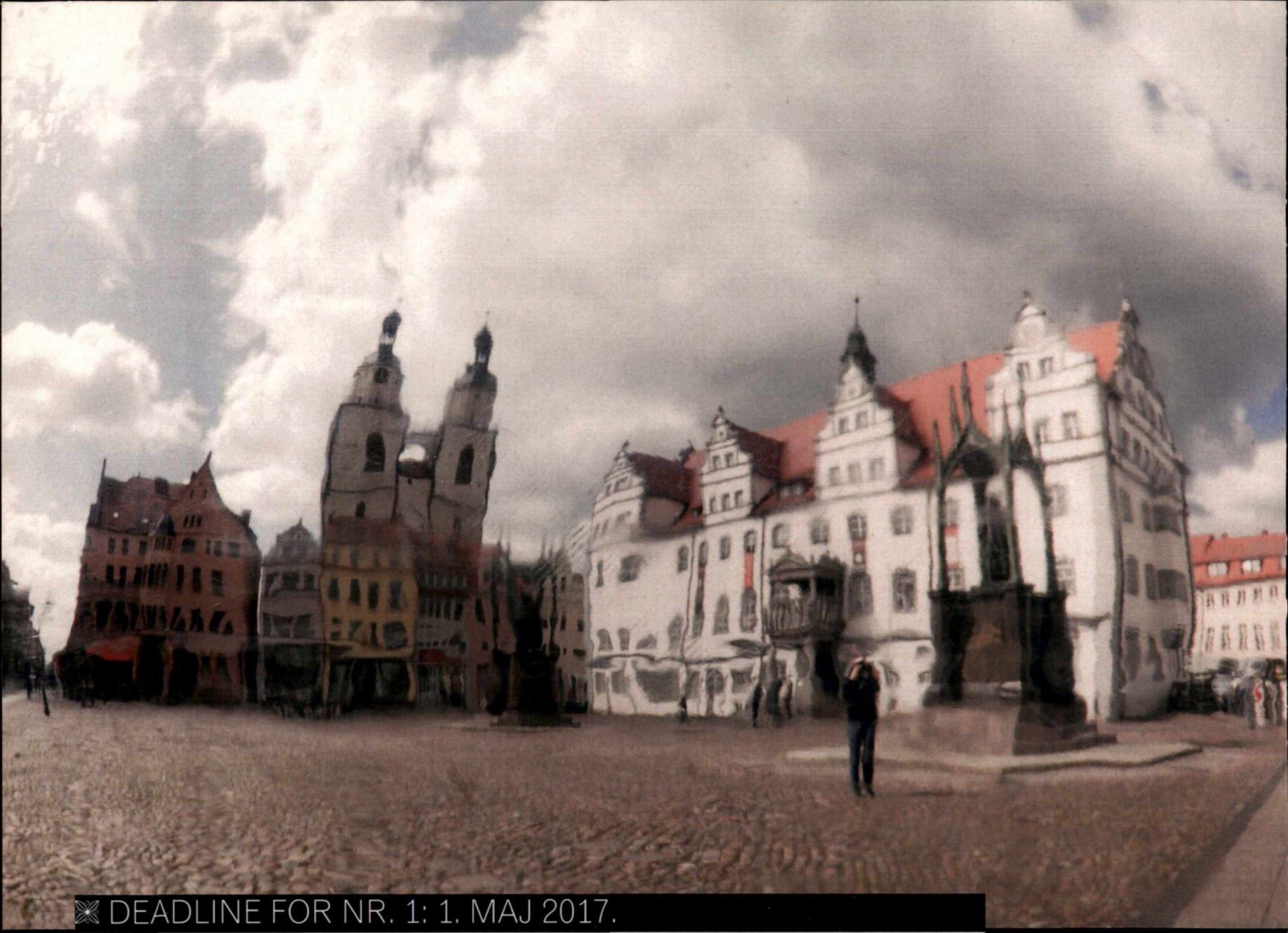

DEADLINE FOR NR. 1: 1. MAJ 2017.

ISSN: 1901-5976